

Urednici: Rolf Gollob Peter Krapf, Wiltrud Weidinger
Prevoditeljica: mr.sc. Zlata Pavić
Knjigu priredila: Nevenka Lončarić Jelačić, prof.

Obrazovanjem do demokracije

Popratni materijali za učitelje/nastavnike na temu odgoja
i obrazovanja za demokratsko građanstvo i ljudska prava

COUNCIL OF EUROPE

CONSEIL DE L'EUROPE

Obrazovanjem do demokracije

**Metodički priručnik za odgoj i obrazovanje za
demokratsko građanstvo i ljudska prava**

Urednici: Rolf Gollob, Peter Krapf, Wiltrud Weidinger

Autori: Rolf Gollob, Peter Krapf, Ólöf Ólafsdóttir, Wiltrud Weidinger

**I. knjiga u serijalu od I. do VI. knjige odgoja i obrazovanja za demokratsko
građanstvo i ljudska prava u školskoj praksi**

Nastavne jedinice, koncepti, metode i modeli

Mišljenja iznijeta u ovome radu isključivo su mišljenja autorâ i ne odražavaju nužno službenu politiku Vijeća Europe.

Sva su prava pridržana. Nijedan dio ove publikacije ne smije se prevoditi, reproducirati ili prenositi u bilo kojem obliku ili bilo kojim elektoničkim (CD-ROM, internet, itd.) ili mehaničkim sredstvom, uključujući fotokopiranje i snimanje, te bilo kakvim sustavom pohranjivanja ili učitavanja informacija bez prethodnog pisanog dopuštenja Odsjeka za informiranje javnosti, Uprave za komunikacije (Public Information Division, Directorate of Communication, F-67075 Strasbourg Cedex ili publishing@coe.int).

Koordinacija izrade, dizajna i uređivanja ovog sveska izvršena je u okviru Međunarodnih projekata u odgoju i obrazovanju Sveučilišta za pedagoške znanosti u Zürichu (International Projects in Education – IPE; www.phzh.ch/ipe, Pädagogische Hochschule Zürich).

Publikacija je izdana uz financijsku potporu Švicarske agencije za razvoj i suradnju (Swiss Agency for Development and Cooperation - SDC).

Pädagogische hochschule Zürich

Međunarodni projekti u odgoju i obrazovanju
www.phzh.ch/ipe

V Schweizerische Eidgenossenschaft
Confederation suisse
Confederazione Svizzera
Confederaziun svizra
Švicarska Konfederacija

**Švicarska agencija za razvoj i
suradnju - SDC**

Ilustracije: Peti Wiskemann
Naslovnica: Peti Wiskemann
Dizajn: Jouve, Paris

Izdavaštvo Vijeća Europe (Council of Europe Publishing)
F-67075 Strasbourg Cedex <http://book.coe.int>

ISBN 978-92-871-6920-4
© Vijeće Europe, prosinac 2010.
Tiskano u Belgiji

NAKLADNIK

Agencija za odgoj i obrazovanje
Donje Svetice 38, 10000 Zagreb
www.azoo.hr

ZA NAKLADNIKA

Vinko Filipović, prof.

UREDNIK

Miroslav Mićanović

KNJIGU PRIREDILA

Nevenka Lončarić-Jelačić, prof.

Web izdanje

Agencija za odgoj i obrazovanje

CIP zapis dostupan u računalnome katalogu Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu
pod brojem

© 2013. Agencija za odgoj i obrazovanje, prijevod na hrvatski jezik

© 2010. Vijeće Europe, izdanje na engleskom jeziku

Ovaj prijevod Knjige I u serijalu od VI knjiga *Odgoja i obrazovanja za demokratsko građanstvo i ljudska prava* objavljen je uz suglasnost Vijeća Europe i za njega odgovara nakladnik.

Suradnici

Emir Adžović - Bosna i Hercegovina

Laura Loder-Büchel – Švicarska

Beatrice Bürgler-Hochuli - Švicarska

Sarah Keating-Chetwynd - Vijeće Europe

Sabrina Marruncheddu Krause - Švicarska

Svetlana Poznyak - Ukrajina

Arber Salihu - Kosovo¹

Felisa Tibbitts – Sjedinjene Američke Države

¹ Svako spominjanje Kosova, bilo teritorijalno, institucionalno ili u smislu stanovništva, u ovom tekstu treba shvatiti na način koji je u potpunosti u skladu s Rezolucijom 1244 Vijeća sigurnosti Ujedinjenih naroda i koji ne dovodi u pitanje status Kosova.

Sadržaj

Uvod	9
1. Svrha priručnika	9
2. Kratki prikaz odgoja i obrazovanja za demokratsko građanstvo i ljudska prava	9

Prvi dio – Razumijevanje demokracije i ljudskih prava

Poglavlje 1 – Objašnjenje koncepata	13
1. Politika, demokracija i demokratsko upravljanje školama	13
2. Dječja prava i pravo na obrazovanje.....	19
Poglavlje 2 – Ključ za dinamičan koncept građanstva	23
1. Izazovi tradicionalnog modela građanstva	23
2. Politička kultura	26
Poglavlje 3 – Obrazovanjem do demokracije i ljudskih prava	29
1. Tri dimenzije odgoja i obrazovanja za demokratsko građanstvo i ljudska prava	29
2. Odgoj i obrazovanje za ljudska prava i njegova povezanost s odgojem i obrazovanjem za demokratsko građanstvo.....	32
3. Kompetencije u odgoju i obrazovanju za demokratsko građanstvo i ljudska prava	34
4. “Svijet je tvorevina našeg uma”: konstruktivističko učenje u okviru odgoja i obrazovanja za demokratsko građanstvo i ljudska prava.....	38
5. Profesionalna etika nastavnika odgoja i obrazovanja za demokratsko građanstvo i ljudska prava: tri načela.....	40
6. Ključni koncepti u odgoju i obrazovanju za demokratsko građanstvo i ljudska prava	42
7. Metoda prenosi poruku: iskustveno učenje u odgoju i obrazovanju za demokratsko građanstvo i ljudska prava	46
8. Pristup školovanju utemeljen na ljudskim pravima.....	48
Poglavlje 4 – odgoj i obrazovanje za demokratsko građanstvo i ljudska prava – Kratka povijest pristupa Vijeća Europe	51
1. Polazišta	51
2. Rezultati projekta odgoja i obrazovanja za demokratsko građanstvo i ljudska prava	51
3. Praktični instrumenti	53

Drugi dio – Poučavanje demokracije i ljudskih prava

Poglavlje 1 – Uvjeti učenja i poučavanja	57
1. Uvod	57
2. Zadaci i ključna pitanja za uvjete poučavanja i učenja	57
Radni materijal 1: Kako uzeti u obzir znanje i vještine učenika.....	59
Radni materijal 2: Kako uzeti u obzir svoje znanje i vještine poučavanja.....	60
Radni materijal 3: Razmatranje općih uvjeta učenja i poučavanja.....	61

Radni materijal 4: Koji su moji temeljni stavovi prema učenicima?	62
Radni materijal 5: Preispitivanje discipline i reda s demokratskog stajališta	63
Radni materijal 6: Preispitivanje uloge učitelja/nastavnika s demokratskog stajališta	64
Radni materijal 7: Kako razviti demokratsku atmosferu u razredu	65
Radni materijal 8: Kako razviti školu kao demokratsku zajednicu	66
Poglavlje 2 – Postavljanje ciljeva i odabir materijala	67
1. Uvod	67
2. Zadatak i ključna pitanja za postavljanje ciljeva i odabir materijala	67
Radni materijal 1: Kompetencije učenika u odgoju i obrazovanju za demokratsko građanstvo i ljudska prava	69
Radni materijal 2: Dvije kategorije materijala u odgoju i obrazovanju za demokratsko građanstvo i ljudska prava	71
Radni materijal 3: Odabir i korištenje materijala u odgoju i obrazovanju za demokratsko građanstvo i ljudska prava	73
Poglavlje 3 – Razumijevanje politike	75
1. Uvod: Što učenici trebaju naučiti?	75
2. Zadatak i ključna pitanja za razumijevanje politike	75
Radni materijal 1: Kako mogu obraditi politiku u svojoj nastavi odgoja i obrazovanja za demokratsko građanstvo i ljudska prava	77
Radni materijal 2: Kako mogu podržati svoje učenike u prosuđivanju političkih tema?	80
Poglavlje 4 – Upravljanje procesima učenja i određivanje oblika poučavanja	83
1. Uvod	83
2. Zadatak i ključna pitanja za upravljanje procesima učenja i određivanje oblika poučavanja	83
Radni materijal 1: Tri faze procesa učenja	85
Radni materijal 2: Zašto kreda i katedra nisu dovoljne, “poučeno“ nije i „naučeno“ i “naučeno“ nije i „primijenjeno u stvarnom životu”?	89
Radni materijal 3: Odabir primjerenih oblika učenja i poučavanja	91
Radni materijal 4: Pet osnovnih oblika učenja i poučavanja	92
Poglavlje 5 – Procjenjivanje i ocjenjivanje postignuća učenika, učitelja/nastavnika i škole	95
1. Uvod	95
2. Zadatak i ključna pitanja za procjenjivanje i ocjenjivanje postignuća učenika, učitelja/nastavnika i škole	96
Radni materijal 1: Različite dimenzije procjenjivanja i ocjenjivanja	97
Radni materijal 2: Perspektive procjenjivanja i ocjenjivanja	99
Radni materijal 3: Perspektive i oblici procjenjivanja i ocjenjivanja	100
Radni materijal 4: Preporučeni kriteriji	103
Radni materijal 5: Procjenjivanje i ocjenjivanje postignuća učenika – utjecaj procjenjivanja na samospoznaju	104
Radni materijal 6: Lista provjere “Kako procjenjujem svoje učenike?”	105
Radni materijal 7: Procjenjivanje postignuća učitelja/nastavnika	106
Radni materijal 8: Samoprocjenjivanje postignuća učitelja/nastavnika	107

Radni materijal 9: Rad s dnevnicima, zapisnicima, portfeljima	109
Radni materijal 10: Suradničko poučavanje i povratne informacije kolega učitelja.....	110
Radni materijal 11: Procjenjivanje postignuća odgoja i obrazovanja za demokratsko građanstvo i ljudska prava u školama.....	112
Radni materijal 12: Pokazatelji kvalitete odgoja i obrazovanja za demokratsko građanstvo i ljudska prava u školama.....	113
Radni materijal 13: Opća načela za vrednovanje odgoja i obrazovanja za demokratsko građanstvo i ljudska prava.....	114
Radni materijal 14: Smjernice za samovrednovanje škola.....	116
Radni materijal 15: Uključivanje raznih interesnih skupina u vrednovanje odgoja i obrazovanja za demokratsko građanstvo i ljudska prava u školama.....	117
Radni materijal 16: Upravljanje i administracija u školi.....	118
Radni materijal 17: Usredotočenost na demokratsko upravljanje školama	119
Radni materijal 18: Kako analizirati i interpretirati rezultate vrednovanja odgoja i obrazovanja za demokratsko građanstvo i ljudska prava?.....	120

Treći dio – Pomagala za učenje i poučavanje demokracije i ljudskih prava

Poglavlje 1 – Komplet pomagala za nastavnike

1. Uvod	123
Pomagalo 1: Iskustveno učenje	124
Pomagalo 2: Suradničko učenje	125
Pomagalo 3: Vođenje plenarnih rasprava s kritičkim promišljanjem i izvođenjem zaključaka u nastavi demokratskog građanstva i ljudskih prava	126
Pomagalo 4: Intervjuiranje stručnjaka – kako prikupiti informacije.....	130
Pomagalo 5: Definiranje ciljeva poučavanja utemeljenih na kompetencijama	132

Poglavlje 2 – Komplet pomagala za učenike

1. Uvod	135
Pomagalo 1: Radni list učenika za planiranje rasporeda učenja.....	136
Pomagalo 2: Radni list učenika za preispitivanje vlastitog procesa učenja	137
Pomagalo 3: Radni list učenika za preispitivanje svojih postignuća.....	138
Pomagalo 4: Istraživanje u knjižnicama.....	139
Pomagalo 5: Istraživanje putem interneta	140
Pomagalo 6: Provođenje intervjua i anketa.....	141
Pomagalo 7: Interpretacija slika	143
Pomagalo 8: Mentalne mape	145
Pomagalo 9: Izrada postera	146
Pomagalo 10: Organiziranje izložbi	147
Pomagalo 11: Planiranje i održavanje prezentacija.....	149
Pomagalo 12: Priprema PowerPoint prezentacija.....	151
Pomagalo 13: Pisanje novinskih članaka.....	152
Pomagalo 14: Postavljanje predstava.....	153
Pomagalo 15: Organiziranje debata	155

Uvod

1. Svrha priručnika

Cilj ovog priručnika je pružiti potporu učiteljima/nastavnicima i odgojno-obrazovnim radnicima u odgoju i obrazovanju za demokratsko građanstvo i ljudska prava; savjetnicima - edukatorima učitelja/nastavnika, ravnateljima, inspektorima, autorima i urednicima udžbenika. Usmjeren je na ključna pitanja o odgoju i obrazovanju za demokratsko građanstvo i ljudska prava:

- Koje su kompetencije potrebne građanima kako bi sudjelovali u svojim zajednicama?
- Koji su ciljevi odgoja i obrazovanja za demokratsko građanstvo i ljudska prava?
- Koja su osnovna načela odgoja i obrazovanja za demokratsko građanstvo i ljudska prava?
- Što znače ključni koncepti koji čine jezgru ovog izdanja *Odgoj i obrazovanje za demokratsko građanstvo i ljudska prava*?
- Na koji je način koncept konstruktivističkog pristupa učenju povezan s odgojem i obrazovanjem za demokratsko građanstvo i ljudska prava?
- Zašto odgoj i obrazovanje za demokratsko građanstvo i ljudska prava ističe važnost sudjelovanja cijele škole?
- Kako nastavnici mogu pripremiti, podržati i procijeniti procese učenja svojih učenika u odgoju i obrazovanju za demokratsko građanstvo i ljudska prava?

Priručnik obuhvaća nastavne materijale i pomagala koji pružaju odgovore na navedena pitanja. Budući da ova knjiga nije traktat o odgoju i obrazovanju za demokratsko građanstvo i ljudska prava, ona dopušta korisniku da selektivno čita i primjenjuje poglavlja i materijale.

Ovaj se priručnik razlikuje od ostalih pet u seriji izdanja *odgoja i obrazovanja za demokratsko građanstvo i ljudska prava*. Knjige II-IV obuhvaćaju opise modela malih projekata i nastavnih jedinica, oblikovanih uglavnom u četiri lekcije. Niz od devet ključnih koncepata čini okosnicu za spiralni kurikulum od osnovne do niže i više srednjoškolske razine. Knjiga V donosi opise modela devet kratkih projekata na temu dječjih prava od vrtića do niže srednjoškolske razine. Knjiga VI sadrži zbirku modela za interaktivno i iskustveno učenje.

Prvi dio ovog priručnika rezimira osnovna načela odgoja i obrazovanja za demokratsko građanstvo i ljudska prava u mjeri u kojoj su korisna i smislena za odgojno-obrazovne stručnjake. Drugi dio iznosi smjernice i nastavna pomagala u osmišljavanju, podupiranju i procjenjivanju procesa konstruktivističkog učenja. Treći dio predstavlja komplet pomagala za nastavnike i učenike u odgoju i obrazovanju za demokratsko građanstvo i ljudska prava. Korisnik će uvidjeti da navedene smjernice i pomagala nude potporu ne samo u sklopu odgoja i obrazovanja za demokratsko građanstvo i ljudska prava, već i u kvalitetnom poučavanju općenito.

2. Kratki prikaz odgoja i obrazovanja za demokratsko građanstvo i ljudska prava

Kao što govori i sam naslov ovog priručnika, *Obrazovanjem do demokracije*, cilj odgoja i obrazovanja za demokratsko građanstvo i ljudska prava je osposobiti i potaknuti učenike u njihovoj ulozi mladih građana da se aktivno uključe u društveni i politički život svojih zajednica. Kako bi participirali u demokratski ustrojenom društvu, učenici trebaju razviti široki raspon kompetencija uključujući znanje i razumijevanje, tehničke i metodičke vještine, te vrijednosti i stavove poput tolerancije i odgovornosti.

“Odgoj i obrazovanje za demokratsko građanstvo i odgoj i obrazovanje za ljudska prava međusobno su usko povezani i uzajamno se podržavaju. Razlikuju se više u usmjerenju i djelokrugu nego u ciljevima i praksi. Odgoj i obrazovanje za demokratsko građanstvo odnosi se ponajprije na demokratska prava i odgovornosti te na aktivno sudjelovanje u odnosu na građanske, političke, socijalne, ekonomske, pravne i kulturne sfere društva, dok se obrazovanje za ljudska prava bavi širim spektrom ljudskih prava i temeljnih sloboda u svakom području ljudskog života.”² Odgoj i obrazovanje za demokratsko građanstvo se stoga fokusira na ulogu mladih građana u zajednici, dok odgoj i obrazovanje za ljudska prava promatra pojedinca i njegov ili njezin identitet, želje i potrebe, slobode i odgovornosti “kroz leću ljudskih prava”.

² Povelja Vijeća Europe o odgoju i obrazovanju za demokratsko građanstvo i odgoju i obrazovanju za ljudska prava usvojena u sklopu Preporuke CM/Rec (2010.) 7 Odbora ministara ([www.coe.int/tcd/odgobor](http://www.coe.int/t/tcd/odgobor))

Odgoj i obrazovanje za demokratsko građanstvo i ljudska prava promiče aktivnu ulogu učenika kao mladih građana, naglašavajući da oni trebaju poznavati i razumijeti svoja ljudska prava, no istovremeno ih i uvažavati, te kroz vježbu u učionicama i praktično iskustvo u školskom životu razviti sigurnost da ih i primjenjuju. U tom pogledu odgoj i obrazovanje za demokratsko građanstvo i ljudska prava čini velik korak naprijed usporedimo li ga s tradicionalnijim konceptom civilnog ili građanskog odgoja i obrazovanja utemeljenog isključivo na prijenosu odgojno-obrazovnih sadržaja. Odgoj i obrazovanje za demokratsko građanstvo i ljudska prava učenike promatra kao stručnjake, uvažavajući njihove interese i iskustva u svakodnevnom životu.

Odgoj i obrazovanje za demokratsko građanstvo i ljudska prava usvaja holistički pristup učenju i poučavanju. Zadaća učitelja u sklopu odgoja i obrazovanja za demokratsko građanstvo i ljudska prava može se sažeti u tri načela:

- poučavanje “o” demokraciji i ljudskim pravima;
- poučavanje “za” demokraciju i ljudska prava;
- poučavanje “kroz” demokraciju i ljudska prava.

2.1. Poučavanje “o” demokraciji i ljudskim pravima

Učenici trebaju u potpunosti razumijeti što demokracija znači, koja su njihova ljudska prava, u kojim su dokumentima ona navedena te kako ih se može zaštititi i provoditi. Kao aktivni mladi građani trebaju znati na koji način ustav njihove države funkcionira kroz politički sustav.

2.2. Poučavanje “za” demokraciju i ljudska prava

Mladi građani trebaju naučiti kako participirati u svojim zajednicama te na koji način mogu primijeniti svoja ljudska prava: “Neophodno je stjecanje znanja i preispitivanje istih o demokratskim vrijednostima i praksama kako bi se suočilo s kritičnim izazovima svake generacije. Kako bi postali stalni i aktivni članovi društva, građanima treba pružiti priliku da surađuju u interesu općeg dobra; uvažavaju sve glasove, čak i one oprečne; sudjeluju u formalnom političkom procesu; te njeguju navike i vrijednosti demokracije i ljudskih prava u svakodnevnom životu i aktivnostima. Na taj će se način građani početi osjećati korisnim i priznatim članovima svojih zajednica, sposobnim da participiraju i ostave trag u društvu.”³

2.3. Poučavanje “kroz” demokraciju i ljudska prava

Učenicima je potrebna poticajna okolina za učenje. Nužne su im metode poučavanja i učenja koje im dozvoljavaju ostvarivanje ljudskih prava, kao što su sloboda mišljenja i izražavanja. Važno im je omogućiti da sudjeluju u upravljanju školama te na taj način ostvaruju svoja ljudska prava i svoje odgovornosti. Očekuju od svojih nastavnika da im predstavljaju uzor za uzajamno poštovanje, toleranciju i mirno rješavanje sukoba. U svim tim aspektima demokracija i ljudska prava služe kao pedagoška smjernica, i za odgoj i obrazovanje za demokratsko građanstvo i ljudska prava kao predmet školskog kurikulumu i za školu kao društvo u malom.

Odgoj i obrazovanje za demokratsko građanstvo i ljudska prava je izazov za učenike, za nastavnike i za škole. Ovaj priručnik nudi nastavnicima i odgojno-obrazovnim radnicima savjete i potporu u suočavanju s tim izazovom.

³ Hartley M. i Huddleston T. (2009.), Škola-zajednica-sveučilište; partnerstva za održivu demokraciju: Odgoj i obrazovanje za demokratsko građanstvo u Europi i SAD-u., Knjiga V, Vijeće Europe, Strasbourg, str.8 (www.coe.int/edc).

Prvi dio

Razumijevanje demokracije i ljudskih prava

Poglavlje 1

Objašnjenje koncepata

Poglavlje 2

Ključ za dinamičan koncept građanstva

Poglavlje 3

Obrazovanjem do demokracije i ljudskih prava

Poglavlje 4

Odgoj i obrazovanje za demokratsko građanstvo i ljudska prava

Kratka povijest pristupa Vijeća Europe

Ideja o odgoju i obrazovanju za demokratsko građanstvo i ljudska prava nije novijeg datuma. Koncept civilnog ili građanskog odgoja i obrazovanja već je više godina prisutan u brojnim europskim zemljama i implementiran na mnoge različite načine. Uglavnom se sastojao od informiranja pojedinaca o političkom sustavu – odnosno o ustavu – na snazi u njihovoj zemlji, korištenjem formalnih metoda instruiranja. Pripadajući model građanstva bio je stoga pasivan i minimalan. Pojam građanstva je za golemu većinu običnih ljudi značio tek nešto više od očekivanja da poštuju zakon i glasuju na javnim izborima. Te su odgovornosti propisivale pravne i kulturne sredine unutar kojih su građani živjeli. Neke su zemlje uključile odgoj i obrazovanje za ljudska prava u svoj kurikulum. Odgojno-obrazovni radnici diljem Europe postajali su sve svjesniji poveznica između odgoja i obrazovanja za demokratsko građanstvo i odgoja i obrazovanja za ljudska prava.

Posljednjih godina, međutim, fenomeni koji su se pojavili i promjene koje su se odvijale diljem Europe dovele su u pitanje takav model građanstva. To uključuje:

- etničke konflikte i nacionalizam;
- globalne prijetnje i nesigurnost;
- razvoj novih informacijskih i komunikacijskih tehnologija;
- probleme zaštite okoliša;
- kretanja stanovništva;
- pojavljivanje novih oblika ranije potisnutih kolektivnih identiteta;
- potrebu za većom osobnom autonomijom i novim oblicima jednakosti;
- slabljenje društvene kohezije i međuljudske solidarnosti;
- nepovjerenje prema tradicionalnim političkim institucijama, oblicima vladanja i političkim vođama;
- sve veću međusobnu povezanost i međuovisnost u političkom, ekonomskom i kulturnom smislu na regionalnoj i međunarodnoj razini.

S obzirom na takve izazove, postalo je jasno da je potrebna nova vrsta građana: građana koji nisu samo informirani i razumiju svoje formalne građanske odgovornosti, već su i aktivni – sposobni da samostalno sudjeluju u životu svojih zajednica, svoje zemlje i na globalnoj razini, da aktivno djeluju na način koji odražava njihovu osobnost te da pomažu u rješavanju problema.

Poglavlje 1

Objašnjenje koncepata

1. Politika, demokracija i demokratsko upravljanje školama

Cilj odgoja i obrazovanja za demokratsko građanstvo i ljudska prava je osposobiti i potaknuti mlade građane da sudjeluju u životu svojih zajednica. Taj cilj počiva na razini demokracije i politike. Demokratsko upravljanje školama igra ključnu ulogu u odgoju i obrazovanju za demokratsko građanstvo i ljudska prava jer učenicima pruža mogućnost da nauče kako participirati u zajednici. Stoga ovo poglavlje rezimira ta tri koncepta, budući da su od presudne važnosti za odgoj i obrazovanje za demokratsko građanstvo i ljudska prava prema poimanju ovog priručnika.

1.1 Politika

1.1.1 Politika – igra vlasti i rješavanje problema

Pojedinci koji redovito prate novinske članke i televizijske vijesti zaključit će da mnogi medijski izvještaji o politici spadaju u jednu od sljedeće dvije kategorije:

- Političari napadaju svoje protivnike. Pritom često preispituju integritet svojih rivala, njihovu sposobnost obnašanja dužnosti ili postupanja s određenim problemom. Takva percepcija politike kao “prljavog posla” uzrokuje da neki ljudi s negodovanjem od nje okreću glavu.
- Političari raspravljaju o mogućnostima rješavanja teških problema koji pogađaju njihovu državu ili države.

Te dvije kategorije odgovaraju klasičnoj definiciji politike Maxa Webera:

- Politika je težnja i borba za vlast. Bez vlasti, nijedan politički igrač ne može ništa postići. U demokratskim se sustavima politički igrači međusobno nadmeću za naklonost i potporu javnosti kako bi osvojili većinu. Zbog toga je i sastavni dio te igre napadanje protivnika, primjerice u izbornoj kampanji, ne bi li se privukli glasači i novi članovi stranke.
- Politika je snažno i sporo “bušenje rupa u tvrdim daskama sa strašću i mjerom istovremeno”.⁴ Ova metafora vrijedi za pokušaj rješavanja političkih problema. Politički problemi su složeni i zahtjevni jer su istovremeno neodgovorni i pogađaju društvo u cjelini, te ih je stoga nužno rješavati. Politika je izrazito praktičan i utjecajan koncept, i svaka rasprava treba proizvesti odluke.

Upravo iz tog razloga politika u demokratskom okružju zahtijeva da politički sudionici izvede različite, međusobno teško spojive uloge. Borba za vlast iziskuje karizmatične ličnosti s retoričkim vještinama i sposobnošću da jednostavnim riječima objasne kompleksne sadržaje. S druge strane, izazov rješavanja gorućih problema današnjice i naših budućnosti traži osobu koju odlikuje znanstvena stručnost, odgovornost i integritet.

1.1.2 Politika u demokraciji – zahtjevan zadatak

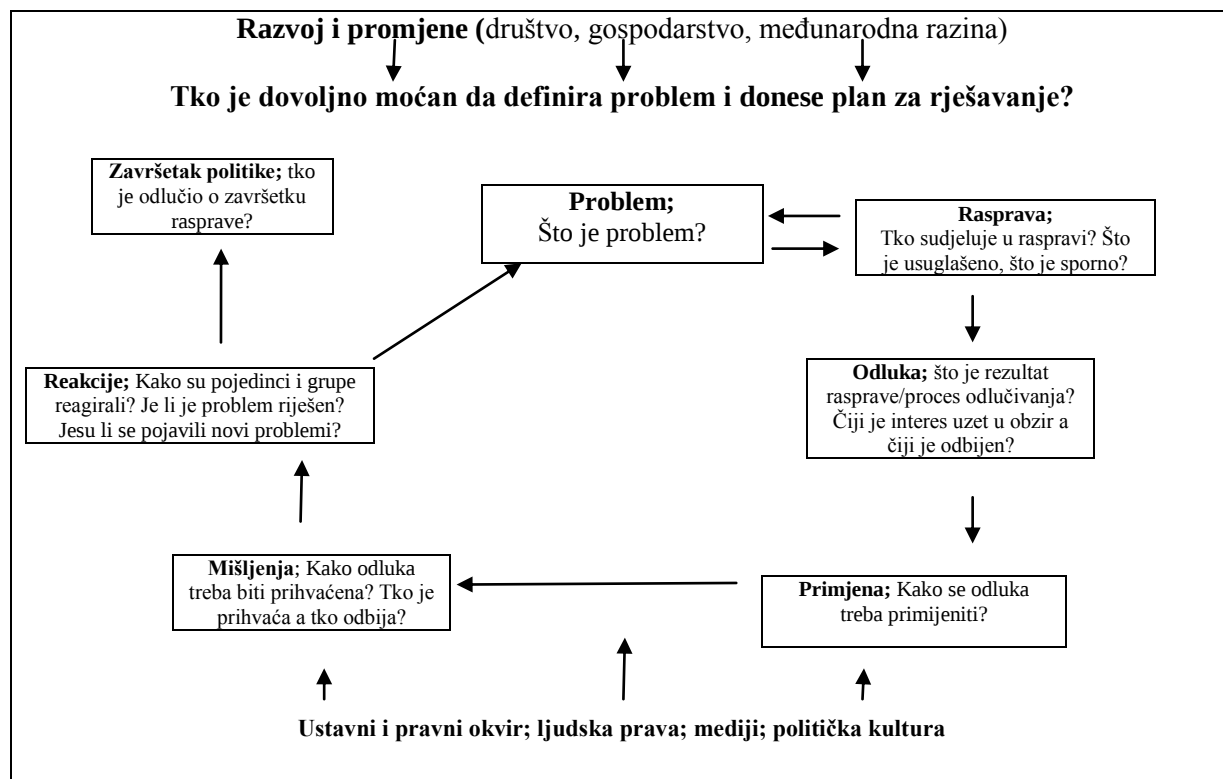
Naravno, prvo nam padaju na pamet politički vođe koji trebaju udovoljiti standardima ove dvije uloge koje jedna drugu učestalo isključuju. Postoje istaknuti primjeri vođa koji prikazuju oba ekstrema – populist i profesor. Jedan je sklon pretvoriti politiku u kazališnu pozornicu, a drugi u predavaonicu. Prvi će možda osvojiti izbore, no neće učiniti mnogo za dobrobit društva. Drugi će možda imati dobre ideje, no tek malobrojni će ih razumjeti.

No, ne suočavaju se samo politički vođe i donositelji odluka s ovom dilemom, već i svaki građanin koji želi sudjelovati u politici. U javnom ambijentu, vrijeme izlaganja je obično ograničeno, i samo će oni govornici čije su poruke jasne i lako razumljive imati učinak. Nastavnici će uočiti da postoje iznenađujuće paralele između komunikacije u javnosti i komunikacije u školi – nedostatak vremena, potreba da se izražavaju jasno i jednostavno, a istovremeno izlaze na kraj s kompleksnošću tematike.

⁴ Weber, M. (1997), *Politik als Beruf (Politika kao poziv)*, Reclam, Stuttgart, str. 82. (preveo Patar Krapf)

Ostvarivanje ljudskih prava – kao što su sloboda mišljenja i govora, sudjelovanje u izborima – iz tog je razloga zahtjevan zadatak za sve građane, a ne samo političke vođe. U sklopu odgoja i obrazovanja za demokratsko građanstvo i ljudska prava mladima je omogućeno učenje za različite dimenzije kompetencija, te potpora koja im je potrebna da sudjeluju u javnim raspravama i donošenju odluka. Kao aktivni članovi školske zajednice, učenici uče na koji način mogu participirati u društvu kojim se upravlja na načelu demokracije i ljudskih prava.

1.1.3 Model političkog ciklusa: politika kao proces rješavanja problema u zajednici

Model političkog ciklusa je instrument za opisivanje i razumijevanje procesa političkog odlučivanja; stoga je prije svega usmjeren na jedan od aspekata u Max Weberovoj definiciji politike, "sporo bušenje rupa u tvrdim daskama".

Politika je zamišljena kao proces definiranja političkih problema u kontroverznom procesu uspostavljanja plana i programa, u kojem se istovremeno neki politički problem definira, a drugi aspekti iz njega isključuju, u što je umiješan znatan element moći. Ovaj model nudi opis idealnog tipa procesa sa slijedom faza političkog odlučivanja: raspravljanje, odlučivanje o rješenju i njegova implementacija. Javno mnijenje i reakcije pojedinaca ili skupina čiji interesi su u pitanju pokazuju hoće li rješenja služiti svojoj svrsi i biti prihvaćena. Moguće je očekivati protest i kritiku od strane manjina i skupina koje su preslabe da promiču vlastite interese koji su izuzeti iz plana i programa. Ukoliko je pokušaj rješavanja problema bio uspješan (ili je takvim definiran), politički ciklus se završava (obustavljanje politike); ukoliko nije, ciklus počinje iznova. U nekim slučajevima, rješenje jednog problema stvara novi problem koji se treba sagledati u novom političkom ciklusu.

Model političkog ciklusa ističe bitne aspekte političkog odlučivanja u demokratskim sustavima, no i u demokratskom upravljanju školama:

- Postoji heuristički koncept političkih problema i općeg dobra; nitko nije u poziciji da unaprijed definira što je opće dobro. Stranke, skupine i pojedinci koji sudjeluju u procesu to tek trebaju otkriti i obično pristati na kompromis.
- Oblikuje se kompetitivni plan i program; u pluralističkim društvima politički su argumenti često povezani s interesima.

- Participacija je u društvenoj stvarnosti nesavršena, budući da određeni pojedinci i skupine sustavno imaju slabiji pristup moći i procesu odlučivanja, te stoga predstavlja model u kojem se posebna pozornost treba obratiti na povećanje pristupa slabijima.
- Političko odlučivanje je kolektivni proces učenja u kojem nema mjesta za sveznajuće sudionike (kao što su primjerice vođe ili stranke s ideologijama o izbavljenju). To implicira konstruktivistički koncept općeg dobra: opće dobro je ono što većina smatra da u određeno vrijeme jest.
- Postoji snažan utjecaj javnog mnijenja i medijske popraćenosti – prilika za građane i interesne skupine da interveniraju i participiraju.

Politički ciklus je model – koncept koji funkcionira poput mape u zemljopisu. Pokazuje mnogo, i uvodi logiku razumijevanja. Iz istog se razloga modeli učestalo koriste i u obrazovanju i u znanosti, jer bez njih ne bi bilo moguće razumijeti mnogo toga u našem kompleksnom svijetu.

Nikad ne bismo zemljopisnu kartu zamijenili s krajolikom kojeg prikazuje – ona pokazuje mnogo, no samo zato što mnogo i izostavlja. Karta koja bi prikazivala sve, bila bi prekomplicirana da je itko razumije. Isto vrijedi i za modele kao što je politički ciklus. Niti njega se ne smije zamijeniti za stvarnost. On je usmjeren na političko odlučivanje – “sporo bušenje rupa u tvrdim daskama” – no obraća manju pozornost na drugu dimenziju politike u definiciji Maxa Webera, težnja i borba za vlast i utjecaj.

U demokratskim su sustavima te dvije dimenzije politike povezane: donositelji političkih odluka hrvaju se s teškim problemima, no hrvaju se i jedni s drugima kao političkim suparnicima. U modelu političkog ciklusa, faza uspostavljanja plana i programa prikazuje kako te dvije dimenzije zajedno funkcioniraju. Postizanje dogovora o uključivanju određenog političkog problema u plan i program je pitanje moći i utjecaja.

Slijedi primjer. Jedna skupina tvrdi, “Oporezivanje je previsoko i odvraća investitore” dok druga skupina oponira, “Oporezivanje je prenisko, obrazovanje i socijalno osiguranje nemaju dovoljno sredstava.” Iza svake od definicija problema oporezivanja postoje interesi i osnovna politička stajališta, a implicirana rješenja idu u suprotnim smjerovima: smanjiti oporezivanje u korist skupina s visokim prihodima – ili ga povećati. Prva definicija problema je neo-liberalna, a druga socijalno-demokratska.

Građani trebaju biti svjesni obje. Model političkog ciklusa je instrument koji građanima pomaže u prepoznavanju i prosuđivanju nastojanja donositelja političkih odluka za rješavanje problema društva.

1.2 Demokracija

1.2.1 Osnovna načela

Prema čuvenoj izreci Abrahama Lincolna (1863.), demokracija je “vladavina naroda, od naroda, za narod”; te se tri tvrdnje mogu protumačiti na sljedeći način:

- “vladavina naroda”: narod je vrhovna vlast i on tu vlast izvršava ili nekome za to daje mandat, i tko god u vlasti sudjeluje, narod ga može smatrati odgovornim;
- “od naroda”: vlast izvršavaju izabrani predstavnici ili sami građani;
- “za narod”: vlast se izvršava u interesu naroda, odnosno općeg dobra.

Ove se definicije mogu shvatiti i povezati na više načina. Politički ideolozi u tradiciji Rousseaua inzistiraju na izravnoj vladavini građana (istovjetnost vlasti i onih nad kojima se vlada). Narod odlučuje o svemu i nije vezan nikakvim zakonom. Politički ideolozi u tradiciji J. Lockeja ističu konkurenciju između različitih interesa u pluralističkom društvu; unutar ustavnog okvira, treba doći do suglasnosti oko odluke koja će služiti općem dobru.

Neovisno o tome koliko je duga demokratska tradicija pojedine zemlje i koliko se ona razvila, demokracija se nikada ne smije uzimati zdravo za gotovo. U svakoj se zemlji demokracija i osnovno razumijevanje ljudskih prava trebaju neprekidno razvijati kako bi se suprotstavili izazovima s kojima je svaka generacija suočena. Svaka se generacija treba obrazovati o demokraciji i ljudskim pravima.

1.2.2 Demokracija kao politički sustav

Temeljni elementi moderne ustavne demokracije uključuju:

- ustav, obično u pisanom obliku, koji uspostavlja institucionalni okvir za demokraciju, zaštićenu u nekim zemljama od strane neovisnog, visokog suda; ljudska prava, uobičajeno ne sva, zaštićena su kao građanska prava;
- ljudska prava su obrađena u ustavu te potom redefinirana u ustavom zajamčena građanska prava. Vlade koje su potpisale konvencije o ljudskim pravima obvezane su poštivati raspon prava koja su ratificirale, neovisno o tome jesu li izrijekom spomenuta u ustavu;
- jednak pravni položaj svih građana: svi građani su jednako zaštićeni zakonom prema načelu nediskriminacije i obvezani su ispunjavati svoje zakonski propisane dužnosti.
- opće pravo glasa: odrasli građani, muškarci i žene, imaju pravo glasovanja za stranke i/ili kandidate na parlamentarnim izborima. Povrh toga, neki sustavi uključuju i referendum ili plebiscit, odnosno pravo građana da neposrednim izborom donesu odluku o određenom problemu;
- građani uživaju ljudska prava koja pružaju pristup širokom rasponu načina participiranja. To uključuje slobodu medija od cenzure i državne kontrole, slobodu mišljenja, izražavanja misli i mirnog okupljanja, te pravo manjina i političke opozicije da slobodno djeluju;
- pluralizam i konkurencija interesa i političkih ciljeva: pojedinci i skupine imaju pravo na osnivanje ili pristupanje strankama ili interesnim skupinama (lobijima), nevladinim organizacijama, itd. kako bi promovirali svoje interese ili političke ciljeve. Postoji konkurencija u promicanju interesa te nejednaka raspodjela moći i prilika za ostvarivanje istih;
- parlament: tijelo izabranih predstavnika ima zakonodavnu ovlast, odnosno donosi zakone koji su opće obvezujući. Autoritet parlamenta počiva na volji većine glasača. Ukoliko većina u parlamentarnom sustavu na izborima izabere nove predstavnike, formira se nova vlada. U predsjedničkim je sustavima šef vlade, predsjednik, izabran odvojeno, neposrednim izborom;
- vladavina većine: većina odlučuje, manjina treba prihvatiti odluku. Ustavi određuju granice vladavine većine koje štite prava i interese manjina. Kvorum većine može varirati ovisno o problemu – primjerice, dvije trećine za amandmane na ustav;
- sustav "provjera i ravnoteža": demokracije kombiniraju dva načela: ovlast provođenja zakona pripada državi, kulminirajući u "razoružavanju građana".⁵ No, kako bi se spriječilo da se moć zakona pretvori u autokratsku ili diktatorsku vladavinu, svi demokratski sustavi uključuju provjere i ravnoteže. Klasični model dijeli državnu vlast na zakonodavnu, izvršnu i sudsku (horizontalna dimenzija); mnogi sustavi poduzimaju dodatne mjere opreza: dvodomni parlamentarni sustav, federalna ili kantonalna autonomija, kulminirajući u dodatnoj vertikalnoj dimenziji provjera i ravnoteža (primjerice u Švicarskoj, SAD-u ili Njemačkoj);
- ograničenje trajanja mandata: daljnja mjera kontrole vlasti je dodjela mandata na ograničeni vremenski period. To se odnosi na sve izbore, a u nekim se slučajevima može ograničiti i ukupan period ostajanja na vlasti kao što je slučaj s predsjednikom SAD-a koji treba odstupiti nakon dva četverogodišnja mandata. U antičkom Rimu, konzuli su imenovani u tandemu, i napustili bi vlast nakon godine dana.

1.2.3 Pogrešno shvaćanje pojma ljudskih prava i demokracije

Demokracija je utemeljena na standardima i načelima ljudskih prava. Ljudska prava su katkad pogrešno shvaćena kao sustav u kojem pojedinac uživa potpunu slobodu. No, takvo shvaćanje ne stoji.

⁵ Postoji izričit primjer gdje je princip razoružavanja građana modificiran, naime u SAD-u.

Ljudska prava priznaju individualna prava i slobode koja su svojstvena ljudskom postojanju. No, ta prava nisu apsolutna. Trebaju se također uvažavati prava drugih, zbog čega će ponekad dolaziti do sukoba između pojedinačnih prava. Demokratski procesi pomažu u formiranju procesa koji podržavaju slobodu naroda, no istodobno postavljaju nužne granice. Na nastavi odgoja i obrazovanja za demokratsko građanstvo i ljudska prava, na primjer, održava se rasprava. Kako bi svi učenici dobili priliku izraziti svoje mišljenje, vrijeme izlaganja je ograničeno, često vrlo striktno. Iz istog je razloga limitirano vrijeme govora u parlamentarnim debatama ili televizijskim *talk showovima*.

Mnoge odredbe zakona o sigurnosti prometa ograničavaju našu slobodu pokreta: ograničenja brzine u gradovima, obavezno zaustavljanje na crveno svjetlo semafora, itd. Ova pravila očito postoje kako bi se zaštitili životi i zdravlje ljudi.

Demokracija pruža više slobode narodu, kao i pojedincima, od bilo kojeg drugog sustava vladavine – pod uvjetom da je postavljena u institucionalni okvir i kao takva implementirana. Da bi uspješno funkcionirala, demokracija se uzdaje u snažnu državu koja provodi vladavinu prava i postiže prihvatljiv stupanj distributivne pravde. Slaba država, ili slaba vladavina prava, znači da vlada nije sposobna izvršiti svoj ustavni okvir i zakone.

1.2.4 Prednosti i nedostaci

Općenito govoreći, različiti tipovi demokracije dijele određene prednosti i nedostatke uključujući sljedeće:

a. Prednosti demokracije

- Demokracija određuje okvir i sredstva za civilizirano, mirno rješavanje sukoba; dinamika sukoba i pluralizam podržavaju rješavanje problema.
- Demokracije su “snažni pacifisti” – kako u vlastitim društvima tako i u međunarodnoj politici.
- Demokracija je jedini sustav koji olakšava smjenu političkog vodstva bez promjene sustava vlade.
- Demokracije su zajednice učenja koje mogu ispraviti ljudske greške. Opće dobro je definirano pregovorima, a ne nametnuto autokratskim autoritetom.
- Ljudska prava podržavaju demokracije pružanjem normativnog okvira za političke procese, utemeljenog na ljudskom dostojanstvu. Ratifikacijom sporazuma o ljudskim pravima, vlade mogu izvršiti “obećanja” dana građanima koja podržavaju osobne slobode i ostala prava.

b. Problemi i nedostaci

- Stranke i političari su skloni žrtvovati dugoročne ciljeve za uspjeh na izborima. Demokracije stvaraju inicijative za kratkovidno oblikovanje politike, primjerice na štetu okoliša budućih generacija (“plivanje u mutnom”).
- Vlada za narod je vlada unutar granica države jedne nacije. Porast globalne međuovisnosti, kakva je u domenama gospodarstva i politike okoliša, ograničava djelokrug utjecaja demokratskog odlučivanja u državi jedne nacije.

1.2.5. Zaključci

Demokracije se oslanjaju na svoje građane u kolikoj će mjeri razviti njene prednosti i držati pod kontrolom nedostatke. Demokracije su zahtjevni sustavi, ovisni o aktivnoj angažiranosti i podršci svojih građana – odnosno stavu informirane i kritičke odanosti; riječima Winstona Churchilla (1947.), “Demokracija je najlošija državna forma, ako izuzmemo sve ostale.”

I u afirmiranim i u mladim demokratskim državama odgoj i obrazovanje za demokratsko građanstvo i ljudska prava presudno doprinosi ukorjenjivanju demokracije u političkoj kulturi kako bi preživjela i napredovala.

1.3. Demokratsko upravljanje školama

1.3.1 Škola – demokratska zajednica u malom?

Odgovj i obrazovanje za demokratsko građanstvo i ljudska prava je zasnovan na temeljnim načelima poučavanja kroz, o i za demokraciju i ljudska prava u školama. Škola je zamišljena kao zajednica u malom, “društvo u malom”⁶ obilježeno formalnim propisima i procedurama, procesima odlučivanja, i mrežom odnosa koji utječu na kvalitetu svakodnevice.

Treba li se dakle škola shvatiti kao demokratsko društvo u malom? Već se letimičnim pogledom na karakteristike može uočiti da škole nisu male države, u kojima se održavaju izbori, nastavnici odlučuju kao vlade, ravnatelji nalikuju predsjednicima, itd. To se pitanje stoga može odbaciti kao retoričko. Što onda škole mogu učiniti za odgovj i obrazovanje za demokratsko građanstvo i ljudska prava?

1.3.2 Demokratsko upravljanje školama: četiri ključna područja, tri kriterija napretka

Elisabeth Bäckman i Bernard Trafford, ravnatelji škola u Švedskoj i Ujedinjenom Kraljevstvu i autori priručnika Vijeća Europe “Demokratsko upravljanje školama”,⁷ temeljito su istražili ovo pitanje. Školama je, tvrde oni, potrebno i organiziranje i upravljanje. Školsko organiziranje provodi školska administracija – na primjer, primjena pravnih, financijskih i kurikulumskih zahtjeva. Odnos između ravnatelja i učenika je hijerarhijski, utemeljen na pravilima i redu. Školsko upravljanje, s druge strane, odražava dinamiku promjena u modernom društvu. Škole trebaju surađivati s različitim partnerima i interesnim skupinama izvan škole, te odgovarati na nepredvidljive probleme i izazove. Svaki član školske zajednice, uključujući prije svega učenike, igra bitnu ulogu. Članovi zajednice međusobno surađuju, pregovaraju i pogađaju se, vrše pritisak, zajedno donose odluke. Niti jedan partner nema potpunu kontrolu nad drugim.⁸

Bäckman i Trafford predlažu četiri ključna područja za demokratsko upravljanje školama:

- upravljanje, vodstvo i javna odgovornost;
- odgovj i obrazovanje usmjereno na stjecanje vrijednosti;
- suradnja, komunikacija i angažiranost: konkurentnost i samoodređenje škole;
- učenička disciplina.

Bäckman i Trafford primjenjuju tri kriterija za procjenu napretka u tim ključnim područjima, utemeljena na tri osnovna načela odgoja i obrazovanja za demokratsko građanstvo i ljudska prava Vijeća Europe:

- prava i odgovornosti;
- aktivno sudjelovanje;
- poštivanje različitosti.

1.3.3. Poučavanje demokracije i ljudskih prava kroz demokratsko upravljanje školama

Bäckman i Trafford nude detaljno opisani paket pomagala za ispunjavanje zadaće poučavanja i ostvarivanja demokracije i ljudskih prava u cijeloj školi. Učenici mogu iskusiti demokratsko sudjelovanje u školi, no one i dalje ostaju obrazovne institucije; nisu pretvorene u potencijalne mini-države, iako jesu mini-društva.

⁶ Dewey J. (2007.), *Škola i društvo*, Cosimo, New York, str. 32.

⁷ Bäckman E. i Trafford B. (2007.), *Demokratsko upravljanje školama*, Vijeće Europe, Strasbourg.

⁸ Isto, str. 9.

2. Dječja prava i pravo na obrazovanje⁹

Dječja prava su sveobuhvatno zaštićena opsežnim popisom međunarodnih i regionalnih dokumenata koji uključuju ljudska prava, međunarodno humanitarno pravo i zakon o izbjeglicama. Djeca su povlaštena pravima sadržanima u općim sporazumima. Osim toga sastavljen je i niz stručnih dokumenata za dodatnu zaštitu djece s obzirom na njihovu specifičnu ranjivost i važnost za društvo kao cjelinu, čiji je cilj osigurati zdrav razvoj i aktivno sudjelovanje mladih u društvu.

Europska konvencija o ljudskim pravima sadrži mnoge odredbe za zaštitu prava djece, primjerice Protokol 1, Članak 2, “pravo na obrazovanje”. Međutim, sveobuhvatni okvir za dječja prava je Konvencija UN-a o pravima djeteta iz 1989. Bio je to prvi dokument koji je zasebno obradio prava djece i obilježio značajan pomak u razmišljanju prema “pristupu utemeljenom na ljudskim pravima” prema kojem su vlade zakonski odgovorne ukoliko ne uspiju udovoljiti potrebama djece. Konvencija o pravima djeteta stvorila je novu viziju djece kao nositelja prava i odgovornosti u skladu s njihovom dobi, umjesto da ih promatra kao vlasništvo roditelja ili bespomoćne primatelje milostinje.

Dječja prava pokrivaju sve aspekte života djece i adolescenata i mogu se razdijeliti u sljedeće glavne kategorije:

- prava preživljavanja: pravo na život i zadovoljavanje temeljnih potreba (primjerice, odgovarajući životni standard, smještaj, prehrana, zdravstvena pomoć);
- razvojna prava: prava koja osiguravaju djetetu najbolji mogući razvoj (npr. obrazovanje, igra i slobodno vrijeme, kulturne aktivnosti, informiranje, sloboda mišljenja, izražavanja, vjere);
- prava sudjelovanja: prava koja omogućavaju djeci i adolescentima aktivno sudjelovanje u svojim zajednicama (npr., slobodno izražavanje misli, odlučivanje u stvarima koje se tiču njihovih života, pristupanje udruženjima);
- zaštitna prava: prava koja su presudna za zaštitu djece i adolescenata od svih oblika zlostavljanja, zapostavljanja i izrabljivanja (npr., specijalna briga za djecu izbjeglice i zaštita od upletenosti u oružane sukobe, rad djece, seksualno zlostavljanje, mučenje i zlouporaba droga).

Obrazovanje se samo po sebi smatra ljudskim pravom, no istovremeno i neophodnim sredstvom za ostvarivanje ostalih ljudskih prava. Odgojno-obrazovni sustav koji slijedi pristup utemeljen na ljudskim pravima imat će bolje polazište u ispunjavanju fundamentalne misije osiguravanja visokokvalitetnog obrazovanja za sve.

Članak 26 Opće deklaracije o ljudskim pravima određuje:

- (1) Svatko ima pravo na obrazovanje. Obrazovanje treba biti besplatno, barem na osnovnim i temeljnim stupnjevima. Osnovno obrazovanje treba biti obvezno. Tehničko i stručno obrazovanje treba biti opće dostupno, a visoko obrazovanje treba biti jednako dostupno svima na osnovi uspjeha.
- (2) Obrazovanje treba biti usmjereno punom razvoju ljudske osobnosti i jačanju poštivanja ljudskih prava i temeljnih sloboda. Ono treba promicati razumijevanje, toleranciju i prijateljstvo među svim narodima, rasnim ili vjerskim grupama te podupirati djelovanje Ujedinjenih naroda u održanju mira.
- (3) Roditelji imaju pravo prvenstva u izboru obrazovanja koje će biti pruženo njihovoj djeci.

⁹ Autor: Felisa Tibbitts (2009.), Napomene Felise Tibbitts, pripremljene za Evaluacijsku konferenciju Vijeća Europe na temu Europske godine građanstva u odgoju i obrazovanju, 27. - 28. travanj 2006., Sinaia, Rumunjska.

Kao proširenje ideja prvotno formuliranih u Općoj deklaraciji o ljudskim pravima, Članak 28 Konvencije o pravima djeteta definira obrazovanje kao pravo, dok Članak 29 ističe da obrazovanje djeteta treba usmjeriti prema punom razvoju njegove “osobnosti, nadarenosti, duševnih i tjelesnih sposobnosti”.¹⁰

I Konvencija o pravima djeteta i Opća deklaracija o ljudskim pravima definiraju jačanje poštivanja ljudskih prava i temeljnih sloboda kao jednu od svrha školovanja. Naravno, da bi se ljudska prava istinski razumjela i promicala, treba ih se proživjeti u odnosu prema drugima. To uključuje ne samo učenje o ljudskim pravima, već i život u okviru i kroz ljudska prava. Pristup školovanju utemeljen na ljudskim pravima iz tog razloga u učionicama primjenjuje učenje i prakticiranje vrijednosti i okvira ljudskih prava. Škole u skladu s dječjim pravima u središte stavljaju ljudsko dostojanstvo djece.

Svrha prava na obrazovanje je da ga primjenjuju i uživaju svi – neovisno o sposobnosti, rasnoj, etničkoj, vjerskoj, spolnoj, klasnoj i nacionalnoj pripadnosti, seksualnoj orijentaciji ili bilo kojoj drugoj osnovi. Osim toga, odgoj i obrazovanje – prema definiciji Konvencije o pravima djeteta – treba biti strukturirano na način da uvažava dostojanstvo i temeljna ljudska prava učenika.

Ključno načelo u središtu ljudskih prava i pristupa utemeljenog na ljudskim pravima je načelo nediskriminacije. Sektor školovanja je mnogostruko razgranat, uključujući i jednak pristup visokokvalitetnom obrazovanju s posebnim naglaskom na ranjive ili marginalizirane skupine.

UNESCOva inicijativa *Škola – prijatelj djece* i pristup obrazovanju utemeljen na ljudskim pravima nastoje implementirati Konvenciju o pravima djeteta u i kroz odgoj i obrazovanje. Kako bi se osposobili za primjenu pristupa utemeljenog na ljudskim pravima trebamo bolje poznavati ljudska i dječja prava, kao i njihove implikacije na razmišljanje, planiranje i evaluaciju u odgojno-obrazovnom procesu. To nas potiče da postavljamo pitanja poput:

- Tko ne dobiva obrazovanje? Gdje se ti pojedinci nalaze i zašto su zakinuti?
- Tko bi i što trebao učiniti za zaštitu, promicanje i ostvarenje prava na obrazovanje?
- Čije sposobnosti, i za što, valja razviti kako bi osigurali pravo na obrazovanje?
- Tko treba učiniti što za provedbu tog prava i kako partnerstva u tom procesu mogu pomoći?

Načelo 1. Izravna povezanost s pravima

Postavlja se pitanje: Jesu li naša nastojanja u odgojno-obrazovnom procesu izravno povezana s ljudskim pravima? Uključuju li ta nastojanja cjelokupni raspon ljudskih prava? Jesu li temeljito istražena ljudska prava od istinske važnosti za potrebe i probleme naših zajednica, i mogu li se te poveznice stvoriti? Jesmo li voljni nadići osobnu “zonu udobnosti” u povezivanju našeg djelovanja s vrijednostima ljudskih prava?

Načelo 2. Odgovornost

Vide li se oni među nama koji su predstavnici vlade ili državni zaposlenici odgovornima za ostvarivanje odgoja i obrazovanja za ljudska prava? Na koje smo načine odgovorni? Kako djeca i njihovi skrbnici mogu osigurati takvu vrstu odgovornosti?

Načelo 3. Osposobljavanje i sudjelovanje

Razmislimo na trenutak o onima prema kojima se osjećamo odgovornima u smislu jamčenja odgoja i obrazovanja za ljudska prava. Jesmo li uvrstili ideje svih onih na koje utječu naši stavovi i postupci? Tko je izostavljen iz procesa donošenja odluka, a one se na njega odnose? Ako nisu prisutni, ili na bilo koji drugi način uključeni u rasprave, na koji način takve pojedince možemo dovesti za stol? Kako možemo olakšati njihovo donošenje stavova o osnovnim pitanjima odgoja i obrazovanja za demokraciju i ljudska prava?

¹⁰ Na pravo na obrazovanje se referira u brojnim dokumentima UN-a i poveljama o ljudskim pravima uključujući Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima (Članak 14) i Konvenciju o pravima djeteta (Članci 28 i 29). Ostale ključne deklaracije, opće odredbe i dokumenti su se proširili i na pravo na obrazovanje, uključujući Svjetsku deklaraciju o odgoju i obrazovanju za sve (Članci I, III, IV, VI, VII), Dakarski Okvir za djelovanje, i Obrazovanje za sve.

Načelo 4. Nediskriminacija i posebna pozornost prema ranjivim skupinama

Konačno, i vezano uz prethodno načelo, za koje skupine trenutno postoji najmanja mogućnost da će izvući korist iz naših odgojno-obrazovnih programa, i kako možemo poduprijeti njihovo sudjelovanje? Upravo te skupine čija su ljudska prava uskraćena na dnevnoj bazi – marginalizirani, ranjivi, diskriminirani – su oni koji bi trebali najviše profitirati od naših odgojno-obrazovnih nastojanja. Kako ih možemo identificirati, do njih doprijeti, i za njih stvoriti istinski smislene obrazovne programe?

Poglavlje 2

Ključ za dinamičan koncept građanstva¹¹

1. Izazovi tradicionalnog modela građanstva

Od završetka Hladnog rata ubrzali su se i intenzivirali mnogi procesi koji su već dulje vrijeme oblikovali našu povijest, preuzimajući nova svojstva. Fenomeni koji su se pojavili i promjene koje su se odvijale diljem Europe doveli su u pitanje tradicionalni model građanstva:

- Globalizacija slobodne trgovine i konkurentnih tržišnih ekonomija omogućila je visoku razinu blagostanja mnogim ljudima u mnogim zemljama – no ne i svima. Prodigio se jaz nejednake raspodjele između bogatih i siromašnih, kako unutar tako i među različitim društvima, te ugrozio društvenu koheziju i međuljudsku solidarnost.
- Konkurencija prisiljava poduzeća da neprestano povećavaju produktivnost kako bi smanjila troškove proizvodnje. To je uzrokovalo rast permanentnog procesa inovacija, s neposrednim učinkom na proizvode, tehnologije i zanimanja, te posrednim učinkom na cjelokupan način života. Joseph Schumpeter je taj permanentni proces inovacija nazvao “kreativna destrukcija”.¹² Transformacija kompletnih ekonomija u istočnoj Europi može poslužiti kao eklatantan primjer kreativne destrukcije.
- Ekonomski rast je uzrokovao porast blagostanja, no istovremeno i porast iskorištavanja prirodnih resursa. Sve više emisije CO₂ povećavaju poteškoće i troškove sprječavanja ili suzbijanja posljedica klimatskih promjena.
- Nove informacijske i komunikacijske tehnologije omogućile su nove načine povećanja produktivnosti, razmjene i dobivanja informacija, pružanja zabave, da samo navedemo neke. Živimo u medijskoj kulturi, i medijska pismenost – korištenje novih medija kako u stvaranju tako i u primanju poruka – postaje osnovna vještina poput čitanja i pisanja.
- Uslijed ekonomskog rasta i postignuća moderne medicine, stanovništvo mnogih europskih zemalja stari, a istovremeno i raste u svijetu kao cjelini. Oba fenomena predstavljaju ozbiljne probleme 21. stoljeća.
- Nacije imaju pravo na suverenost i samoodređenje. No, pojam nacije je i inkluzivan i ekskluzivan. Po završetku Hladnog rata osvjedočili smo pojavljivanju novih oblika ranije potisnutih kolektivnih identiteta.
- Moderna društva su tipično sekularna, pluralistička društva. Migracije diljem Europe – osobito unutar Europske unije – doprinijele su tom fenomenu. Pluralistička društva su dinamičnija i produktivnija, no istovremeno i zahtjevnija u pogledu društvene kohezije radi integracije ljudi različitih uvjerenja, vrijednosti, interesa, te društvene i etničke pozadine.
- Demokracija nudi najbolje mogućnosti u suočavanju s tim izazovima, s obzirom na činjenicu da svaki pokušaj rješavanja tih, kao i ostalih problema autoritarnom vladavinom ne bi uspio obuhvatiti složenu stvarnost društva, ekonomije, okoliša, rješavanja sukoba, itd. na nacionalnoj, a još manje na nadnacionalnoj razini. S druge strane, demokracija opstaje i pada na jamčenju jednake participacije. Što složeniji postaju naš svijet i izazovi koji određuju našu budućnost, to je teže “običnom građaninu” razumjeti i sudjelovati u odlučivanju. Nepovjerenje prema tradicionalnim političkim institucijama, oblicima vladanja i političkim vođama su ukorijenjene u osjećaju izostavljenosti i zanemarivanja mišljenja. Demokracija i ljudska prava su krhki projekti, i njihov opstanak ovisi o tome hoće li njihovo nasljedstvo biti preneseno na mlađe generacije.

¹¹ Utemeljeno na Huddleston E. (2004.), *Pomagala za stručno usavršavanje nastavnika u obrazovanju za demokratsko građanstvo i obrazovanju za ljudska prava*, Vijeće Europe, Strasbourg, str. 9, revidirao Peter Krapf.

¹² Schumpeter J. (1942., 2008.), *Kapitalizam, socijalizam i demokracija*, Harper and Brothers, New York, str. 83.

Navedene linije razvoja ovdje se mogu tek ukratko skicirati. One su ljudskim djelom stvoreni, a ne prirodni procesi koji su međusobno povezani, jedni na druge utječu i uzajamno se podržavaju. Budući da su “stvoreni”, na njih se može djelovati i mijenjati im smjer i ishod, no ne i njihovu kompleksnost.

Modernizacija

Modernizacija je sociološka kategorija koja se odnosi na multidimenzionalni proces društvene promjene. U posljednja dva desetljeća porasla je s obzirom na brzinu, djelokrug i složenost, no iz povijesne perspektive, njeni izvori obuhvaćaju reformaciju, izum tiskarskog stroja, prosvjetiteljstvo, englesku, američku i francusku revoluciju, te industrijsku revoluciju. Modernizacija je promijenila doslovno svaki aspekt ljudskog života, uključujući sljedeće: kako i što radimo, gdje živimo i koliko (često) putujemo, razinu i raspodjelu bogatstva, razvoj ljudskih prava, globalizaciju, tehnologiju, vrijednosti i uvjerenja u kojima ustrajemo ili ih se klonimo, te kako sudjelujemo u društvu i politici.

Modernizacija je ambivalentan proces, no ne možemo ga izbjeći, on je naša “sudbina”, u dobru i u zlu. Znanstvenici i filozofi zastupaju oprečna mišljenja o tome treba li se modernizaciju, sveukupno gledano, smatrati bremenom ili blagoslovom. Modernizaciju smatramo izazovom koji sa sobom nosi i rizike i mogućnosti. Izazove valja svladati kako bi rizike držali pod kontrolom.

Za mnoge ljude u mnogim društvima modernizacija stvara uvjete i mogućnosti uživanja više razine blagostanja i slobode. S druge strane, građani i njihovi vođe suočeni su sa sve zahtjevnijim zadatkom držanja koraka s rastućim rizicima i opasnostima upletenima u procese modernizacije.

Odgoj i obrazovanje igraju ključnu ulogu u opremanju ljudi s kompetencijama koje su neophodne za postizanje ravnoteže između sve većih prednosti i sve viših očekivanja.

S obzirom na takve izazove, postalo je jasno da je potrebna nova vrsta građana: građana koji nisu tek informirani i razumiju svoje formalne građanske odgovornosti, već su i aktivni – sposobni samostalno sudjelovati u životu svojih zajednica, svoje zemlje i na globalnoj razini, aktivno participirati na način koji odražava njihovu osobnost, te pomagati u rješavanju problema. Sve brojniji izazovi zahtijevaju snažna društva, s kompetentnim – te stoga primjereno obrazovanim – vođama i građanima.

Edukatori su optimisti. Uvjereni su da primjerenim odgojem i obrazovanjem, mladi ljudi, no i pojedinci posvećeni cjeloživotnom učenju mogu steći razumijevanje i mogućnosti da utječu na razvoj svojih zajednica i planeta u cjelini. Najbolji način promicanja aktivnog građanstva je svakako kroz nastavu usmjerenu na učenika, umjesto nastave koja podržava rutinsko i pasivno učenje.

1.1. Nova vrsta građanstva zahtijeva novi oblik odgoja i obrazovanja

Tradicionalni koncepti poučavanja svedeni na sušti prijenos i pamćenje informacija i sadržaja nisu dostatni za stvaranje aktivnog, informiranog i odgovornog modela građanstva kakvo iziskuju moderne demokracije.

Ono što je potrebno su novi oblici odgoja i obrazovanja koji će pripremiti učenike za stvarno uključivanje u društvo – oblici odgoja i obrazovanja koji su praktični koliko i teoretski, imaju korijene u problemima iz stvarnog života i utječu na život učenika i zajednice u kojoj žive, a uče se aktivnim sudjelovanjem u životu škole, kao i u formalnim kurikulumima.

Uloga aktivnog građanina podudara se s ulogom aktivnog učenika. Koncept konstruktivističkog učenja pruža podršku učenicima u suočavanju s novim problemima. U školskoj sferi nastavnik vjerojatno i može ponuditi optimalno rješenje. No, u suočavanju s u prethodnom tekstu obrađenim izazovima, buduće će generacije djelovati kao pioniri.

Potreba za pružanjem nastave usmjerene na učenika predstavlja značajan izazov nastavničkom zanimanju. To iziskuje učenje novih oblika znanja, razvijanje novih nastavnih metoda, pronalaženje novih načina rada i stvaranje novih oblika profesionalnih odnosa – kako s kolegama tako i s učenicima. To ističe poučavanje utemeljeno na sadašnjim zbivanjima nad razumijevanjem povijesnih sustava, kritičko razmišljanje i poučavanje vještina uz samo prenošenje znanja, kooperativno učenje i suradnju umjesto izolirane pripreme, profesionalnu autonomiju umjesto ovisnosti o naredbama iz centrale. To zahtijeva i promjenu načina na koji shvaćamo sam pojam učenja, od poimanja učenja kao procesa usmjerenog na nastavnika, do učenja putem stjecanja iskustva, sudjelovanjem, istraživanjem i razmjenom informacija.

Didaktički model u čijem je središtu nastavnik, kojim dominira udžbenik i koji je utemeljen na prijenosu odgojno-obrazovnih sadržaja valja zamijeniti modelom koji ističe uključivanje učenika, širi raspon metoda poučavanja i pristup utemeljen na stjecanju vještina. To je ono čemu ovo izdanje odgoja i obrazovanja za demokratsko građanstvo i ljudska prava nastoji doprinijeti.

2. Politička kultura

2.1. Demokracija oživljava kroz svoje građane

Primjer:

Parlamentarni izbori proizvode dobitnike i gubitnike. Većina formira novu vladu, manjina opoziciju. Prethodna vlada može izgubiti izbore, te na njeno mjesto dolazi nova, s različitim političkim stajalištima.

Pravila su jasna, no to nije dovoljno. Izborni sustav će funkcionirati tek kad ćemo moći biti sigurni da će gubitnici, manjina, prihvatiti rezultat. Ako to ne učine, izbori mogu izazvati nasilne sukobe, koji će razdijeliti društvo, umjesto da ojačaju koheziju među njegovim članovima.

Izborna kampanja pruža strankama mogućnost da građanima prenesu svoje ideje. No, što ako zastupljene stranke promiču rasističku, fundamentalističku ili antidemokratsku ideologiju?

Da bi izbori funkcionirali kao jedan od najbitnijih oblika sudjelovanja građana u demokratskom odlučivanju, društvu je očito potrebno mnogo više od pukog zakonskog okvira kojim se određuje održavanje izbora. Treba postojati povjerenje u politički proces i postupci kojima će se osigurati ispravno provođenje tih procesa.

Ovaj primjer pokazuje da demokracija ovisi jednako o nizu propisa kao i o stavovima građana prema demokraciji. Oni trebaju razumjeti i uvažavati sustav, a istovremeno i osjećati odgovornost za njegovu stabilnost. Stranke se međusobno trebaju ophoditi kao suparnici, no ne i kao neprijatelji. Samo u tom slučaju demokracija demonstrira svoju snagu kao jedini sustav u kojem je promjena vlasti moguća bez promjene političkog sustava.

Demokracija se sastoji od sustava institucija i procesa koji obuhvaćaju opće izbore, parlamentarnu zastupljenost i kontrolu vlasti sustavom provjera i ravnoteža. Neka ustrojstva uključuju neposredno sudjelovanje kroz referendum ili ustavni sud. Demokracija je pozornica, a građani su glumci, doslovno. Oni stoga trebaju biti voljni i sposobni odigrati svoju ulogu, i trebaju se poistovjetiti s političkim sustavom demokracije.

Demokracija je sustav institucija ukorijenjen u političkoj kulturi. Institucionalni sustav može uspostaviti okvir za političku kulturu, no ne može stvoriti, niti osigurati njegovu stabilnost. Isto načelo vrijedi i za autokratski oblik vladavine. Autokrat također ovisi o odgovarajućoj političkoj kulturi, utemeljenoj na politički povodljivim subjektima umjesto na aktivnim i angažiranim sustavima.

2.2. Kulturna dimenzija ljudskih prava

Ljudska prava koja su civilna i politička po prirodi određuju što su demokratski procesi u praksi, uključujući slobodu mišljenja i izražavanja, slobodu medija (to jest zabranu cenzure), pravo glasa, i načelo jednakosti i nediskriminacije koje vrijedi za ostvarivanje svakog ljudskog prava. Kada zemlje ratificiraju određeni sporazum o ljudskim pravima, obvezuju se na usklađivanje državnih zakona i praksi radi uklapanja u međunarodne standarde. Čine to dobrovoljno.

No, što se događa ako država zakaže u provođenju ljudskih prava? Postoje razni mehanizmi zaštite, ustanovljeni od strane UN-a i regionalnih institucija za ljudska prava i sadržani u javno objavljenim regionalnim dokumentima na temu zakona o ljudskim pravima, koje vlade mogu prihvatiti. U Europi je, primjerice, na snazi Europska konvencija o ljudskim pravima, s civilnim i političkim pravima kao glavnim područjem interesa. Za potpisivanje je raspoloživa i Europska socijalna povelja, zasnovana na ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima. Ukoliko neka vlada prihvati Konvenciju, no ne djeluje u skladu s njenim odredbama, građani (ili bilo koja osoba unutar državne jurisdikcije) država članica Vijeća Europe mogu uputiti žalbu Europskom sudu za ljudska prava u Strasbourg.

U većini slučajeva, ostvarivanje ljudskih prava se odvija u sklopu vlada organiziranih kao ustavne demokracije, putem uobičajenih mehanizama demokratskih procesa. Ti mehanizmi podrazumijevaju razvijanje zakona, no i kulture građanskog sudjelovanja i angažmana.

Demokracija i ljudska prava ovise o institucionalnom okviru koji se sastoji od dvije komponente: niza propisa i načela ustanovljenih unutar ustava i pravnog sustava, te političke kulture. Demokracija i ljudska prava su usađeni u nizu načela, vrijednosti i odgovornosti. Dozvoljavaju suprotstavljavanje oko spornih pitanja, sve dok postoji jasna suglasnost oko okvira koji priznaje i štiti, no istovremeno i ograničava slobode. Može se izraziti neslaganje oko gotovo bilo čega, no to funkcionira samo ukoliko svi podržavaju sustav koji neslaganje dopušta.

2.3. Poučavanje kroz demokraciju i ljudska prava – kultura demokracije u školama

Demokracija ne može postojati bez angažiranih demokrata.

Svaka generacija preuzima svoje demokratsko nasljeđe, i trebala bi ga razumjeti i uvažavati, te naučiti kako ga aktivno primijeniti. Zadaća je odgoja i obrazovanja za demokratsko građanstvo i ljudska prava, kao i odgoja i obrazovanja u cjelini, podržati i ohrabriti mladu generaciju da postanu aktivni i angažirani demokrati.

Kulturne tradicije sklone demokraciji se polagano razvijaju, kako je pokazalo povijesno iskustvo u mnogim zemljama. Najozbiljniju prepreku s kojom su suočeni državotvorni projekti u društvima koja su pretrpjela građanski rat, predstavlja odsutnost tradicije kulture demokracije. Obrazac demokratske institucije se, takoreći, može uvesti, no korijenje kulture demokracije ne može – ono treba doslovce iznicati iz kulturne baštine društva.

Iz tog se razloga politička kultura može koncipirati u konstruktivističkim kategorijama. Ostvaruje se kroz procese učenja i socijalizacije. Stoga je od velike važnosti upravlja li se školama demokratski ili autokratski, jer će se od učenika očekivati da nauče kako živjeti u, ili pod, oblikom vladavine kojem svjedoče u ranoj fazi života.

Škola kao mikro-društvo može podržati svoje učenike u stjecanju i uvažavanju ključnih elemenata kulture demokracije i ljudskih prava, uključujući sljedeća:

- Učenici su sposobni sigurno i samopouzdanje prepoznati i izraziti svoje interese i stavove.
- Učenici se jedni prema drugima odnose s uzajamnim poštovanjem, uključujući slušanje tuđeg mišljenja i empatiju, odnosno spremnost i sposobnost mijenjanja perspektive.
- Učenici su sposobni riješiti sukob nenasilnim sredstvima, to jest pregovorima i kompromisima.
- Učenici uvažavaju funkciju institucionalnih okvira koji štite i ograničavaju njihova osobna prava i slobode. Oni dodaju “mekan”, neformalni element političke kulture “tvrdom”, formalnom elementu pravila.
- Učenici uvažavaju politiku kao praktično nastojanje s ciljem rješavanja problema koji zahtijevaju pozornost i odlučivanje.
- Učenici sudjeluju u procesu biranja predstavnika i formalnom procesu odlučivanja.
- Učenici primjenjuju nekonvencionalne načine utjecanja na procese odlučivanja, kao što su podizanje svijesti, aktivizam, lobiranje i samostalno rješavanje problema.
- Učenici preuzimaju odgovornost za svoje odluke i izbore, uzimajući u obzir njihov utjecaj na njih same, no i na ostale.
- Učenici su svjesni da će ukoliko ne sudjeluju u odlukama koje se na njih odnose, drugi ih učiniti umjesto njih, a ishod možda neće ići u njihovu korist.

Politička kultura je snažno povezana sa stavovima i vrijednostima koje mladi građani stječu kroz proces socijalizacije, uključujući i njihovo školsko iskustvo. Postoje i drugi faktori koji imaju jednako snažan utjecaj na proces socijalizacije mladih ljudi, osobito obitelj, vršnjaci i mediji. S druge strane, školska zajednica nudi djeci i adolescentima najranije mogućnosti stjecanja iskustva interakcije u društvu i u javnosti; možemo stoga pretpostaviti da škola posjeduje presudni utjecaj na način prenošenja demokratskog nasljeđa na mlade generacije. Učenjem i iskustvom u školskom ambijentu mladi ljudi mogu razviti navike i vještine za cjeloživotno sudjelovanje u demokratskim procesima i vrijednostima ljudskih prava, kako kroz formalne procese odlučivanja, tako i kroz svakodnevne interakcije.

Poglavlje 3

Obrazovanjem do demokracije i ljudskih prava

1. Tri dimenzije obrazovanja za demokratsko građanstvo i ljudska prava

Odgoj i obrazovanje za demokratsko građanstvo i ljudska prava u središte pozornosti stavlja ono što bi učenici trebali biti sposobni činiti, umjesto onoga što bi ih nastavnici trebali naučiti. Tri osnovna načela koja upravljaju ovim pristupom usmjerenim na učenike i ishode može se najbolje ilustrirati primjerom.

- Sloboda mišljenja i izražavanja je osnovni uvjet demokratske participacije te predstavlja temeljno građansko i političko pravo. U odgoju i obrazovanju za demokratsko građanstvo i ljudska prava učenici poznaju, razumiju i uvažavaju pravo na slobodno mišljenje i izražavanje i znaju na koji je način zaštićeno njihovim državnim ustavom. To je kognitivna dimenzija učenja (znanje, koncepti i razumijevanje).
- Učenici uče kako koristiti to temeljno ljudsko pravo. Upravo stoga što je aktivna primjena tog prava prijeko potrebna za sudjelovanje u demokratskog zajednici, učenike se potiče da promisle o svojim stajalištima i budu sposobni izraziti ih na razne načine, uključujući i sposobnost javnog iznošenja mišljenja (dimenzija učenja usmjerena na stjecanje vještina).
- Kako bi primijenili svoje pravo na slobodno izražavanje, učenicima je potrebna hrabrost da iznose svoja stajališta čak i u situacijama kada su ona oprečna stavovima većine. Pritom uvažavaju tuđa mišljenja u duhu tolerancije i osobnog poštovanja. Ukoliko se razilaženja u stavovima i polemika ograniče na sama sporna pitanja te izbjegava personaliziranje razlika u mišljenju, sukobi se mogu riješiti na nenasilan način (dimenzija razumijevanja utemeljena na razvoju stavova i vrijednosti).

Postavke ovog primjera se mogu generalizirati, ne samo u smislu osposobljavanja učenika za primjenu bilo kojeg drugog ljudskog prava na isti način, već i u smislu učenja i obrazovanja općenito. Da bi imalo važnost i da bi omogućavalo stjecanje novih kompetencija, učenje se treba razviti u tim trima dimenzijama koje se uzajamno podržavaju – znanje, koncepti i razumijevanje; vještine; te stavovi i vrijednosti. Već su nekoliko desetljeća nastavnici i odgojno-obrazovni radnici usuglašeni oko takvog koncepta učenja.

Ako je to način na koji učenici uče, što trebaju učitelji/nastavnici odgoja i obrazovanja za demokratsko građanstvo i ljudska prava učiniti da bi pružili odgovarajuće mogućnosti učenja? Ukratko, odgovor je sljedeći.

U odgoju i obrazovanju za demokratsko građanstvo i ljudska prava, cilj je podržati učenike da postanu mladi građani koji:

- poznaju svoja ljudska prava i shvaćaju uvjete o kojima ona ovise (učenje “o” demokraciji i ljudskim pravima);
- doživljavaju školu kao mikro-društvo koje uvažava slobode i jednakost svojih učenika, u sklopu kojeg uče kako ostvariti svoja i poštivati tuđa ljudska prava (učenje “kroz” demokraciju i ljudska prava);
- posjeduju slijedom toga sposobnost i samouvjerenost za primjenjivanje svojih ljudskih prava s razvijenim osjećajem odgovornosti prema drugima i svojim zajednicama (učenje “za” demokraciju i ljudska prava).

1.1. Kognitivna dimenzija odgoja i obrazovanja za demokratsko građanstvo i ljudska prava: učenje “o” demokraciji i ljudskim pravima

Odgoj i obrazovanje za demokratsko građanstvo i ljudska prava na sekundarnoj razini uvodi učenje o ključnim dokumentima kao što su Opća deklaracija o ljudskim pravima (Deklaracija) i Europska konvencija o ljudskim pravima (Konvencija). Da sažmemo gore navedeni primjer, učenici trebaju znati da svatko ima pravo na slobodu mišljenja i izražavanja, kao i na slobodan pristup informacijama putem necenzuriranih medija, s iznimkama mogućim samo iz dobrih razloga i u ograničenim okolnostima (Članak 10 Konvencije).

Državni ustav i pravno okruženje trebaju odražavati i štititi standarde ljudskih prava kako bi ih učenici iz te perspektive mogli usvajati. Na taj način mogu shvatiti koliko je bitno, čak presudno, već samo to jedno pravo za ostvarivanje demokracije.

Nužno je isto tako da učenici razumiju članak 14 Konvencije, koji obrađuje ključno načelo jednakosti i nediskriminacije: žene i muškarci, bogati i siromašni, mladi i stari, državljani i imigranti – svi mi jednako posjedujemo ista prava. Ostvarivanje tih prava je proces koji se neprestano razvija i jedan od prioriteta demokratskih sustava upravljanja utemeljenih na ljudskim pravima.

Konačno, učenici trebaju razumjeti zašto slobode zahtijevaju zakonski okvir i sa sobom nose određene odgovornosti (Deklaracija, Članak 29). Sloboda izražavanja građanima dozvoljava promicanje svojih interesa u pluralističkom društvu, i u takvom kompetitivnom okruženju, uvijek će postojati dobitnici i gubitnici. Ustav, pravila i zakoni trebaju uspostaviti okvir koji će ograničavati privilegije moćnih i štititi slabe – bez ozakonjenih razlika. No, pravila se ne mogu pobrinuti za svaki problem, stoga članovi zajednice trebaju dijeliti stav uzajamne odgovornosti.

Ljudska prava su zakonski okvir, no ne istovremeno i normativni. To od učenika iziskuje da prepoznaju do koje su razine načela ljudskih prava istinski ostvarena unutar njihovih zajednica, kao i društva u cjelini.

Europska konvencija o ljudskim pravima (4.11.1950)

Članak 10

Sloboda izražavanja

(1) Svatko ima pravo na slobodu izražavanja. To pravo obuhvaća slobodu mišljenja i slobodu primanja i širenja informacija i ideja bez miješanja javne vlasti i bez obzira na granice. Ovaj članak ne sprječava države da podvrgnu režimu dozvola ustanove koje obavljaju djelatnosti radija ili televizije te kinematografsku djelatnost.

(2) Kako ostvarivanje tih sloboda obuhvaća dužnosti i odgovornosti, ono može biti podvrgnuto formalnostima, uvjetima, ograničenjima ili kaznama propisanim zakonom, koji su u demokratskom društvu nužni radi interesa državne sigurnosti, teritorijalne cjelovitosti ili javnog reda i mira, radi sprječavanja nereda ili zločina, radi zaštite zdravlja ili trebala, radi zaštite ugleda ili prava drugih, radi sprječavanja odavanja povjerljivih informacija ili radi očuvanja autoriteta i nepristranosti sudbene vlasti.

Članak 14

Zabrana diskriminacije

Uživanje prava i sloboda predviđenih u ovoj Konvenciji bit će osigurano bez diskriminacije na bilo kojoj osnovi, kao što su spol, rasa, boja kože, jezik, vjera, političko ili drugo mišljenje, nacionalno ili socijalno podrijetlo, povezanost s nacionalnom manjinom, imovina, rođenje ili drugi status.

Opća deklaracija o ljudskim pravima (10.12.1948.)

Članak 29

1. Svatko ima obaveze prema zajednici, koja jedina omogućava slobodan i pun razvitak njegove osobnosti.

2. U ostvarivanju svojih prava i sloboda, svatko treba biti podvrgnut samo onim ograničenjima koja su određena zakonom, isključivo u svrhu osiguranja dužnog priznanja i poštivanja prava i sloboda drugih i zadovoljenja pravednih postulata trebala, javnog poretka i općeg blagostanja u demokratskom društvu.

Ukratko, ova tri članka rezimiraju tenziju između individualnih sloboda i potrebe za uravnoteživanjem prava pojedinaca putem okvira koji te slobode istovremeno ograničava i štiti.

Učenici koji ovo mogu objasniti, naučili su mnogo “o” demokraciji i ljudskim pravima; to je kognitivna dimenzija odgoja i obrazovanja za demokratsko građanstvo i ljudska prava.

1.2. Participativna dimenzija odgoja i obrazovanja za demokratsko građanstvo i ljudska prava: učenje “za” demokraciju i ljudska prava

Da bi aktivno sudjelovali u demokraciji, učenici trebaju naučiti kako ostvariti svoja prava i slobode – primjerice, pravo na slobodan pristup informacijama i na slobodno mišljenje, stavove i izražavanje. Trebali bi također imati i aktivno iskustvo interakcije s drugima – kao što je promicanje vlastitih interesa, postizanje kompromisa pregovaranjem, te suglasnost oko definiranja pojma “općeg blagostanja” (Deklaracija, Članak 29). Trebali bi biti sposobni djelovati unutar okvira pravila i prihvaćati ograničenja koja im ona postavljaju. Trebali bi razviti stav odgovornosti za blagostanje drugih i zajednice u cjelini.

Ukratko, trebali bi ne samo razumjeti implikacije i poveznice između tri prethodno navedena članka o ljudskim pravima, već i uvažavati njihove temeljne vrijednosti i u skladu s njima djelovati. Pritom, pomoću demokratskih procesa odlučivanja koji ne rezultiraju kršenjem ljudskih prava, trebaju biti sposobni uskladiti svoje interese s interesima drugih i zajednice u cjelini.

Učenici koji su prošli kroz ovakav proces osposobljavanja, naučili su kako sudjelovati u demokraciji. To je dimenzija odgoja i obrazovanja za demokratsko građanstvo i ljudska prava zasnovana na aktivnom djelovanju – učenje “za” demokraciju i ljudska prava, odnosno iz aspekta promicanja i zaštite demokracije, vladavine prava i ljudskih prava.

1.3. Kulturna dimenzija odgoja i obrazovanja za demokratsko građanstvo i ljudska prava: učenje “kroz” demokraciju i ljudska prava

Znanje i vještine mogu osposobiti pojedinca za sudjelovanje u demokraciji u tehničkom smislu, no ne čine od njega demokrata. U rukama rasista, na primjer, takva se vrsta stručnosti može zloupotrijebiti kao oružje protiv zajednice utemeljene na demokraciji i ljudskim pravima. Znanje i vještine koje ne počivaju na vrijednostima ljudskih prava su za demokraciju u doslovnom smislu bezvrijedne.

Iz tog razloga odgoj i obrazovanje za demokratsko građanstvo i ljudska prava uključuje i kulturnu dimenziju. Kultura učenja i poučavanja treba odražavati poruku odgoja i obrazovanja za demokratsko građanstvo i ljudska prava.

Tijekom procesa stjecanja znanja putem prijenosa sadržaja (slušanje predavanja, čitanje) i kompetencija putem osposobljavanja (demonstracija, praksa i obučavanje), učenici kroz vlastito iskustvo razvijaju vrijednosti i stavove.

Uzmimo jedan primjer. Mladi ljudi grade samopouzdanje uz podršku i poticaj svojih roditelja i nastavnika. Jedino od učenika koji su iskusili i uživali puno poštovanje u tretmanu svojih nastavnika možemo očekivati da se na isti način ponašaju prema svojim vršnjacima. Vrijednosti ljudskih prava se stječu kroz proces socijalizacije u školama – poučavanje “kroz”, ili u duhu demokracije i ljudskih prava.

Vrijednosti ljudskih prava definirali su Ujedinjeni narodi, Vijeće Europe i druge organizacije i obuhvaćaju načela jednakosti i nediskriminacije; participacije i uključenja; te odgovornosti.

Dok se poučavanje “o” demokraciji i ljudskim pravima može provoditi u sklopu zasebnih predmeta (kao na primjer društvenih znanosti, povijesti, civilnog odgoja i obrazovanja), kulturna dimenzija odgoja i obrazovanja za demokratsko građanstvo i ljudska prava, poučavanje “kroz” demokraciju i ljudska prava, predstavlja izazov za cijelu školu – ljudska prava i demokracija postaju pedagoška smjernica školske zajednice i prizma kroz koju se procjenjuju svi elementi upravljanja školama.

2.Odgoj i obrazovanje za ljudska prava i njegova povezanost s odgojem i obrazovanjem za demokratsko građanstvo¹³

Obrazovanje za demokratsko građanstvo i obrazovanje za ljudska prava usko su povezani i međusobno se podržavaju. Oni se razlikuju više u usmjerenju i opsegu, nego u ciljevima i praksi. Obrazovanje za demokratsko građanstvo odnosi se ponajprije na demokratska prava i odgovornosti i aktivno sudjelovanje u odnosu na građanske, političke, socijalne, ekonomske, pravne i kulturne sfere društva, dok se obrazovanje za ljudska prava bavi širim spektrom ljudskih prava i temeljnih sloboda u svakom području ljudskog života.

Povelja Vijeća Europe o Odgoju i obrazovanju za demokratsko građanstvo i ljudska prava usvojena u sklopu Preporuke CM/Rec (2010.) 7 Odbora ministara, 11. svibnja 2010.

Sljedeće poglavlje pobliže prikazuje povezanost između odgoja i obrazovanja za ljudska prava i odgoja i obrazovanja za demokratsko građanstvo.

Ujedinjeni narodi i njegove specijalizirane agencije su već prije nekoliko desetljeća formalno priznale pravo na odgoj i obrazovanje za ljudska prava, to jest pravo građana na informiranje o pravima i slobodama sadržanima u sporazumima o ljudskim pravima koje su ratificirale njihove zemlje. Vlade su odgovorne za implementaciju odrednica ljudskih prava kroz zakone, načela i praksu. Izvještavaju o njihovom napretku podnoseći periodične izvještaje tijelima sporazuma. Promatračke organizacije kao što su skupine za ljudska prava dodatno pomažu u praćenju napretka.

Očigledno je da bi građani trebali poznavati i cijeniti svoja ljudska prava kao i uvažavati tuđa. Neophodno je i da razumijemo zakonsku odgovornost vlada da provode naša prava. Trebali bi poštivati naše građanske etičke odgovornosti da negujemo i zagovaramo ljudska prava u svakodnevnom životu. Znanje i spremnost spoznavanja i odgovornog provođenja svojih i tuđih prava započinje još u ranoj fazi života: u našim obiteljima, našim školama i našim zajednicama.

Osvrćući se na odgoj i obrazovanje za ljudska prava, agencije UN-a poput Ureda Visokog povjerenika za ljudska prava, UNESCO-a i UNICEF-a, zajedno s međuvladinim organizacijama poput Vijeća Europe i nacionalnih agencija za ljudska prava, izričito sugeriraju da se obrađivanje tematike ljudskih prava uvrsti u školovanje.

Odgoj i obrazovanje za ljudska prava sadrži normativnu i zakonsku dimenziju. Zakonska dimenzija uključuje razmjenu sadržaja o kriterijima međunarodnih ljudskih prava utjelovljenih u sporazumima i poveljama kojima su se naše države obvezale. Ti kriteriji obuhvaćaju civilna i politička prava, kao i ona socijalna, ekonomska i kulturna. Posljednjih godina su tom sve širem okviru dodana i ekološka i kolektivna prava. Zakonska dimenzija prepoznaje važnost kontrole i odgovornosti kako bi se osiguralo da vlade ostvaruju sve elemente odredbi o ljudskim pravima.

Istovremeno je odgoj i obrazovanje za ljudska prava normativna i kulturna djelatnost. To je vrijednosni sustav koji pomaže svima da promisle o tome do koje su mjere njihove svakodnevne aktivnosti u skladu s normama i vrijednostima ljudskih prava. Implementaciju pristupa utemeljenog na ljudskim pravima u školstvo obradit ćemo detaljnije u nastavku ovog priručnika.

U pogledu razredne nastave, odgoj i obrazovanje za ljudska prava (kao i odgoj i obrazovanje za demokratsko građanstvo) uvelike promiče interaktivne metode usmjerene na učenika, te zagovara sljedeće pedagoške pristupe:

- iskustveni i aktivni: primijenjuju učenikovo predznanje u izvršavanju aktivnosti kojima se stječe iskustvo i nova znanja;
- problemski: iskušavaju učenikovo predznanje;
- participativni: potiču kolektivno nastojanje u razjašnjavanju koncepata, analiziranju tema i izvršavanju aktivnosti;
- dijalektički: zahtijevaju od učenika da uspoređuju svoje znanje s onime iz drugih izvora;
- analitički: iziskuju od učenika da promisle o tome zašto su stvari upravo takve kakve jesu i kako su takvima postale;

¹³ Autor: Felisa Tibbitts (2009.). Originalni izvor: Tibbitts F. (2008.), “Odgoj i obrazovanje za ljudska prava” u Bajaj M. (ur.), *Enciklopedija odgoja i obrazovanja za mir*, Information Age Publishing, Charlotte, NC.

- terapijski: promiču ljudska prava u intra- i interpersonalnim odnosima;
- usmjereni na razvoj strateških vještina: usmjeravaju učenike da postave vlastite ciljeve i osmisle strateške načine postizanja istih; te
- usmjereni na postizanje ciljeva: dopuštaju učenicima da planiraju i organiziraju aktivnosti u skladu sa svojim ciljevima.¹⁴

Odgoj i obrazovanje za ljudska prava u kurikulumima mnogih zemalja podudara se s odgojem i obrazovanjem za demokratsko ili opće građanstvo, preuzimanjem temeljnih koncepata građanskog obrazovanja i njihovom primjenom na univerzalniji i kritičniji način. Znanje o ključnim konceptima i činjenicama, te aspekti građanske inicijative i građanskih vještina nalaze svoju primjenu u područjima opće društvene odgovornosti, pravde i aktivnom djelovanju u društvu.

Osim toga, odgoj i obrazovanje za ljudska prava eksplicitno potiče društvenu odgovornost i aktivno djelovanje učenika. No, istovremeno i nadilazi promicanje participacije kao elementa reprezentativne demokracije, pridodajući aktivnom djelovanju učenika spektar prava. Svako poduzimanje neke akcije može se suštinski procijeniti kao ostvarivanje nečijeg prava. Ono također može odigrati značajnu ulogu kao sredstvo u borbi protiv ugnjetavanja ili nepravde.

Opsežan normativni okvir odgoja i obrazovanja za ljudska prava te široki spektar potencijalnih učenika rezultirali su u brojnim varijacijama načina na koje je odgoj i obrazovanje za ljudska prava implementiran. Iako je definiran univerzalnim okvirom međunarodnih (katkad i regionalnih) normi, određena poglavlja i njihova primjena ovise o lokalnom i nacionalnom kontekstu. Povrh toga, odgoj i obrazovanje za ljudska prava je u kontekstu škole prilagođen uzrastu učenika i uvjetima nacionalnih/ lokalnih škola i obrazovnih politika.

Tematika i sadržaji ljudskih prava u školskim kurikulumima mogu poprimiti oblik interkulturalne tematike pod mandatom odgojno-obrazovne politike ili mogu postati sastavni dio postojećih školskih predmeta, kao što su povijest, civilno/građansko obrazovanje, društvene i humanističke znanosti. Odgoj i obrazovanje za ljudska prava se može naći i u umjetničkim projektima, neformalnim klubovima i posebnim događanjima koja se održavaju u školskoj sredini.

Kao što sugerira Povelja Vijeća Europe o obrazovanju za demokratsko građanstvo i ljudska prava, ta su obrazovna područja međusobno usko povezana i uzajamno se podržavaju. Razlikuju se više u usmjerenju i opsegu, nego u ciljevima i praksi. Obrazovanje za demokratsko građanstvo odnosi se ponajprije na demokratska prava i odgovornosti i aktivno sudjelovanje u odnosu na građanske, političke, socijalne, ekonomske, pravne i kulturne sfere društva, dok se obrazovanje za ljudska prava bavi širim spektrom ljudskih prava i temeljnih sloboda u svakom području ljudskog života..

Gdje odgoj i obrazovanje za ljudska prava i odgoj i obrazovanje za demokratsko građanstvo koegzistiraju unutar školske sredine, uzajamno se i potiču. U Studiji o građanskom odgoju i obrazovanju koju je 1999. godine objavilo Međunarodno udruženje za odgoj i obrazovanje (IEA) korišteni su podaci sakupljeni među 88 000 četrnaest-godišnjaka iz 27 zemalja.¹⁵ Izvršena je analiza s ciljem ispitivanja razlika u razini znanja učenika iz različitih zemalja na temu ljudskih prava u usporedbi s drugim oblicima građanskog znanja, te stavova učenika prema promicanju i prakticiranju ljudskih prava.

Ta je analiza pokazala da način na koji učenici doživljavaju demokraciju u školi kao i u odnosu na međunarodna pitanja uvelike ovisi o razini njihovog znanja o ljudskim pravima. Čimbenici koji bi se mogli nazvati “demokracija u školi” imali su važnost za stavove pojedinih učenika o ljudskim pravima. Analiza podataka Međunarodnog udruženja za odgoj i obrazovanje potvrdila je da učenici koji su bili najizloženiji praksi demokratskih ideala unutar učionica i škola učestalo posjeduju pozitivne stavove o ljudskim pravima. Povrh toga, učenici s višom razinom znanja o ljudskim pravima češće su se susretali s međunarodnom tematikom, posjedovali izraženije norme za aktivno građanstvo, te bili politički učinkovitiji.

Škole koje provode odgoj i obrazovanje za ljudska prava i odgoj i obrazovanje za demokratsko građanstvo u međusobnoj povezanosti, pripremaju svoje učenike da postanu sposobni i odgovorni građani koji poznaju i njeguju svoja prava i slobode.

¹⁴ ARRC [Asia-Pacific Regional Resource Center for Human Rights Education] Regionalni resursni centar Azije i Pacifika za odgoj i obrazovanje o ljudskim pravima (2003.), “Što je odgoj i obrazovanje za ljudska prava”, *Paket za odgoj i obrazovanje za ljudska prava*, ARRC, Bangkok.

¹⁵ Torney-Purta J., Barber C. H. i Wilkenfeld B. (2008.), “Kako adolescenti u dvadesetsedam zemalja razumiju, podržavaju i provode ljudska prava”, *Časopis o društvenim pitanjima* 64:1.

3. Kompetencije u odgoju i obrazovanju za demokratsko građanstvo i ljudska prava

3.1. “Htio bih da moji učenici budu sposobni da ...”

“Nakon što smo uvježbavali tehnike prezentacije, htio bih da svi moji učenici budu sposobni izložiti svoju temu pred razredom bez čitanja iz bilješki.”

“Nakon što smo šest nastavnih sati objašnjavali osnove našeg Ustava, očekujem da svi moji učenici mogu barem objasniti kako funkcionira naš izborni sustav i koje su stranke trenutno vladajuće.”

“Prije nekoliko mjeseci imali smo problema u razredu s učenicima koji u raspravama nisu jedni druge htjeli slušati i prekidali su učenike s kojima se nisu slagali. Puno smo razgovarali o pravu na slobodno izražavanje te da ono funkcionira samo ukoliko se jedni prema drugima odnosimo s poštovanjem. Nadam se da će do kraja godine većina učenika to shvatiti i naučiti kako se ponašati tijekom rasprava.”

Ova tri primjera pokazuju kakve misli učiteljima/nastavnicima odgoja i obrazovanja za demokratsko građanstvo i ljudska prava prolaze kroz glavu dok planiraju nastavu: oni definiraju ciljeve. Odlučuju za što bi njihovi učenici trebali biti sposobni te što je u njihovom dosegu ukoliko se potrudu: određuju koje bi ciljeve htjeli da njihovi učenici postignu, te potom s početne točke promatraju proces učenja i uz njega vezane potrebe učenika – njihove poteškoće i sposobnosti, njihove snage i slabosti.

Ovaj način razmišljanja nije novost za nastavnike – to je uobičajena praksa. Većina nastavnika ne razmišlja samo o sadržaju gradiva i predmeta – “Trebam završiti 19. stoljeće do početka sljedećih praznika” – već vode računa i o tome kakve rezultate žele vidjeti kod svojih učenika.

Ciljevi usmjereni na učenike i na njihovo osposobljavanje odnose se na stjecanje kompetencija. U odraslom životu svi će se učenici trebati snalaziti bez nastavnika, mentora ili vršnjaka pomagača. Tradicionalni model poučavanja – formalni prijenos odgojno-obrazovnih sadržaja, provođenje uskog kurikuluma znanja – čini premalo za poticanje učenika da postanu neovisni, samouvjereni i kompetentni kroz dimenzije vještina i vrijednosti/stavova.

Gornja tri primjera ukazuju i na različite dimenzije razvoja kompetencija:

- Prvi primjer – uspostavljanje kontakta očima s publikom i slobodno izlaganje – odnosi se na vještine koje nisu specifične za tematiku, no predstavljaju instrument koji je učenicima neprestano potreban za primjenu bilo kojeg znanja i informacije. To je trening vještina, ili poučavanje “za” demokratsko građanstvo i ljudska prava – s ciljem osposobljavanja učenika da ostvaruju svoja ljudska prava i sudjeluju u demokraciji.
- Drugi primjer – razumijevanje osnova izbornog sustava i tko je pobijedio na posljednjim izborima te stoga formira sadašnju vladu – predstavlja poučavanje “o” demokraciji i ljudskim pravima. Mladi građani trebaju znati koja su ljudska prava – primjerice, sudjelovanje na izborima – integrirana kao građanska prava u njihovom državnom ustavu te kakav učinak ima njihov glas u izbornom sustavu njihove zemlje.
- Konačno, zadnji primjer pokazuje važnost vrijednosti i stavova. Demokracija se oslanja na političku kulturu oblikovanu stavovima i vrijednostima kojih se građani pridržavaju, u ovom slučaju, uzajamno poštovanje i tolerancija prema stajalištima s kojima se možda i ne slažu. Učenici trebaju biti voljni prihvatiti da njihovo pravo slobode treba uzimati u obzir i prava drugih. Iz tog razloga sloboda nosi i odgovornosti. Kultura ljudskih prava odražava ovlasti pojedinih učenika i njihovih nastavnika, no istovremeno i razumijevanje da dijelimo uzajamnu odgovornost za uvažavanje tuđih ljudskih prava. Vrijednosti se uče kroz iskustvo i uvjerljive uzore – poučavanje “kroz” demokraciju i ljudska prava.

3.2. Kompetencije – opća definicija

Kompetencije podrazumijevaju ono za što je osoba sposobna, iz tri aspekta koji oblikuju jezgru identiteta te osobe:

- ono što zna i razumije;
- vještine pomoću kojih svoje znanje može primijeniti;
- svjesnost i uvažavanje znanja i vještina koje posjeduje, iz čega proizlazi spremnost da ih samopouzdao i odgovorno primjenjuje.

Posljednja je točka od osobite važnosti. Ne bi samo nastavnik trebao poznavati sposobnosti svojih učenika, već bi ih još i više oni sami trebali biti svjesni. Trebaju znati kakvim sve oruđem njihov um raspolaže i za kakve se zadatke i probleme ono može upotrijebiti. Povrh svega, potrebno im je samopouzdanje da prihvate rizik neuspjeha u svom procesu cjeloživotnog učenja.

3.3. Kako nastavnici mogu otkriti koje kompetencije učenici posjeduju? Kompetencija i demonstracija

Kompetencije podrazumijevaju sposobnosti i potencijale “unutar” nas. One su stoga nevidljive. Kako onda nastavnici mogu otkriti koje kompetencije njihovi učenici posjeduju?

Evo primjera. Lingvist Noam Chomsky je opisao jezičnu kompetenciju izvornih govornika. Izvorni govornici neprestano stvaraju i razumiju rečenice koje nikad prije nisu izgovorili, niti čuli. Jezičnu kompetenciju ne možemo vidjeti, no možemo zapaziti samu demonstraciju izvornog govornika, i trebamo pretpostaviti da se iza nje nalazi kompetencija tečnog izražavanja.

Ne postoji kompetencija bez vidljive demonstracije, no isto tako niti jedan oblik djelovanja bez kompetencije. Nastavnici procjenjuju učeničke kompetencije na osnovi njihove demonstracije – što su u stanju učiniti. Iskustveno učenje omogućava učenicima da uvježbavaju svoje kompetencije, a nastavnicima da procjenjuju učenička postignuća i prepoznaju njihove potrebe. To vrijedi ne samo za odgoj i obrazovanje za demokratsko građanstvo i ljudska prava, već i za učenje i poučavanje općenito.

3.4. Model učeničkih kompetencija u odgoju i obrazovanju za demokratsko građanstvo i ljudska prava

Razvoj učeničkih kompetencija ocjenjujemo kroz našu percepciju učeničkog ponašanja. Kompetencije su nevidljive i možemo im pristupiti tek oblikovanjem modela koji nas podržavaju u određivanju ciljeva učenja i usmjeravaju naše ocjenjivanje postignuća učenja.

U ovom izdanju odgoja i obrazovanja za demokratsko građanstvo i ljudska prava usvojili smo sljedeći model kompetencija. On odgovara ključnim načelima odgoja i obrazovanja za demokratsko građanstvo i ljudska prava – poučavanje kroz, o i za demokraciju i ljudska prava.

U Odgoju i obrazovanju za demokratsko građanstvo i ljudska prava, učeničke kompetencije uključuju sljedeće:

- političku analizu i prosuđivanje;
- vještine (vidi treći dio ovog priručnika);
- aktivnost i političku participaciju;
- osobne i društvene kompetencije.

3.4.1. Kompetencija političke analize i prosuđivanja

Demokratsko građanstvo iziskuje od građana da razumiju problematiku o kojoj se raspravlja, što od građana zahtijeva informiranost i sposobnost analiziranja problema i procesa rasprave i sukoba. To je kognitivna dimenzija razvoja kompetencija (učenje “o” političkim pitanjima).

Bez te razine razumijevanja građani postaju lak plijen za demagoge, lobiste i populiste, te nisu u stanju prepoznati i zagovarati svoje ili zajedničke interese. Ovisimo o medijima kao izvoru informacija i trebamo biti sposobni kritički ih primjenjivati.

Aktivno djelovanje u politici, kao i u bilo kojem drugom području života, moguće je samo ako znamo što želimo postići. Trebamo biti u stanju definirati svoje interese i ciljeve, usklađujući želje i potrebe, vrijednosti i odgovornosti. Politika je proces donošenja odluka u rješavanju problema i smirivanju sukoba; ne postoji mogućnost nedonošenja odluke, a odluke je nemoguće donijeti bez prosudbe.

Sve izraženija složenost naših modernizirajućih društava učestalo postavlja prevelike zahtjeve na kompetenciju analize i prosuđivanja “običnih građana”. Personaliziranje – povjerenje ili nepovjerenje u političke vođe – je jedan od načina ublažavanja te kompleksnosti. Odgoj i obrazovanje je, ne samo u okviru odgoja i obrazovanja za demokratsko građanstvo i ljudska prava, ključ za osposobljavanje građana koji drže korak s odlukama koje na njih utječu.

3.4.2. Vještine

Učenicima je potreban set mentalnih pomagala – vještina ili tehnika – za primanje i korištenje informacija te neovisno i sistematično oblikovanje mišljenja. Ta pomagala omogućavaju učenicima da:

- primaju informacije kako putem medija tako i kroz vlastito iskustvo i istraživanje – tehnike korištenja tiskovnih i elektroničkih medija, intervjuiranje, istraživanje, razmatranje, itd.;
- selektiraju i proučavaju informacije (konstruktivističko učenje) – tehnike planiranja, upravljanja vremenom, čitanja, razmišljanja, zabilježavanja;
- utvrđuju, prezentiraju, razmjenjuju i argumentiraju svoje stavove – tehnike izvođenja radnih listova, plakata, radova, PowerPoint prezentacija, predavanja, rasprava, debata, itd. (udružen konstruktivistički i dekonstruktivistički pristup);
- procjene rezultate i procese učenja te njihovu primjenu.

U znatnoj mjeri, te su vještine neophodne ne samo za odgoj i obrazovanje za demokratsko građanstvo i ljudska prava, već i za školstvo u cjelini. One pripremaju učenike za naprednije akademsko obrazovanje i primjerena zanimanja. Kroskurikularno usavršavanje tih formalnih vještina neovisnih o sadržaju je slijedom toga neophodno i moguće.

3.4.3. Aktivno djelovanje

U formalnom odgoju i obrazovanju za demokratsko građanstvo i ljudska prava, podržava se učenje i razvoj vještina za demokraciju i ljudska prava, no to nije dovoljno. Odgoj i obrazovanje za demokratsko građanstvo i ljudska prava poima školu kao mikro-zajednicu u kojoj učenici uče kako sudjelovati u društvu i politici kroz praktično iskustvo. Kompetencije koje učenici stječu u školi uključuju sljedeće:

- razmatranje želja i potreba, jasno formuliranje i promicanje svojih interesa;
- glasovanje, sudjelovanje u izborima kao glasači i kandidati (predstavnici razreda);
- pregovaranje i donošenje odluka;
- utjecanje na proces donošenja odluka podizanjem razine svijesti, lobiranjem i kolektivnim djelovanjem;
- razumijevanje i uvažavanje potrebe za okvirom pravila i sankcija.

Odgoj i obrazovanje za demokratsko građanstvo i ljudska prava, i škola u cjelini, igraju odlučujuću ulogu u pružanju mogućnosti obrazovanja svojim učenicima pomoću kojih oni mogu pridonijeti razvoju i dobrobiti društva u kojem žive. Međutim, škola ima svoje granice u pogledu procjenjivanja njihovih postignuća i kompetencija. Presudno prijelazno područje se nalazi van granica škole, u društvu kao cjelini, i proteže se do odraslog života. Tek tada postaje teško, ako ne i nemoguće, povezati rezultate učenja s informacijama dobivenih u školi.

3.4.4. Osobne i društvene kompetencije

Možda je pojam kompetencije pomalo prenategnut ako ga se proširi na dimenziju vrijednosti i stavova. S druge strane, upravo je način na koji se učenici ponašaju od izuzetne važnosti, stoga se sklonost uzornom ponašanju može shvatiti kao kompetencija. Ova dimenzija razvoja kompetencija odgovara učenju “kroz” demokraciju i ljudska prava. Tu pripadaju:

- samosvijest i samopouzdanje;
- empatija;

- uzajamno poštovanje;
- uvažavanje nužnosti kompromisa;
- odgovornost;
- poštivanje ljudskih prava kao zajedničkog sustava vrijednosti u podržavanju mira, pravde i društvene kohezije.

3.5 Kompetencije nastavnika u odgoju i obrazovanju za demokratsko građanstvo i ljudska prava

Nastavnicima u odgoju i obrazovanju za demokratsko građanstvo i ljudska prava neophodne su specifične kompetencije kako bi svojim učenicima mogli ponuditi odgovarajuće mogućnosti učenja.

Komplet pomagala za nastavnike uključuje i pomagalo koje nastavnicima pomaže da odrede ciljeve odgoja i obrazovanja za demokratsko građanstvo i ljudska prava utemeljene na razvijanju kompetencija, usklađene sa smjernicama o kojima je bila riječ u uvodu ovog poglavlja. Dodatne informacije možete pronaći u priručniku Vijeća Europe *Kako svi nastavnici mogu podržati građanski odgoj i obrazovanje: okvir za razvoj kompetencija* (Strasbourg, 2009.).

4. “Mi stvaramo svijet u našem umu”: konstruktivističko učenje u okviru odgoja i obrazovanja za demokratsko građanstvo i ljudska prava¹⁶

Dok čitamo priču iz knjige, u glavi stvaramo nešto poput filma. Dodajemo detalje i scene koje autor nagoviješta ili izostavlja, možda čak i zamišljamo lica određenih likova. Neka djela na našu maštu ostavljaju toliko snažan utisak da smo uvelike razočarani ako ikad pogledamo “stvarni” film utemeljen na toj priči. Naša je mašta proizvela znatno bolji, jedinstven i neponovljiv, jer mašta svakog čitatelja stvara drugačiji “film”.

Ovo je samo jedan primjer naše sposobnosti “stvaranja svijeta u našem umu”. Svijet u kojem živimo je svijet kakvog ga spoznajemo – sačinjen od slika, iskustava, ideja i mišljenja koja mi o njemu stvaramo. Dok uče, ljudi žele shvatiti smisao onog što čitaju ili čuju – žele to razumjeti. Jedan znanstvenik je ljudski mozak okarakterizirao kao “stroj u potrazi za značenjem”. Stvari koje nemaju smisla trebaju se na neki način dovesti u red. Ukoliko neka informacija nedostaje, trebamo je nekako pronaći, ili nagađanjem popuniti prazninu.¹⁷

Nakon određenog iskustva, nastavnici uviđaju da svaki učenik nakon njihova izlaganja prima i pamti drugačiju poruku. Neki učenici će se te iste informacije sjećati i kao odrasli jer je na njih ostavila snažan dojam, drugi će je zaboraviti možda već sljedeće jutro jer je nisu mogli povezati s postojećim znanjem ili sustavom vrijednosti. Iz konstruktivističke perspektive bitno je što se događa u glavi učenika.

Konstruktivizam učenje shvaća kao izrazito individualizirani proces:

- Učenici konstruiraju, reformiraju ili stvaraju strukture značenja. Nova se informacija povezuje s onime što učenik već zna ili razumije.
- Učenici dolaze u razred sa svojim osobnim biografijama i iskustvima te sudjeluju u odgoju i obrazovanju za demokratsko građanstvo i ljudska prava
- Rodna, klasna, dobna i etnička pripadnost, vjersko uvjerenje i druga obilježja identita mogu utjecati na nazore učenika.
- Posjedujemo različite oblike inteligencije koji znatno nadilaze konvencionalno shvaćanje učeničkih sposobnosti.¹⁸
- Ne postoji apsolutni standard osobne ili političke relevantnosti.

Konstruktivističko se učenje može dodatno diferencirati u tri potkategorije, a učitelj/nastavnik igra značajnu ulogu u podržavanju istih.

4.1 Učenici “konstruiraju” značenje – otkrivaju i stvaraju nešto novo

Nastavnici mogu podržati svoje učenike tako da, između ostalog:

- stvaraju razne mogućnosti učenja;
- osmišljavaju izazovne zadatke;
- pružaju nastavu kroz medije i načine koji vode ostvarivanju ciljeva učenja;
- ohrabruju i potiču učeničko samopouzdanje.

¹⁶ Za potpuniju obradu teme, vidi knjigu IV ovog izdanja

¹⁷ Vidi Gollob R. i Krapf P. (urednici) (2008.), odgoj i obrazovanje za demokratsko građanstvo i ljudska prava, Knjiga III, Poglavlje 1, *Stereotipi i predrasude. Što je identitet? Kako ja vidim druge, kako oni vide mene?*, Strasbourg, str. 19-38.

¹⁸ Vidi Teorija višestruke inteligencije Howarda Gardnera.

4.2 Učenici “rekonstruiraju” ono što su naučili – primjenjuju i testiraju naučeno

To je, velikim dijelom, uobičajen proces svakodnevice, no u školskom ga kontekstu ostvaruju nastavnici tako da, između ostalog:

- omogućavaju razmjenu, prezentaciju i diskusiju;
- provode formalno testiranje i procjenjivanje;
- nude ili zahtijevaju rad na portfoliju;
- osmišljavaju izazovne zadatke, na primjer projekte.

4.3 Učenici “dekonstruiraju”, ili kritiziraju, vlastite rezultate ili rezultate drugih učenika

Bez ovog elementa kritičkog preispitivanja i testiranja svaki bi proces učenja postao nebitan kako za društvo, tako i za same učenike. U ovom pogledu, učenje posjeduje i društvenu dimenziju.

5. Profesionalna etika učitelja/nastavnika odgoja i obrazovanja za demokratsko građanstvo i ljudska prava: tri načela

Uđu li učenici u nastavu odgoja i obrazovanja za demokratsko građanstvo i ljudska prava s vlastitim mišljenjima, a iz njega svi izađu s nastavnikovim stajalištima, to obično ukazuje na problem. Učitelji/nastavnici odgoja i obrazovanja za demokratsko građanstvo i ljudska prava trebaju biti oprezni da ne nameću svojim učenicima određene stavove i vrijednosti s kojima se oni osobno poistovjećuju. **Škole su javne institucije, i roditelji, kao i društvo u cjelini, očekuju da nastavnici neće zloupotrijebiti svoju moć tako da indoktriniraju njihovu djecu.**

Profesionalna etika učitelja/nastavnika odgoja i obrazovanja za demokratsko građanstvo i ljudska prava je iz tog razloga presudna za uspjeh, pa čak i za opravdanje odgoja i obrazovanja za demokratsko građanstvo i ljudska prava kao sastavnog dijela školskog kurikulumu. Može se sažeti u sljedeća tri načela, čije je ishodište rasprava na tu tematiku u Njemačkoj tijekom 1970-ih.¹⁹

5.1. Načelo ne-indoktrinacije

Nastavnik ne smije ni na koji način pokušavati indoktrinirati svoje učenike da usvoje poželjne stavove, kao što je na primjer politička korektnost. Iz tog razloga nastavnik ne smije ušutkati učenika, niti ga “nadjačati” superiornim argumentiranjem. Učenici bi trebali slobodno prosuđivati, bez ometanja ili zapreka. Svaki pokušaj nastavnika da indoktrinira svoje učenike protivi se odgoju i obrazovanju za demokratsko građanstvo i ljudska prava i njegovom cilju da obrazuje građane koji su sposobni i spremni participirati u otvorenom društvu i slobodnoj, pluralističkoj demokraciji.

5.1.1. Praktične implikacije

Nastavnik bi stoga trebao voditi rasprave u nastavi odgoja i obrazovanja za demokratsko građanstvo i ljudska prava, no ne u njima i sudjelovati. S druge strane, upitaju li ga učenici za njegov stav o određenoj temi, savjetujemo da ga i izrazi. Učenici dobro znaju da nastavnik kao građanin posjeduje osobno političko stajalište kao i svaki drugi, i poprilično često ih ga zanima čuti. Nastavnik bi zatim trebao naglasiti da se ne izjašnjava u svojoj profesionalnoj ulozi, već kao građanin. I zaista, učenicima bi se moglo učiniti pomalo čudnim da je njihov učitelj/nastavnik odgoja i obrazovanja za demokratsko građanstvo i ljudska prava u razrednim raspravama na neki način politički nepristran, dok se od njih očekuje da neprestano iznose svoje stavove.

Učitelja/nastavnika posvećenog poučavanju ljudskih prava može zasigurno pogoditi ako neki učenik iznosi stavove koji naginju rasizmu, nacionalizmu ili bilo kojoj vrsti fundamentalizma. Svejedno bi se trebao suzdržati od nametanja tolerantnijih stavova superiornim argumentiranjem, već radije pokušati razumjeti iz kojeg je razloga mlada osoba usvojila takav smjer misli, te pronaći put da izazove učenika da razmišlja drugačije i na nekonvencionalne načine.

5.2. Načelo kontroverzne rasprave

Kakvo god da kontroveržno pitanje iz područja znanosti ili politike postojalo, ono se kao takvo treba obraditi u nastavi odgoja i obrazovanja za demokratsko građanstvo i ljudska prava. Ovo je načelo usko povezano s načelom ne-indoktrinacije: izostavljaju li se drugačija stajališta i ignoriraju alternativne opcije, odgoj i obrazovanje za demokratsko građanstvo i ljudska prava je na dobrom putu k indoktrinaciji. Učionice odgoja i obrazovanja za demokratsko građanstvo i ljudska prava trebaju napraviti mjesta za kompleksnost, kontroverziju, pa čak i za kontradikcije. Na primjer, iako su ljudska prava univerzalna, individualna prava mogu zapravo jedno s drugim biti u sukobu. **U pluralističkom su društvu nesuglasnost, razlike u vrijednostima i suprotstavljeni interesi pravilo, a ne iznimka, i iz tog se razloga učenici trebaju naučiti nositi s kontroverzijom.** U demokraciji su debate i rasprave medij za rješavanje problema i sukoba. Sporazum i određeni stupanj suglasnosti kroz kompromis su rezultat pregovora. Iznudena suglasnost bez otvorene rasprave upućuje jednostavno na opresiju.

5.2.1. Praktične implikacije

Slijedom toga, učitelj/nastavnik odgoja i obrazovanja za demokratsko građanstvo i ljudska prava treba predstaviti barem dva stajališta o određenoj problematici. Važna je jednaka zastupljenost oba stajališta (primjerice, jednaka dužina teksta).

¹⁹ Vidi “Der Beutelsbacher Konsens” (Sporazum iz Beutelsbachera) (www.lpb-bw.de)

U plenarnim raspravama učitelj/nastavnik treba pozdraviti različitost gledišta među učenicima. Ukoliko neki stav zastupa samo manjina – ili čak niti jedan učenik – nastavnik ga treba uvažiti u svrhu samog argumentiranja, jasno ističući da samo izvodi određenu ulogu, a ne da izražava vlastito mišljenje. Treba pritom paziti da prilagodi svoje umijeće argumentiranja onom učenika.

5.3. Osposobljavanje učenika u promicanju vlastitih interesa

Učenici trebaju biti u stanju analizirati političku situaciju i prepoznati svoje interese, te odabrati metode i sredstva pomoću kojih će na takvu situaciju utjecati u korist svojih interesa. Taj cilj od učenika iziskuje temeljito treniranje vještina i kompetencija aktivnog djelovanja i participacije. Može se postići samo ako se poštuju i druga dva načela, ne-indoktrinacija i kontroverzna rasprava. Ovo se načelo ne smije pogrešno tumačiti kao poticanje egoizma i zanemarivanja odgovornosti. Svaka zajednica počiva na tim vrijednostima, no poanta je da nastavnik ne obeshrabruje učenike u promicanju vlastitih interesa suočavajući ih s potrebom da izvršavaju svoje dužnosti i odgovornosti.

5.3.1. Praktične implikacije

Škola je mikro-društvo gdje učenici uče kako participirati. To se može poticati na mnogo načina, počevši u razredu, dopuštajući učenicima da biraju teme koje ih zanimaju te da sudjeluju u planiranju nastavnih sati i primjenjuju naprednije pristupe kao što je demokratsko upravljanje školama (poučavanje kroz demokraciju i ljudska prava) i aktivno sudjelovanje.

Iskustveno i problemsko učenje potiču učenike u razvijanju umijeća neovisnog prosuđivanja i donošenja odluka.

6. Ključni koncepti u Odgoju i obrazovanju za demokratsko građanstvo i ljudska prava

6.1. Zašto su nam potrebni ključni koncepti u odgoju i obrazovanju za demokratsko građanstvo i ljudska prava?

Odgoj i obrazovanje za demokratsko građanstvo i ljudska prava zamišljamo kao proces konstruktivističkog učenja.²⁰ Učenici stvaraju ili grade značenje i razumijevanje povezujući informacije s konceptima. Učenje i razmišljanje odvija se na razinama od konkretne do apstraktne. Apstraktno mišljenje temelji se na konceptima. Bez pozivanja na zajednički skup koncepata čije definicije razumijemo i oko kojih smo se složili, dijeljenje i razmjena ideja, debata, rasprava, kao ni konačna odluka ne bi bili mogući.

Koncepti su stoga neophodni kako za konstruktivističko učenje tako, uostalom, i za političko odlučivanje. Koje bismo koncepte stoga trebali odabrati? Živimo u pluralističkim društvima, što znači da pojedinci i skupine promiču različite ili čak suprotstavljene interese i vrijednosti. Štoviše, filozofija i društvene znanosti obuhvaćaju različite, pa i kontroverzne pristupe. Stoga je nemoguće izvoditi cijeli niz ključnih koncepata na osnovi samo jednog izvora. U konstruktivističkom učenju, usmjerenom na razvoj kompetencija, koncepti su neophodni, a modeli koncepata u odgoju i obrazovanju građanstva se upravo razmatraju. Vjerujemo da je naš model jedan od mogućih pristupa.

Odabrali smo sljedeći niz od devet ključnih koncepata jer se odnose i na iskustva učenika u mikro-društvu i na političku zajednicu u cjelini:

- identitet;
- raznolikost i pluralizam;
- odgovornost;
- sukob;
- pravila i zakon;
- vlada i politika;
- jednakost;
- sloboda;
- mediji.

Oni oblikuju spiralni kurikulum, kao što se i fokus knjiga mijenja od školske zajednice (osnovnoškolska razina, Knjiga II) do političke zajednice (viša srednjoškolska razina, Knjiga IV), s time da Knjiga III uključuje aspekte obje prethodne knjige (vidi Prvi dio, Poglavlje 4, u ovoj knjizi). Koncepti demokracije i ljudskih prava – temeljni koncepti/pojmovi odgoja i obrazovanja za demokratsko građanstvo i ljudska prava – prožimaju svih devet ključnih koncepata; o njima se raspravlja u zasebnim poglavljima ovog priručnika. Svi ključni koncepti mogu i trebaju biti povezani s daljnjim konceptima i kategorijama, ovisno o dobnoj razini učenika i gradivu. Sve tri knjige sadrže devet modela nastavnih jedinica, svaka s po četiri lekcije, koje se pak bave istim nizom ključnih koncepata. Pristupaju im na različite načine, pokazujući kako se isti koncept može prilagoditi razini razumijevanja učenika te raznim dobnim skupinama. Ukoliko se dvije ili tri kombiniraju na ovaj (vertikalni) način, moguće je uspostaviti konstruktivistički proces učenja kojeg usmjerava i podupire određeni ključni koncept. Ključne se koncepte istovremeno može povezivati i horizontalno, tvoreći na taj način mrežu razumijevanja. Grubi pokazatelj mogućih poveznica jest na koje se dimenzije politike²¹ iste odnose.

6.2 Glavne točke ključnih koncepata

Ovaj dio ukratko opisuje glavne točke devet ključnih koncepata ovog izdanja *odgoja i obrazovanja za demokratsko građanstvo i ljudska prava*, obrađujući njihov značaj za odgoj i obrazovanje za demokratsko građanstvo i ljudska prava na mikro i makro razini (školska i politička zajednica).

²⁰ Vidi Poglavlje 3 o konstruktivističkom učenju u Prvom dijelu ove knjige.

²¹ Za više informacija o tri temeljne dimenzije politike, vidi Drugi dio ove knjige, Poglavlje 3, Radni materijal 1: Kako mogu obraditi politiku u svojoj nastavi odgoja i obrazovanja za demokratsko građanstvo i ljudska prava?

6.2.1. Identitet

Kao prirodna prava, ljudska su prava usmjerena na pojedinca. Sva ljudska bića posjeduju ljudsko dostojanstvo i pravo da žive u slobodi i uživaju svoja prava bez diskriminacije. Država služi pojedincu, a ne obratno. Osobna sloboda daje pojedincima pravo da slobodno razviju svoju osobnost, obuhvaćajući i ključne životne izbore, kao što su vrijednosti, partneri, zanimanja i odluka o tome hoće li ili neće imati djece. Budući da slabljenje veza i tradicija (obitelj, vjera, itd.) predstavlja donošenje odluka, u suvremenom sekularnom društvu ta sloboda postaje izazovom. Naši izbori utječu na druge i obratno, pa tako i pri oblikovanju naših identiteta snosimo odgovornost. U školskoj zajednici učenici dijele svoja iskustva i rade na životnim izborima koje svi mladi ljudi trebaju napraviti, poput daljnjeg obrazovanja i karijere. **Koncept identiteta usko je povezan s raznolikošću i pluralizmom, slobodom, jednakošću i odgovornošću.**

6.2.2. Raznolikost i pluralizam

Moderna su društva pluralistička. Pojedinci koji primjenjuju ljudska prava slobode doslovno će proizvoditi pluralizam – mnoštvo pojedinačnih identiteta s različitim izborima načina života, prioriteta i interesa, ograničenih ili poticanih, ovisno od slučaja do slučaja, dostupnim materijalnim resursima – prihodima i imovinom. Raznolikost uključuje i razliku na temelju spola, etničkog podrijetla, klase, dobi, tipa učenika, regije, vjeroispovijesti i vrijednosti. Pluralistička društva predstavljaju izazov: koji niz vrijednosti članovi zajednice mogu prihvatiti? Stabilnost zajednica utemeljenih na ljudskim pravima ovisi o uvjetima koje demokratske države ne mogu jamčiti (dilema: sloboda ili stabilnost). Isto vrijedi i za školu, gdje bi učenici trebali naučiti kako shvatiti te kako se nositi s raznolikošću i pluralizmom kao izazovom – s izazovom se valja suočiti, on združuje probleme i rizike s mogućnostima. **Koncept raznolikosti i pluralizma usko je povezan s vlašću i politikom, slobodom, sukobom i odgovornošću.**

6.2.3. Odgovornost

Slobodu trebaju uživati svi, i stoga svi trebaju prihvatiti određene granice. To počinje, primjerice, s jednakim udjelom vremena izlaganja u raspravi, te jednakim udjelom pažnje posvećene svakom učeniku u razredu. U društvima koja se temelje na slobodnoj trgovini i tržišnom natjecanju, neravnomjerna raspodjela dohotka i blagostanja dovodi do nejednake raspodjele mogućnosti ostvarivanja slobode. U demokraciji, načelo vladavine većine treba biti uravnoteženo sa zaštitom manjinskih interesa kako bi se osigurala društvena kohezija.

Postići ravnotežu između slobode i jednakosti može biti težak zadatak. Jedan od načina da ih se pomiri jest kroz osobnu odgovornost, a drugi kroz obvezujuće političko odlučivanje; budući da svaki ima svoje granice, oba su načina pomirenja nužna. Zakoni ne mogu voditi brigu o svakom incidentu u svakodnevnom životu, a nije ni moguće niti poželjno da naše živote u potpunosti prati i kontrolira državna vlast. Zajednica utemeljena na ljudskim pravima oslanja se na našu spremnost i sposobnost da preuzmemo odgovornost za svoje ponašanje i potrebe drugih. **Odgovornost je usko povezana sa slobodom, jednakošću, identitetom, pravilima i zakonom te sukobom.**

6.2.4. Sukob

Razlike u mišljenju, suprotstavljene potrebe i interesi, te sukobi dio su ljudskoga života, posebice u pluralističkim društvima. Mnogi ljudi poimaju sukob kao nešto štetno, nešto što stoji na putu sloge, te bi ga stoga trebalo izbjegavati ili čak potisnuti. Međutim, sukob kao takav ne treba nužno biti štetan; prije su takvi neki od načina nošenja s njime. Učenici bi u odgoju i obrazovanju za demokratsko građanstvo i ljudska prava trebali naučiti da u okviru proceduralnih pravila, potpomognutih političkom kulturom uzajamnog poštovanja, ima mjesta za velik broj neslaganja i sporova. Pojedinci i skupine mogu, te doista i trebaju, jasno izraziti svoje interese kako bi se osiguralo da će ih se uzeti u obzir. No, u raspravama i pregovorima koji slijede, sve strane trebaju biti spremne pregovarati kako bi se postigao kompromis. Bez ovog dijalektičkog ili konstruktivnog stava prema vlastitim interesima, nikakav kompromis ne bi bio moguć.

Obrazovanjem do demokracije

U načelu, bilo kakav sukob oko raspodjele resursa koji je moguće svesti na zbroj ili cifru, da se riješi kompromisom. S druge strane, u sukobima koji uključuju ideologiju, vrijednosti ili čak etničko podrijetlo, rješenje putem kompromisa nije moguće. Kultura civiliziranog, odnosno nenasilnog rješavanja sukoba, zasnovana na uzajamnom poštovanju, iz tog je razloga neophodna za demokratsko građanstvo. Sukob nastaje kako u školi tako i na bilo kojem drugom radnom mjestu ili u zajednici, pružajući učenicima priliku naučiti kako ga riješiti mirnim putem, i ne od njega zazirati. **Sukob je usko povezan s raznolikošću i pluralizmom, vlašću i politikom, pravilima i zakonom te odgovornošću.**

6.2.5. Pravila i zakoni

Zakoni omogućuju formalni institucionalni okvir za demokratske zajednice utemeljene na ljudskim pravima. U načelu se od svih očekuje da poštuju zakon jer je donesen većinskim brojem glasova. Do toga obično dolazi glasovanjem u parlamentu, koji pak počiva na osvojenoj većini na parlamentarnim izborima, ili u nekim slučajevima plebiscitom. Namjena je zakona odražavanje i zaštita ljudskih prava i postavljanje proceduralnih pravila za rješavanje sukoba i procese političkog odlučivanja. Pravila služe u iste svrhe, ali su stvorena od strane drugih tijela, i mogu postojati u pisanom ili nepisanom obliku.

Od nas se očekuje da poštujemo zakon, no što se događa ako zakon doživljavamo nepoštenim ili nepravednim? Mnogo je primjera društvenih i pravnih reformi koje je pokrenuo građanski neposluš: građani namjerno nisu poslušali zakon kako bi doveli u pitanje ono što su smatrali nepoštenim ili kršenjem ljudskih prava, potakli raspravu i izmjene i dopune operativnih zakona.

Učenici trebaju shvatiti i cijeniti dijalektiku između prava na slobodu te njihove zaštite i ograničenja kroz institucionalne okvire. Ako bi se dotični okvir ukinulo, sloboda bi se pretvorila u anarhiju, a anarhija pak u vladavinu nasilja. U iskustvenom učenju, učenici će to načelo iskusiti već u školi. Zadaci, vremenski okviri i pravila su u takvoj metodi učenja postavljeni na način da ne guše učeničku kreativnost, već naprotiv otvaraju vrata velikom carstvu slobode i kreativnosti. Učenici mogu sudjelovati i u reformi školskih zakona koji nisu vezani uz vrijednosti demokracije i ljudskih prava. **Pravila i zakoni usko su povezani sa sukobom, slobodom i jednakošću.**

6.2.6. Vlast i politika

U odgoju i obrazovanju za demokratsko građanstvo i ljudska prava, ključni se koncept politike usmjerava na aspekt politike kao procesa rješavanja problema i smirivanja sukoba. Vlast pokriva institucionalni aspekt politike, odnosno političko odlučivanje unutar institucionalnog okvira. Demokratsko upravljanje školama učenicima daje priliku naučiti na koji način mogu utjecati i sudjelovati u procesima odlučivanja kako bi kasnije upravljali zajednicom i definirali njezine ciljeve. Model političkog ciklusa moguće je primijeniti na procese odlučivanja i na mikro i na makro razini, odnosno na razini školske zajednice i političke zajednice u cjelini (na regionalnoj ili nacionalnoj razini). Mediji igraju presudnu ulogu u kontroliranju donositelja političkih odluka te u postavljanju prioriteta. Isto vrijedi i za škole, kao što pokazuju poglavlja o medijima u trima priručnicima (knjige II-IV).

Kao povezani koncepti, vlast i politika odnose se na različite parametre političkog odlučivanja. Dok vlast naglašava hijerarhijsku, institucionaliziranu dimenziju, politika uključuje i neformalnu dimenziju – šireg djelokruga, čak i slabije utvrđenih procedura, ili u potpunosti bez njih. Neformalna, supsidijarna strana politike važna je za učinkovitost institucionalnog sustava. Institucije se ne bi mogle nositi sa svim problemima i spornim pitanjima ni u školi niti u politici te stoga ovise o sposobnosti građana da sami riješe međusobne sporove i sukobe.

Vlast i politika usko su povezane sa sukobom, pravilima i zakonom, odgovornošću i medijima.

6.2.7. Jednakost i sloboda

Dva su razloga zašto se ova dva ključna koncepta ovdje obrađuju zajedno.

Kao prvo, ljudsko je dostojanstvo temeljna vrijednost ljudskih prava. Dva su osnovna načela pravde koja zakonski gledano čine ljudsko dostojanstvo: jednakost (nediskriminacija) i sloboda (u smislu

građanskih i političkih prava). Dostojanstvo osobe ugroženo je diskriminacijom i lišavanjem slobode. Prve su se dvije generacije ljudskih prava usredotočile na prava slobode i jednakosti pri raspodjeli i mogućnostima.

Kao drugo, među slobodom i jednakošću može postojati napetost. Na primjer, sloboda izražavanja podrazumijeva da se učeniku treba dati mogućnost izlaganja svojeg mišljenja u nastavi, onako kako on to smatra ispravnim. Jednakost mogućnosti za sve učenike, s druge strane, zahtijeva da se vrijeme izlaganja pošteno i u jednakoj mjeri raspodijeli među svim učenicima. Za pojedinog učenika to može značiti jedna ili dvije minute prije nego sljedeći učenik uzme riječ. Individualnu se slobodu izražavanja stoga treba ograničiti, možda i prilično strogo, kako bi svaki učenik imao zajamčenu priliku za sudjelovanje u raspravi. Na koji način učenik doživljava takva ograničenja ovisi o tome koliko dobro može iznijeti mišljenje na sažet i jasan način. Stoga u odgoju i obrazovanju za demokratsko građanstvo i ljudska prava učenici trebaju razviti kompetencije pomoću kojih mogu uspostaviti ravnotežu između slobode izražavanja i jednakosti mogućnosti. One obuhvaćaju jezične vještine, jasno razumijevanje problema o kojemu se raspravlja te uvažavanje okvira propisa koji omogućuju ravnotežu između slobode i jednakosti.

Učenici trebaju naučiti kako provoditi svoja prava na slobodu, primjerice slobodu misli, izražavanja, i pristupa informacijama. Također trebaju naučiti kako se suprotstaviti diskriminaciji, kako u svoju tako i u korist drugih. Nastavnici bi trebali biti svjesni nejednakih uvjeta i mogućnosti za učenje koji su ukorijenjeni u razlikama, primjerice razlikama u dohotcima i obrazovanju roditelja, ili u kulturnoj sredini i etničkom podrijetlu. Škola i društvo ne mogu postići jednaku raspodjelu, no trebali bi osigurati jednake početne uvjete. U školi, to nastavnicima u zadatak stavlja odgovornost za specifične potrebe učenika pri učenju. Jednakost ne znači postupati sa svima na isti način, nego postupati sa svima na način koji služi njihovim potrebama. To je upravo ono na što se poučavanje kroz ljudska prava svodi u praksi.

Poput demokracije, sloboda i jednakost usko su povezane sa svim ključnim konceptima. Nijedan aspekt odgoja i obrazovanja za demokratsko građanstvo i ljudska prava nije moguće zamisliti a da se ne obradi pitanje slobode i jednakosti, koje čine ljudsko dostojanstvo, i njihove međusobne tenzije.

6.2.8. Mediji

Ovaj se koncept odnosi na doživljaj da u modernim društvima živimo u kulturi medija. Mediji su prijeko potrebni u našem ostvarivanju ljudskih prava – uključujući slobodu izražavanja, razmjenu informacija, pristup informacijama, političku participaciju, kontrolu vlasti i političko odlučivanje te postavljanje prioriteta. Što složenija postaju naša društva i strukture uzajamne globalne međuovisnosti, i što nam je više podrške i usmjerenja potrebno za razumijevanje izazova i problema sadašnjosti i budućnosti, to se više oslanjamo na medije. Mediji predstavljaju izazov – oni otvaraju nove mogućnosti i sredstva za komunikaciju i participaciju, no isto tako i za manipulaciju i zločin.

Mediji su komercijalna poduzeća, “govoriti i prodavati” tu se doima kao jedno. Oni mijenjaju informaciju koju prenose. Učenici stoga trebaju vježbati kompetencije kako u korištenju medijskih uređaja (na koji način konstruirati poruku) tako i u dekonstruiranju poruka koje se putem medija prenose. Mediji igraju važnu ulogu i u školskoj zajednici. Učenici su vrlo vjerojatno svjesniji činjenice da su mediji sastavni dio njihovog svakodnevnog života, no što je to generacija njihovih roditelja, a posebice njihovih učitelja/nastavnika spremna priznati. Neki su mladi ljudi stoga učestalo iskusniji korisnici medija od njihovih roditelja ili nastavnika. U odgoju i obrazovanju za demokratsko građanstvo i ljudska prava medijska je kompetencija ključ za participaciju i razvoj kompetencija u mnogim drugim poljima.

Ključni koncept medija usko je povezan s vlašću i politikom, identitetom, slobodom i odgovornošću.

7. Metoda prenosi poruku: iskustveno učenje u odgoju i obrazovanju za demokratsko građanstvo i ljudska prava

7.1. Nedostaci tradicionalnog odgoja i obrazovanja građanstva

U tradicionalnom poučavanju usmjerenom na prijenos odgojno-obrazovnih sadržaja, odgoj i obrazovanje građanstva se zasnivao na pružanju činjenica i informacija učenicima o institucionalnom okviru njihove zemlje. Sadržaj je bio više-manje “bezvremenski” i moglo ga se poučavati i testirati sistematično. Sa stajališta učenika, međutim, postojala je mala razlika između pamćenja činjenica o parlamentu ili o različitim vrstama slatkovodnih riba – “naučeno” za test danas, zaboravljeno sutra. Takav pristup poučavanju doprinosi vrlo malo odgoju i obrazovanju građana u zajednicama utemeljenim na demokraciji i ljudskim pravima.

7.2. Poučavanje kroz i za demokraciju i ljudska prava zahtijeva aktivno učenje

U Odgoju i obrazovanju za demokratsko građanstvo i ljudska prava informacije o političkom sustavu zemlje imaju svrhu – one učenicima omogućuju da u njemu sudjeluju (poučavanje “za” demokraciju i ljudska prava). Međutim, politička participacija zahtijeva obuku i iskustvo. Stoga u odgoju i obrazovanju za demokratsko građanstvo i ljudska prava već sama metoda treba prenositi poruku. Poučavanje “o” demokraciji i ljudskim pravima treba imati oslonac u načinu na koji učenici uče – poučavanjem “kroz” demokraciju i ljudska prava. Učenici trebaju okolinu za učenje koja podržava interaktivno, konstruktivističko učenje i uvježbavanje sposobnosti. Ukratko, trebaju biti aktivni i interaktivni – nastavnici im dakle trebaju omogućiti da djeluju i međusobno komuniciraju.

7.3. Zadaci – pomagalo kojim nastavnik podržava aktivno učenje

S gledišta nastavnika, pažljivo osmišljeni zadaci glavno su pomagalo za podržavanje aktivnog procesa učenja. Oblikujući ili prilagođavajući nastavne zadatke, nastavnik uzima u obzir sve glavne aspekte učenja i poučavanja: strukturu sadržaja i ciljeve učenja, početne razine postignuća, razumijevanja i vještina učenika, nastavne mogućnosti, medije i radnu atmosferu u učionici.

Odgoj i obrazovanje za demokratsko građanstvo i ljudska prava je u osnovi organiziran kao iskustveno učenje koje se temelji na zadacima. Knjige II-VI nude velik broj prikaza i opisa iskustvenog učenja – oblikovanih u nastavne jedinice sastavljene od četiri lekcije kako bi se omogućilo realno planiranje. Iskustveno učenje spada u tri temeljne kategorije: simulaciju stvarnosti, istraživanje stvarnosti i stvaranje. U tabeli koja slijedi ponuđeno je nekoliko primjera za ove kategorije.

Iskustveno učenje		
Simulacija stvarnosti u razredu	Istraživanje i aktivno djelovanje u situacijama iz stvarnog života	Proizvodnja, kreiranje
Igranje uloga	Intervjuiranje stručnjaka	Prezentacija
Igre donošenja uloga	Ulični intervjui	Radni list
Igranje igre “Crvena kraljica jen' dva tri”	Ankete i istraživanja	Poster
Konferencije	Pripravništvo	Letak
Talk showovi	Staziranje	Zidne novine
Debate	Studije slučaja	Video ili glazbeni isječak
Saslušanja	Sudjelovanje u upravljanju škole	Prezentacija internetske stranice
Zakonodavne rasprave,	Sudjelovanje u planiranju lekcija	Izveštaj: vijesti tjedna
Simulirana suđenja		Izložbe Portfelji
Vježbanje vještina		

7.4. Iskustveno učenje je problemsko učenje

Iskustvo je pokazalo da učenici u velikoj mjeri poštuju slobodu koju uživaju u takvim situacijama, kao i povjerenje nastavnika u njih da će vrijeme iskoristiti učinkovito. Učenici uče kako preuzeti odgovornost samo ako im je dana sloboda da to i čine. Rizik neuspjeha uvijek je prisutan – no, bez rizika nema napretka. Štoviše, učenici mogu postići rezultate koji su ispod očekivanja nastavnika, no nastavnik stječe vrijedan uvid u razinu razvoja kompetencija učenika kao i u njihove potrebe za daljnje učenje. Proces učenja važan je koliko i sam rezultat.

U iskustvenom učenju, učenici se suočavaju s problemima – ne samo onima koji su povezani sa sadržajem i temom, već i problemima organizacije vlastitog rada. Trebaju ih postati svjesni, a potom sami pronaći rješenje. Zbog izazova rješavanja problema, svaki oblik iskustvenog učenja nudi bogati potencijal za treniranje vještina, primjerice upravljanje vremenom, planiranje rada, surađivanje u timovima, pribavljanje materijala i odabir informacija, pronalazak i korištenje pomagala, itd. Iskustveno učenje je fleksibilno jer učenici zadatak mogu prilagoditi svojim sposobnostima.

7.5 Uloga nastavnika u nastavnim jedinicama iskustvenog učenja

Iskustveno učenje blisko je životu odraslih – svi se trebamo snalaziti bez nastavnika ili mentora koji nam pomažu. Nastavnik treba biti oprezan da ne pokvari tu veliku priliku za učenje pomažući prerano ili previše. Nastavnik ima ulogu mentora ili trenera, umjesto tradicionalne uloge predavača ili procjenitelja.

- Učitelj/nastavnik prati kako se učenici snalaze s problemima na koje nailaze, i ne bi smio brzo popustiti na molbe da ponudi rješenja. Uloga nastavnika prije je savjetovanje i djelomično olakšavanje zadatka, ukoliko se to pokaže nužnim. No, do određenog stupnja, učenici bi se trebali “mučiti” kao što će se mučiti i u stvarnom životu.
- Učitelj/nastavnik promatra učenike u radu, imajući na umu dvije različite perspektive procjenjivanja – proces učenja i postignuća u radu.²² Učenici svojim radom isporučuju neposredni sirovi materijal za procjenu njihovih potreba pri učenju. Dok učenici rade, nastavnik poduzima prve korake u planiranju budućih nastavnih jedinica odgoja i obrazovanja za demokratsko građanstvo i ljudska prava.
- Učitelj/nastavnik može ponuditi i da ga se na zahtjev “iskoristi” kao izvor informacija na način da grupi učenika pruži kratke upute o pitanju na koje je potrebno dati brzi odgovor. Uloge su zamijenjene – učenici odlučuju kada i o kojoj temi žele čuti informacije od svojeg nastavnika.

7.6. Aktivno učenje zahtijeva naknadno promišljanje

Iskustveno učenje se treba preispitati, a može zahtijevati i neposredno izvještavanje, primjerice osjećaju li učenici veliku radost, razočaranje, ljutnju nakon igranja uloga.

Na plenarnoj sjednici koju vodi nastavnik, učenici razmjenjuju ideje i preispituju svoje aktivnosti. Što smo naučili? Kako smo učili? Koja je bila svrha učenja? Bez naknadnog promišljanja, iskustveno učenje tek je akcija radi same akcije. U kontekstu konstruktivističkog učenja, naknadno je promišljanje vrijeme za apstraktnu i sistematsku analizu i prosuđivanje. Nastavnik može dati upute – koncepte, dodatne informacije – za koje je aktivnost iskustvenog učenja osigurao kontekst.

²² Vidi Drugi dio, Poglavlje 5 ove knjige, Radni materijal 3: Perspektive i oblici procjenjivanja.

8. Pristup školovanju utemeljen na ljudskim pravima²³

Odgoj i obrazovanje za ljudska prava, koje je prvenstveno usmjereno na učenje i poučavanje, može se shvatiti i kao dio sveobuhvatnog pristupa školovanju utemeljenog na ljudskim pravima. Taj pristup nam kroz povećalo vrijednosti ljudskih prava ukazuje na sveobuhvatnu školsku kulturu, politike i prakse.

Dva su članka u Konvenciji o pravima djeteta koji izravno spominju obrazovanje. Članak 28 definira obrazovanje kao pravo, dok članak 29. napominje da obrazovanje djeteta treba usmjeriti prema “punom razvoju njegove osobnosti, nadarenosti, duševnih i tjelesnih sposobnosti”. Sukladno Konvenciji druga je svrha škola razviti poštovanje za ljudska prava i temeljne slobode. Znamo jednu stvar: da bi se uistinu shvatila i promicala ljudska prava, treba ih se proživjeti kroz odnose s drugima.

Temeljne vrijednosti “dostojanstva, poštovanja i odgovornosti” trebale bi biti poticajna snaga u pozadini škole. To ne znači tek izložiti učenike vrijednostima i sadržaju ljudskih prava u učionici. Namjena je okvira ljudskih prava stvoriti školu usmjerenu na djecu, gdje navedene vrijednosti izvještavaju o tome kako učenici uče, kako se prema njima odnose njihovi nastavnici, kako se oni odnose jedni prema drugima, te kako će zauzeti svoje zasluženno mjesto u svijetu, s posebnom sviješću o poslanstvu promicanja socijalne pravde. To je bez sumnje izuzetno zahtjevan zadatak, no onaj koji ljudska prava stavlja na najistaknutiji položaj u školi.

Nastavnici mogu oživiti ljudska prava u svojim učionicama putem primjera kojima se služe, pitanja koja postavljaju, kroz aktivne rasprave, kritičko razmišljanje i promišljanje, učenje kroz projekte i školske izlete bogate novim iskustvima. Izazov za nastavnike nije samo vlastito učenje o sadržajima ljudskih prava, već i pitanje kako predstaviti ljudska prava učenicima na način koji je za njih smislen i koristan. Jedan od ključnih izazova nije samo pomaganje učenicima s namjerom da im ljudska prava postanu manje apstraktna, već i poticanje da se zaljube u ideju ljudskih prava.

Pristup školovanju utemeljen na ljudskim pravima obuhvaća sljedeće karakteristike, koje bi trebale biti sastavni dio svakog poučavanja ljudskih prava u školama općenito. Te su karakteristike preuzete iz okvira koji je razvio UNICEF.²⁴ Sukladno njemu škole koje primjenjuju pristup utemeljen na ljudskim pravima:

- **Priznaju prava svakog djeteta.**
- **Promatraju dijete u cjelini u širokom kontekstu.** Školsko osoblje se brine oko toga što se događa s djecom prije nego što uđu u školski sustav (u smislu zdravlja, na primjer) te kada se vrate kući.
- **Usmjerene su na djecu, što znači da ističu psihosocijalnu dobrobit djeteta.**
- **Rodno su osviještene i prilagođene potrebama djevojčica.** Školsko osoblje je usmjereno na smanjenje ograničenja za ravnopravnost spolova, ukidanje rodni stereotipa i promicanje postignuća kako dječaka tako i djevojčica.
- **Promiču kvalitativne rezultate učenja.** Učenike se potiče na kritičko razmišljanje, postavljanje pitanja, izražavanje mišljenja i ovladavanje temeljnim vještinama.
- **Omogućuju odgoj i obrazovanje utemeljene na stvarnosti života djece.** Učenici posjeduju jedinstvene identitete i prethodna iskustva u školskom sustavu, svojoj zajednici i obiteljima, koje nastavnici mogu uzeti u obzir kako bi poticali učenje i razvoj učenika.
- **Djeluju u smjeru osiguravanja uključenosti, poštovanja i jednakih mogućnosti za svu djecu.** Stereotipiziranje, isključivanje i diskriminacija se ne toleriraju.
- **Promiču prava i odgovornosti učenika unutar školske sredine kao i aktivizam unutar njihove šire zajednice.**
- **Povećavaju kapacitete, moral, angažman i status nastavnika osiguravanjem njihovog dostatnog usavršavanja, priznanja i kompenzacija.**

²³ Autor: Felisa Tibbitts (2009.). Originalni izvor: Tibbitts F. (2005.), “What it means to have a ‘school-based approach to human rights education’ and a ‘human rights-based approach to schooling’” (Što znači imati ‘pristup obrazovanju za ljudska prava utemeljen na školovanju’ i ‘pristup školovanju utemeljen na ljudskim pravima’) u: Amnesty International SAD, *Članak 26 Bilten*, Kolovoz.

²⁴ *Priručnik za škole – prijatelje djece*, Sektor za projekte i programe/Odgoj i obrazovanje, UNICEF, www.unicef.org/publications/files/Child_Friendly_Schools_Manual_EN_040809.pdf. Stranici pristupljeno: 23. rujna 2010.

- **Usmjerene su na obitelj.** Osoblje nastoji raditi s obiteljima i ojačati ih, pomažući djeci, roditeljima i nastavnicima da uspostave partnerstva suradnje.

Ovo su tek kratki odlomci, no predstavljaju organizirajući okvir koji učitelj/nastavnik može primijeniti na vlastitu školu. Navedena načela mogu također poslužiti i kao pitanja koja možemo koristiti pri vrednovanju određene prakse u školi. Je li naša politika održavanja discipline usmjerena na djecu? Povećava li prava i odgovornosti učenika? Imaju li učenici dovoljno prilika za sudjelovanje u školi? Je li ta participacija smislena i jesu li joj na čelu učenici? Ova načela mogu dovesti i do sudjelovanja cijele škole pri implementaciji vrijednosti ljudskih prava u razne dimenzije školskog života: učenje, razvoj i upravljanje školom, te politike škole i zajednice.

Možda bismo se mogli složiti da se ljudska prava u školama ne tiču samo odgoja i obrazovanja u učionici, već i načina života u školi. To nije nešto što je stvorila dobra volja nekolicine nastavnika. U pitanju je angažiranje vodstva i kritične mase nastavnika u školama te je stoga zasad još prilično rijetka pojava. Međutim, neki su početni rezultati obećavajući.

Primjer pristupa sudjelovanja cijele škole utemeljenog na Konvenciji o pravima djeteta je inicijativa "Prava, poštovanje, odgovornost" (PPO) Okružnog vijeća Hampshirea u Ujedinjenom Kraljevstvu.²⁵ Univerzalna načela Konvencije naglašavaju potrebu zaštite prava sve djece, podržavanja djece u razumijevanju svojih dužnosti, te omogućavanja okvira za učenje i poučavanje. Ta se načela koriste u promicanju prakse demokratskog građanstva i poštivanja ljudskih prava među svim članovima školske zajednice. Stotine osnovnih, kao i 50 srednjih škola te škola za djecu s poteškoćama u razvoju aktivno sudjeluju u PPO programu. Njegove ključne značajke su sljedeće:

- Konvencija o pravima djeteta se poučava kao tijelo znanja i promiče kao okvir školskog etosa, učenja i poučavanja.
- Djecu i mlade ljude tretira se kao građane.
- Podržavaju se identiteti i samopouzdanje djece tako da ona sebe vide kao nositelje prava, upravo kao i odrasli.
- Perspektiva ljudskih prava ugrađena je u niz predmeta, uključujući pismenost, matematiku, prirodne znanosti i povijest, dok se terminologija ljudskih prava razvija kroz redoviti rad nastavnika.
- Stvaraju se demokratskiji pristupi učenju i poučavanju (ističući participaciju i prava).
- Razrednu povelje o pravima i dužnostima potpisuju i učenici i nastavnici.

Škole izvještavaju da PPO djeluje kao okvir za velik dio njihovih građanskih inicijativa (primjerice, zdrave škole, obrazovanje o vezama, obrazovanje o drogama, emocionalna pismenost, školska vijeća), koje se mogu povezati s člancima iz Konvencije o pravima djeteta. Članovi školske zajednice cijene mogućnost upućivanja na viši autoritet (međunarodne standarde ljudskih prava) u odnosu na njihove školske vrijednosti i kodeks ponašanja.

2008. godine dovršena je trogodišnja eksterna evaluacija koja je pokazala značajan utjecaj PPO-a na školsko okruženje tamo gdje je on bio u potpunosti proveden. To uključuje pozitivne rezultate u aspektima učeničke svijesti o njihovim pravima, poštivanju prava drugih, i razini participacije i angažmana u školi. Nastavnici su izvijestili da su manje pod stresom te da mnogo više uživaju u radu sa svojim razredima. Stoga je pristup utemeljen na ljudskim pravima povećao ljudsko dostojanstvo članova zajednice, a istovremeno i sposobnost škola da zadovolje svoju akademsku misiju uspješnog angažiranja učenika u njihovom odgoju i obrazovanju.

²⁵ Okružno vijeće Hampshirea (2009.), "Prava, poštovanje, odgovornost: Pristup sudjelovanja cijele škole" u *Odgoju i obrazovanju za ljudska prava u školskim sustavima Europe, Srednje Azije i Sjeverne Amerike: Kompendij dobre prakse*, Organizacija za europsku sigurnost i suradnju, Varšava, str. 72-74.

Poglavlje 4

Odgoj i obrazovanje za demokratsko građanstvo i ljudska prava – Kratka povijest pristupa Vijeća Europe²⁶

1. Polazišta

Vijeće Europe najstarija je europska organizacija. Uspostavljeno je 1949. kao odgovor na posljedice Drugog svjetskog rata s primarnim ciljem zaštite i promicanja ljudskih prava, demokracije i vladavine prava u Europi. Njegova djelatnost obuhvaća mnoga područja, uključujući kulturu i odgoj i obrazovanje. U razdoblju od 50 godina pokrenulo je niz projekata suradnje u odgoju i obrazovanju s namjerom poticanja kulture demokracije i ljudskih prava diljem Europe.

Početkom 1990-ih, kao rezultat procesa pristupanja novih demokracija središnje i istočne Europe, Vijeće Europe prošlo je kroz značajnu preobrazbu: članstvo u Organizaciji se u razdoblju od 10 godina više nego udvostručilo. U takvim vremenima promjene bio je nužan sistematičniji rad na učenju o demokraciji. 1997. predsjednici i premijeri država članica Vijeća Europe pokrenuli su novi projekt, *Obrazovanje za demokratsko građanstvo*. Otada je ovaj projekt doživio značajan rast i razvio snažnu dimenziju ljudskih prava te danas nosi ime *Odgoj i obrazovanje za demokratsko građanstvo i ljudska prava*.

Pokretanjem ovog projekta vlade europskih država dale su do znanja da ljudi trebaju učiti kako postati demokratskim građanima te da im te vještine nisu urođene. Krajem 20. stoljeća europska su se društva suočila s nizom problema, kao što su politička apatija, migracijski pokreti s posljedicom sve izraženije socijalne raznolikosti, ekološke prijetnje i porast nasilja. Namjera pokretanja *Odgoja i obrazovanja za demokratsko građanstvo i ljudska prava* bila je doprinijeti rješavanju takvih pitanja. **Cilj *Odgoja i obrazovanja za demokratsko građanstvo i ljudska prava* je promicanje aktivne participacije građana u društvu kroz cijeli njihov život, odgovornost, solidarnost, uzajamno poštovanje i dijalog.** I upravo se u sklopu tog jedinstvenog paneuropskog okvira Vijeća Europe zadnjih 13 godina sastaju najveći stručnjaci u tom području iz cijele Europe kako bi radili na ovim pitanjima.

2. Rezultati projekta *Odgoj i obrazovanje za demokratsko građanstvo i ljudska prava*

Prve su godine projekta bile posvećene definiranju koncepata. Izdano je nekoliko temeljnih publikacija o nužnim strategijama i vještinama za prakticiranje demokratskog građanstva. 2002. je Odbor ministara Vijeća Europe usvojio Preporuku o odgoju i obrazovanju za demokratsko građanstvo - Preporuka Rec (2002)12. Bio je to prvi politički tekst izdan na ovu temu na europskoj razini (drugi veliki tekst bio je Povelja Vijeća Europe o odgoju i obrazovanju za demokratsko građanstvo i ljudska prava²⁷). U sklopu te preporuke se navodi da odgoj i obrazovanje za demokratsko građanstvo treba biti "u središtu procesa donošenja politike i reformi odgoja i obrazovanja".²⁸

2002. uspostavljena je mreža koordinatora odgoj i obrazovanje za demokratsko građanstvo i ljudska prava, sastavljena od po jednog predstavnika kojeg imenuje svaka država članica, s namjerom olakšavanja razmjene i međusobne suradnje država članica u tom području. Ta je mreža uskoro postala od neprocjenjive važnosti za razvoj i promicanje odgoja i obrazovanja za demokratsko građanstvo i ljudska prava. Određeni su projekti implementirani u regije poput jugoistočne Europe. Vijeće Europe proglasilo je 2005. godinu Europskom godinom građanstva u odgoju i obrazovanju pod sloganom "Učimo i živimo demokraciju". To je označilo poseban trenutak podizanja svijesti o odgoju i obrazovanju za demokratsko građanstvo i ljudska prava. Gotovo sve zemlje članice sudjelovale su u tom procesu na ovaj ili onaj način, a povratne informacije raznih partnera bile su izrazito pozitivne.

²⁶ Autor: Ólöf Ólafsdóttir, izvršna direktorica Uprave Vijeća Europe za obrazovanje i jezike.

²⁷ Povelja Vijeća Europe o Odgoju i obrazovanju za demokratsko građanstvo i odgoju i obrazovanju za ljudska prava usvojena u sklopu Preporuke CM/Rec (2010.) 7 Odbora ministara.

²⁸ Preporuka Rec (2002.)12, Odbora ministara Vijeća Europe zemljama članicama o odgoju i obrazovanju za demokratsko građanstvo.

Međutim, od početka je bilo jasno da visoki prioritet građanskog odgoja i obrazovanja u odgojno-obrazovnim politikama zemalja članica nije lagan zadatak, čak ni ako se situacija u pojedinim zemljama znatno razlikuje. Definiranje odgoja i obrazovanja za demokratsko građanstvo i ljudska prava kao ključnog cilja odgojno-obrazovnih sustava podrazumijeva novu filozofiju u smislu metodologije i organizacije rada. Studije provedene u okviru projekta, uključujući i *Sveeuropsku studiju o politici odgoja i obrazovanja za demokratsko građanstvo*²⁹, ukazivale su na jaku potrebu za praktičnim instrumentima koji bi pomogli premostiti politiku i praksu. Slijedom toga su prioriteti projekta od 2006. do 2009. bili pripreme instrumenata i pomagala, razmjena dobre prakse i jačanje suradnje unutar država članica i među njima. Postojala su tri glavna područja rada: razvoj politike, obuka odgojno-obrazovnih stručnjaka i demokratsko upravljanje odgojno-obrazovnim ustanovama. Vijeće Europe je za sva područja razvilo niz praktičnih instrumenata poput ove serije priručnika za nastavnike.

U svibnju 2010., dugi niz godina u prethodnom tekstu rezimiranog rada kulminirao je usvajanjem Povelje Vijeća Europe o odgoju i obrazovanju za demokratsko građanstvo i odgoju i obrazovanju za ljudska prava usvojene u okviru Preporuke CM/Rec (2010.) 7 Odbora ministara svih 47 država članica Vijeća Europe). U godinama koje slijede, ovaj će dokument predstavljati važnu referentnu točku za cijelu Europu, kao i temelj daljnjeg rada Vijeća Europe na tom području.

²⁹ Birzea et al. (2004.), *All-European Study on EDC Policies* (Sveeuropska studija o politici odgoja i obrazovanja za demokratsko građanstvo), Council of Europe Publishing, Strasbourg

3. Praktični instrumenti

3.1. Paket odgoja i obrazovanja za demokratsko građanstvo i ljudska prava

Vijeće Europe razvilo je različita pomagala koja obuhvaćaju ključne informacije o raznim aspektima povezanim s integracijom odgoja i obrazovanja za demokratsko građanstvo i ljudska prava u odgojno-obrazovne sustave. Najznačajnija pomagala, nazvana “*Paket odgoja i obrazovanja za demokratsko građanstvo i ljudska prava*”, su sljedeća:

- Pomagalo 1: Pomagalo za ključna pitanja politike odgoja i obrazovanja za demokratsko građanstvo i ljudska prava : strateška podrška za donositelje odluka;
- Pomagalo 2: Demokratsko upravljanje školama;
- Pomagalo 3: Pomagalo za stručno usavršavanje učitelja/nastavnika u odgoju i obrazovanju za demokratsko građanstvo i ljudska prava: okvir za razvoj kompetencija;
- Pomagalo 4: Osiguranje kvalitete odgoja i obrazovanja za demokratsko građanstvo u školama;
- Pomagalo 5: Škola-zajednica-sveučilište – partnerstva za održivu demokraciju: Odgoj i obrazovanje za demokratsko građanstvo u Europi i SAD-u.

Ove su instrumente razvili stručnjaci država članica Vijeća Europe na temelju povratnih informacija i komentara različitih ciljnih skupina, uključujući koordinate odgoja i obrazovanja za demokratsko građanstvo i ljudska prava. Uz navedeni *Paket odgoja i obrazovanja za demokratsko građanstvo i ljudska prava*, na internetskim stranicama Vijeća Europe dostupan je i velik broj dodatnog materijala (www.coe.int/edc).

Ovi su instrumenti generički. Drugim riječima, ističe se da ih je potrebno prilagoditi različitim situacijama, te razviti i koristiti na način koji najbolje odgovara potrebama pojedine države.

3.2. Šest knjiga na temu odgoj i obrazovanje za demokratsko građanstvo i ljudska prava u školskim projektima, nastavnim jedinicama, konceptima, metodama i modelima

U mnogim zemljama, nastavnicima je potrebna pomoć u provedbi odgoja i obrazovanja za demokratsko građanstvo i ljudska prava. Iz tog razloga Vijeće Europe razvija niz priručnika za nastavnike na temu građanskog odgoja i obrazovanja.

Knjiga I: *Obrazovanjem do demokracije*

Popratni materijali za učitelje/nastavnike na temu odgoja i obrazovanja za demokratsko građanstvo i ljudska prava

Knjiga II: *Odrastanje u demokraciji*

Nastavni planovi za osnovnoškolsku razinu na temu demokratskog građanstva i ljudskih prava

Knjiga IV: *Sudjelovanje u demokraciji*

Nastavni planovi za višu srednjoškolsku razinu na temu demokratskog građanstva i ljudskih prava

Knjiga III: *Živjeti u demokraciji*

Izvedbeno planiranje i programiranje odgoja i obrazovanja za demokratsko građanstvo i ljudska prava za nižu srednjoškolsku razinu

Knjiga V: *Istraživanje prava djece*. Devet kratkih projekata za osnovnoškolsku razinu

Knjiga VI: *Poučavanje demokracije*
Zbirka modela za odgoj i obrazovanje za demokratsko građanstvo i ljudska prava

Knjige su objavljene u suradnji sa Sveučilištem za pedagoške znanosti u Zürichu, u okviru Međunarodnih projekata u odgoju i obrazovanju. Švicarska agencija za razvoj i suradnju sufinancirala je priručnike zajedno s Vijećem Europe. Knjiga I, *Obrazovanjem do demokracije - popratni materijali za nastavnike*, prva je u seriji od šest knjiga. Na prethodnoj se stranici može vidjeti pregled svih šest priručnika i njihovih različitih ciljnih skupina.

Priručnici uključuju nastavne jedinice za sve razine odgoja i obrazovanja, s naglaskom na promicanje aktivnog građanstva osposobljenog kroz procese suradničkog i iskustvenog učenja u demokratski ustrojenim školskim zajednicama.

Posebnost je ovih knjiga što su rezultat istinski europskog projekta. Ideja i prva verzija razvijeni su u Bosni i Hercegovini, gdje su mnogi nastavnici i odgojno-obrazovni radnici sudjelovali u razvoju priručnika. Autori i urednici konačne verzije priručnika potječu iz raznih europskih zemalja pa čak i šire. Priručnike su testirali i preradili mnogi ljudi raznih podrijetla i različitih senzibiliteta. Nadamo se da će dobro služiti nastavnicima i učenicima diljem Europe.

Drugi dio

Poučavanje demokracije i ljudskih prava

Poglavlje 1

Uvjeti učenja i poučavanja

Poglavlje 2

Postavljanje ciljeva i odabir materijala

Poglavlje 3

Razumijevanje politike

Poglavlje 4

Upravljanje procesima učenja i određivanje oblika poučavanja

Poglavlje 5

Procjenjivanje postignuća učenika, učitelja/nastavnika i škola

Učenici ne bi trebali samo poznavati, na primjer, svoje pravo na sudjelovanje – već ga također trebaju biti sposobni i primijeniti. Stoga im je za to potrebno omogućiti praksu i obuku unutar školskog života putem sudjelovanja u odlukama i vršenjem utjecaja na školsku sredinu i na druge načine. Nastavnici, primjerice, učenicima trebaju pružiti priliku da iznesu svoje mišljenje, kako o nastavnim temama tako i o pitanjima vezanim za poučavanje i upravljanje školom. Ova vrsta učenja i poučavanja zahtijeva pripremu. Nastavnik stoga unaprijed treba dobro razmisliti o različitim elementima svoje profesije. To naravno vrijedi i za poučavanje općenito. No, u poučavanju odgoja i obrazovanja za demokratsko građanstvo i ljudska prava od presudne je važnosti životno iskustvo učenika budući da je ono neizostavni dio ovoga pristupa. Na koji se način to može integrirati? Kako osigurati da se sve učenike čuje? Kako nastavnik može biti siguran da učenicima neće nametnuti svoje mišljenje? Slijedom toga predlažemo pet koraka koje se treba uzeti u obzir:

- Koji su uvjeti učenja i poučavanja?
- Koji se ciljevi trebaju postaviti i koji materijali odabrati?
- Koji su specifični koncepti politike koje se treba uzeti u obzir?
- Na koji se način shvaćaju procesi učenja i koje oblike poučavanja izabrati?
- Kako se mogu procijeniti rezultati (učenika, nastavnika i škola)?

Ovim priručnikom podržavamo nastavnike u traženju odgovora na ova temeljna pitanja predstavljajući im radne materijale koje mogu koristiti kao pomagala u slučaju potrebe.

Poglavlje 1

Uvjeti učenja i poučavanja

1. Uvod

U planiranju svojih nastavnih sati potrebna vam je dovoljno jasna ideja o karakteristikama i uvjetima učenja kako u razredu kao cjelini tako i među pojedinačnim učenicima. Važno je razumjeti djecu i njihove razlike: raznoliki raspon njihovih vještina i sposobnosti, snaga i slabosti, uvjerenja, stavova i interesa.

S jedne je strane potrebno ustanoviti uvjete učenja u razredu u odnosu na planirane nastavne ciljeve. S druge se strane, pri samom odabiru ciljeva i tema, trebate osloniti na svoje poznavanje osobina pojedine djece i cijelog razreda.

Identificiranjem uvjeta učenja završava prvi dio preliminarnih objašnjenja. No, u daljnjem planiranju valja uzeti u obzir i opće uvjete u kojima će se odvijati samo poučavanje. Konačno, ne smijete zanemariti vlastite vještine poučavanja; na taj način možete biti sigurni da ćete ih učinkovito upotrijebiti i nastaviti razvijati bez da se pritom preopteretite prezahtjevnim zadacima.

Na početku ovog poglavlja nalaze se ključna pitanja, a u nastavku i radni materijali koji se mogu koristiti kada god se za to ukaže potreba.

2. Zadatak i ključna pitanja za uvjete učenja i poučavanja

2.1. Zadatak

Na početku ovog poglavlja nalaze se ključna pitanja. Nakon njih slijede pitanja za vašu samoprovjeru koja nude detaljniji pristup različitim aspektima uvjeta učenja.

2.2. Ključna pitanja

- Koja znanja i vještine učenici već posjeduju?
- Koja znanja i vještine posjedujem ja?
- Kojih vanjskih uvjeta trebam biti svjestan?
- Što znam o učenicima kao pojedincima?
- Kojim elementima znanja i informacija učenici trebaju raspolagati kako bi bili sposobni savladati nove zadatke pred njima?
- U odnosu na novu temu, koje (napredne) informacije, vještine i iskustva učenici već posjeduju? Što je za njih novo, što se ponavlja, što je neophodno, a što sporedno?
- Koje tehnike rada i učenja mogu očekivati da će učenici savladati, i kakva iskustva imaju s različitim metodama poučavanja i oblicima društvene interakcije?
- Koje pozitivne ili negativne stavove, navike, predrasude ili uvjerenja mogu ili trebam očekivati?
- Kako mogu prevladati poteškoće, barijere i otpor prema učenju?
- Jesam li u dovoljnoj mjeri uzeo u obzir želju djece za učenjem, stanje njihovih osjećaja, njihovu otvorenost, potrebe pri učenju, očekivanja, interese, izvannastavne aktivnosti i životne uvjete?

Obrazovanjem do demokracije

- Koji su društveno-kulturalni uvjeti i utjecaji, a koji sustavi podrške važni za rad u učionici? Koju ulogu igraju roditelji, braća i sestre, vršnjaci ili drugi ljudi od psihološke važnosti?

Uvjeti učenja i poučavanja

Radni materijal 1: Kako uzeti u obzir znanje i vještine učenika

- Što znam o razredu?
- Koje osobine razreda trebam uzeti u obzir i znati kako na njih reagirati?
- Kako želim, ili kako trebam voditi razred (komunikacija, društveno ponašanje, poremećeni odnosi, itd.)?
- Kakva je atmosfera u razredu (kretanja u grupi, prijateljske veze, autsajderi, itd.)?
- Kojih se konvencija valja pridržavati (jezik, dužnosti, raspored sjedenja, pravila društvene interakcije, rituali, posebne prilike, ceremonije i zabave, itd.)?
- Koliko je velik razred i koja je njegova struktura (omjer učenica i učenika, kulturalna raznolikost, itd.)?

Uvjeti učenja i poučavanja

Radni materijal 2: Kako uzeti u obzir svoje znanje i vještine poučavanja

- Koje opće iskustvo, vještine i znanja posjedujem?
- Do koje je mjere moje znanje nepotpuno – u odnosu na sadržaje i teme, ciljeve, odgovarajuće metode poučavanja i procese učenja?
- U kojim područjima želim i sam učiti (znanje, metode poučavanja, profesionalne vještine, osobne kvalitete, rutine, itd.)?
- Kojom se idejom o čovjeku vodim?
- Koji je teorijski okvir, ili pojednostavljena verzija teorije na kojem se temelje moji postupci u nastavi?
- Kako bih opisao i klasificirao svoj odnos prema učenicima?
- Gdje su moje osobne granice što se tiče radnih sati, stresa, itd.? Kako iskorištavam vlastite radne kapacitete?
- Kako boljim planiranjem svog rada, kao i drugih aktivnosti mogu rasteretiti samog sebe?
- Kako upravljam vremenom koje imam na raspolaganju, i kako se nosim s izvorima stresa?

Uvjeti učenja i poučavanja

Radni materijal 3: Razmatranje općih uvjeta učenja i poučavanja

- Kako pokrивam vrijeme dana ili školske godine i raspoloživo vrijeme za poučavanje?
- Kako je učionica osmišljena?
- Kako je opremljena škola: kvantiteta i raznolikost prostorija, dostupni mediji, materijali, itd.?
- Koji je okvir omogućen u smislu školske kulture (zajednički projekti za različite dobne skupine, timski rad i timske obveze, suradnja s roditeljima, lokalnim vlastima ili stručnjacima za djecu s posebnim potrebama, itd.)?

Uvjeti učenja i poučavanja

Radni materijal 4: Koji su moji temeljni stavovi prema učenicima?

- Empatija, privrženost (otvorenost prema osjećajima, mislima, stavovima i potrebama), dobronamjerno prihvaćanje (osobno poštovanje neovisno o bilo kakvim uvjetima), iskrenost, stabilnost, pouzdanost
- Vodstvo u duhu poštovanja i uvažavanja (emocionalna privrženost, induktivno rezoniranje, autoritetna kontrola, podrška društvene integracije i demokracije)

Odnosi i komunikacija u razredu

- Uzajamno razumijevanje
- Simetrični odnosi
- Zajedničko obrazovanje bez spolne diskriminacije
- Upoznavanje jedni drugih
- Prijateljstvo:
 - o Verbalna i neverbalna komunikacija
 - o Razumijevanje za druge perspektive i stajališta
 - o Samopercepcija i percepcija od strane drugih

Atmosfera sprječavanja sukoba

Pravedna i brižna zajednica, zajednica onih koji uče, podjela odgovornosti (nastavnici i učenici – oba spola)

Suradnja umjesto konkurencije

- o Društveno učenje
- o Pravila i konvencije
- o Meta-komunikacija i meta-interakcija
- o Ograničenja i poticanje

Odgojno-obrazovne mjere

- Razgovori o rješavanju sukoba
- "Okrugli stol"
- Igre
- Suradnja kao smjernica za modificiranje osobnog ponašanja
- Korisne povratne informacije
- Pojedinačne odgovornosti
- Kazne
- Ophođenje s maltretiranjem i nasiljem u učionici ili školi

Uvjeti učenja i poučavanja

Radni materijal 5: Preispitivanje discipline i reda s demokratskog stajališta

- Red je neophodan u svim okolnostima. Skupina bez reda i temeljnih pravila ne može biti demokratska.
- Ograničenja su nužna. Pravila mogu biti pogrešna ili neprikladna. No, dok su važeća, treba ih se poštivati. U svakom slučaju, treba postojati mogućnost njihove promjene.
- Od samog početka, djeca trebaju sudjelovati u određivanju i provedbi pravila. Samo na taj način će se i identificirati s njima.
- Razredna zajednica ne može funkcionirati bez uzajamnog povjerenja i poštovanja. U nekim se slučajevima stvaranje takve atmosfere može pokazati kao težak zadatak.
- Timski duh treba zamijeniti konkurenciju u učionici.
- Prijateljska atmosfera u učionici od vitalnog je značaja.
- Socijalne vještine nastavnika važna su osnova (demokratsko vodstvo, razvijanje osjećaja pripadnosti skupini (razredu), izgradnja odnosa, itd.).
- Grupna komunikacija stalno su prisutna realnost u demokratski vođenoj učionici.
- Učenike treba poticati na istraživanje novoga kako bi učili i na vlastitim greškama.
- Unutar postavljenih granica treba biti moguće ostvarivati slobode. Samo je na taj način moguće razviti individualnu odgovornost.
- Učenici će prihvatiti disciplinu i red i rado ih se pridržavati ukoliko im pomažu da se izraze, te ukoliko podržavaju razvijanje zadovoljavajućih odnosa i radnih uvjeta.

Uvjeti učenja i poučavanja

Radni materijal 6: Preispitivanje uloge nastavnika s demokratskog stajališta

Nastavnici trebaju voditi i pratiti razred. To je njihov zadatak. Oni trebaju odlučivati o različitim stvarima, kao i sve kontrolirati. Ono što nastavnici ne bi smjeli raditi jest pokušati kontrolirati i misaoni proces, kao i osobni razvoj njihovih učenika. Osobito u Odgoju i obrazovanju za demokratsko građanstvo i ljudska prava nastavnik postaje uzor svojim učenicima. Kako se nosi sa sukobima? Koju ideju čovjeka promiče? Sljedeća lista može pomoći u određivanju vlastitog položaja. Međutim, jasno je da ovisno o nastavnoj situaciji, općem raspoloženju, opasnim trenucima ili sastavu učeničke grupe, itd., može imati smisla odlučiti se za više autokratski ili više demokratski način poučavanja. Općenito je važno napomenuti: moje poimanje nastavnika ostavit će utisak na moj svakodnevni rad s učenicima.

Nastavna situacija					
Pretežito autokratska	Ja				Pretežito demokratska
Vladar	☐	☐	☐	☐	Vođa
Oštar glas	☐	☐	☐	☐	Prijateljski glas
Naredba	☐	☐	☐	☐	Savjet, molba
Moć	☐	☐	☐	☐	Utjecaj
Pritisak	☐	☐	☐	☐	Sugestija
Zahtjev za udovoljavanjem	☐	☐	☐	☐	Pridobivanje suradnje
Nametanje zadataka	☐	☐	☐	☐	Predlaganje ideja
Učestalo kritiziranje	☐	☐	☐	☐	Često ohrabrivanje
Često kažnjavanje	☐	☐	☐	☐	Česta podrška i pomoć
“Kažem ti!”	☐	☐	☐	☐	“Razgovarajmo o tome”
“Ja odlučujem, ti slušaj!”	☐	☐	☐	☐	Predložiti ću nešto i pomoći ti da odlučiš”
Isključiva odgovornost za grupu	☐	☐	☐	☐	Podijeljena odgovornost s grupom i u grupi

Uvjeti učenja i poučavanja

Radni materijal 7: Kako razviti demokratsku atmosferu u razredu

Odluči li nastavnik demokratičnije organizirati razred, to je povezano s velikim ciljem. Sljedeća tablica prikazuje korake koji se mogu poduzeti.

1. Koja su moja stajališta u kojim aspektima?
2. Koji ću aspekt izabrati za sutra, za sljedeći tjedan, za sljedeću godinu?
3. Kako kao nastavnik mogu djelovati da moja škola ima koristi od mog unapređenja procesa učenja?

Kratkoročni ciljevi	Srednjoročni ciljevi	Dugoročni ciljevi
Nastavnik smanjuje iskazivanje ekstremnog autoriteta	Nastavnik razvija praksu dvosmjerne komunikacije	Uzajamno razumijevanje između učenika i nastavnika
Nastavnik navodi razloge odabira sadržaja i nastavnih materijala	Nastavnik nudi alternativne sadržaje i nastavne materijale	Učenici i nastavnik zajedno planiraju nastavne sate
Nastavnik objašnjava učenicima ciljeve učenja	Nastavnik predstavlja učenicima alternativne ciljeve učenja	Učenici i nastavnik zajedno biraju ciljeve učenja
Nastavnik navodi razloge odabira metoda poučavanja	Nastavnik predstavlja alternativne mogućnosti metoda poučavanja	Učenici i nastavnik zajedno odlučuju o metodama poučavanja
Nastavnik navodi razloge svojih ocjena za učenička postignuća	Nastavnik objašnjava probleme u ocjenjivanju	Samoprocjenjivanje učenika
Uvod u demokratske načine rješavanja sukoba	Nastavnik prestaje koristiti moć autoriteta u rješavanju sukoba	Rješavanje sukoba sredstvima međusobne suradnje i komunikacije
Nastavnik objašnjava načela organizacije rada u učionici	Uzimaju se u obzir prijedlozi učenika u organizaciji rada	Učenici sudjeluju u odlukama o organizaciji rada u učionici

Uvjeti učenja i poučavanja

Radni materijal 8: Kako razviti školu kao demokratsku zajednicu

Odgoj i obrazovanje za demokratsko građanstvo i ljudska prava i proces razvoja demokratske atmosfere ne može se odvijati samo u okviru razreda, već treba biti prisutan i na razini cijele škole. U tom je pogledu najbitniji ključni igrač ravnatelj.

U materijalima Vijeća Europe o odgoju i obrazovanju za demokratsko građanstvo i ljudska prava, te u knjizi “Demokratsko upravljanje školama” predlažu se ključna područja rada i koraci koji se trebaju poduzeti na putu do razvoja škole kao demokratske zajednice (vidi i Poglavlje 5 ovog dijela, Radni materijali 15-18).

Ta četiri ključna područja su:

1. Upravljanje, vodstvo, menadžment i javna odgovornost
2. Odgoj i obrazovanje usmjereno na stjecanje vrijednosti
3. Suradnja, komunikacija i angažiranost: konkurentnost i samoodređenje
4. Učenička disciplina

Upravljanje, vodstvo, menadžment i javna odgovornost

Razne interesne skupine poput državnog zakonodavstva, lokalnih školskih odbora, sindikata, učenika i roditelja, kao i lokalnih zajednica postavljaju zahtjeve na vodstvo škole. Kako se ravnatelj nosi s tim izazovima? Koji oblik menadžmenta primijenjuje u školi? Je li vodstvo izgrađeno na konsenzusu i povjerenju ili ga odlikuje nepovjerenje i rivalstvo? Na koji su način podijeljene školske dužnosti? Kako vodstvo prihvaća različitost? Na koji način škola pokazuje odgovornost prema različitim interesnim skupinama?

Odgoj i obrazovanje usmjereno na stjecanje vrijednosti

Kako se vrijednosti poput demokracije, ljudskih prava i uvažavanja različitosti manifestiraju u formalnom i neformalnom kontekstu škole? Na koji se način vrijednosti i društvene vještine promiču kao preduvjet za miroljubiv suživot u modernom globaliziranom društvu? Kako se te vrijednosti prosuđuju na razini škole?

Suradnja, komunikacija i angažiranost: konkurentnost i samoodređenje

Škola nije odvojen entitet od ostatka društva ili stvarnog svijeta. Kakva je interna i eksterna komunikacija škole? Nalikuje li škola više razdruženoj kompaniji ili predstavlja vrata u ostatak društva kroz svoje procese i načine komunikacije i angažiranosti? Koja je misao vodilja škole? Koliko je škola odlučna provoditi postavljene ciljeve u komunikaciji i otvaranju prema ostatku društva?

Učenička disciplina

U školi zajedno radi mnogo ljudi. Kakva pravila valja primijeniti za održavanje reda i discipline u demokratski upravljanim školama? Što učenike potiče da se pridržavaju postavljenih pravila, i zbog čega im se suprotstavljaju? Vlada li u demokratskoj školi kaos ako učenici ne slijede nikakva pravila?

Poglavlje 2

Postavljanje ciljeva i odabir materijala

1. Uvod

Nastavnici se neprestano suočavaju s problemom opravdanosti: koji su razlozi mogega odabira određenih ciljeva i tema? Postavljanje ciljeva poučavanja i izbor tema temeljne su odluke vezane za poučavanje. Ciljevi ne bi smjeli biti samo kopirani ili prilagođeni, kao ni dogmatski nametnuti. Zapravo, trebali biste ih savjesno preispitivati, a konačni izbor trebao bi se temeljiti na zdravome razumu i opravdanosti. Nakon toga, možda čak i zajedno s učenicima, trebali biste promišljeno izabrati teme i nastavne ciljeve. Vaša odluka odražava se u širim kontekstima, izbor tema provjeravate kako biste identificirali njihovu odgojno-obrazovnu vrijednost. Taj je zadatak od ključne važnosti jer je broj mogućih nastavnih tema beskrajan, a vrijeme koje imate na raspolaganju za planiranje i izvođenje nastave ograničeno.

Pitanja koja slijede trebala bi Vas usmjeravati i pomoći Vam u složenome zadatku izbora i pripremanja nastavnih tema.

2. Zadatak i ključna pitanja za postavljanje ciljeva i odabir materijala

2.1 Zadatak

Nastavnici s osjećajem odgovornosti prema poslu koji obavljaju stalno se suočavaju s problemom opravdanosti: zbog čega sam odlučio odabrati moguće ciljeve i teme?

Donošenje odluke o izboru nastavnih ciljeva najvažnija je od svih odluka u vezi s poučavanjem. Ciljevi ne bi smjeli biti samo kopirani ili prilagođeni, kao ni dogmatski nametnuti. Zapravo, trebali biste ih savjesno preispitivati, a konačni izbor trebao bi se temeljiti na zdravome razumu i opravdanosti. Za nastavnika je bitno da poveže nastavne ciljeve o kojima razmišlja s uvjetima učenja koje učenici imaju te da ih njima i prilagodi (Vidi Poglavlje 1: Uvjeti učenja i poučavanja).

Čim ciljevi postanu konkretniji, treba se uključiti aspekt sadržaja. Nastavne ciljeve moći ćete definirati tek nakon što odlučite koja je željena razina učeničkog postignuća u vezi s nastavnim sadržajem, odnosno, tek kada odaberete teme koje ćete uključiti u nastavu.

U procesu planiranja, rad na aspektima sadržaja u nastavi je zahtjevan i oduzima mnogo vremena. Na prvi pogled može se učiniti da nije potrebno uložiti mnogo truda, budući da kurikulum postavlja jasne smjernice, a neki nastavni mediji nude detaljne prijedloge. Glavni zadatak, međutim, prepušten je vama, nastavniku: vi trebate biti dobro upoznati s čitavim područjem znanja o kojemu želite poučavati; trebate ga izgraditi, steći cjelovit uvid u njega, detaljno ga analizirati, kritički ocijeniti, promišljeno izabrati teme i nastavne ciljeve, odražavati svoju odluku u širim kontekstima, provjeriti odabir tema kako biste procijenili njihovu odgojno-obrazovnu vrijednost, itd. Taj je zadatak od ključne važnosti jer je broj mogućih nastavnih tema beskrajan, a vrijeme koje imate na raspolaganju za planiranje i izvođenje nastave ograničeno.

Sljedeća ključna i dodatna pitanja za Vašu samoprovjeru namijenjena su kako bi Vas usmjeravala i pomogla Vam u tome složenom zadatku biranja i pripremanja nastavnih tema. Predlažemo da surađujete s ostalim nastavnicima, a možda i s učenicima.

2.2 Ključna pitanja

Za postavljanje ciljeva:

- Koje ciljeve želim postići?
- Koje će kompetencije biti najvažnije na kraju nastavne jedinice?

- Zbog čega sam odabrao te ciljeve?
- Kako određujem prvenstvo svojih ciljeva (primarni i sekundarni ciljevi)?
- Koji su ciljevi bitni sada – za razred kao cjelinu, za pojedine učenike i/ili učenice?
- Jesam li se pobrinuo za to da ciljevi koje sam odabrao služe glavnim interesima i potrebama mojih učenika? Odgovara li zaista moja nastava onome čime su zaokupljeni moji učenici?
- Postoji li mogućnost da učenici sudjeluju u definiranju ili odabiru nastavnih ciljeva?
- Koliko je vremena (lekcija i tjedana) dodijeljeno postizanju ciljeva?
- Koje bi ciljeve trebali ostvariti svi učenici unutar raspoloživa nastavnog vremena (opći standard učeničkih postignuća)?
- Trebaju li se definirati specifične razine učeničkih postignuća za učenike pojedinačno (odgoj i obrazovanje prema individualnim sposobnostima)?
- Jesam li osposobio učenike da sa znanja prijeđu na djelovanje, odnosno, mogu li sa sigurnošću primijeniti stečeno znanje?

Na što se usredotočujem u svojem poučavanju – na kognitivne, osobne ili društvene kompetencije?

- Jesu li mi jasni kratkoročni i dugoročni ciljevi koji su najvažniji za moj razred, za grupe u učenju, za učenike i učenice pojedinačno?
- Jesam li ciljeve iznio jasno i eksplicitno?

Za odabir tema i materijala:

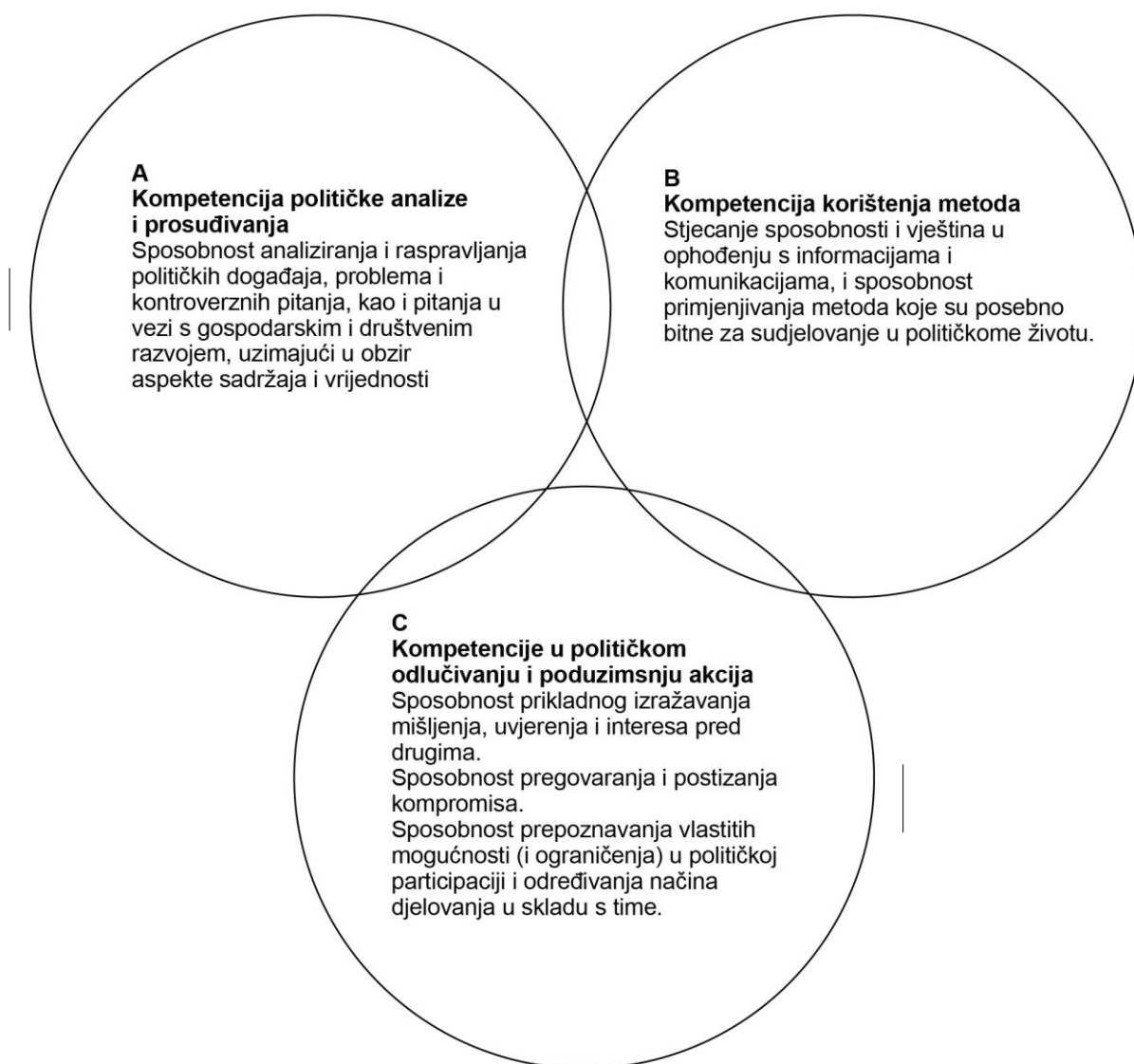
- Koje sam teme odabrao?
- Zašto sam ih odabrao?
- Kakva je struktura mojih tema?
- Je li moj odabir tema u skladu s nastavnim planom?
- Koji su aspekti tema koje sam odabrao zanimljivi mojim učenicima?
- Na koji je način učenje u školi povezano s učenjem izvan škole?
- Postoji li veza između teme i stvarnoga života i sredine u kojoj učenici žive?
- Razumijem li dobro cijeli predmet, što mi omogućuje da odaberem određenu temu? Kako se mogu bolje informirati? Trebam li provesti određena istraživanja ili eksperimente prije nego što na satu počnem poučavati tu temu?
- Koje nastavne materijale imam na raspolaganju za pojedine aspekte te teme?
- Hoće li učenici i učenice tijekom nastave moći upotrijebiti osobno iskustvo, znanje i vještine (primjerice, djeca koja imaju drugačiju kulturnu ili jezičnu pozadinu)?
- Hoće li tema biti jednako prikladna za specifične potrebe obaju spolova?
- Zanima li me odabrana tema?

Postavljanje ciljeva i odabir materijala

Radni materijal 1: Kompetencije učenika za odgoj i obrazovanje za demokratsko građanstvo i ljudska prava

Učimo i živimo demokraciju i ljudska prava – Tri područja kompetencija za odgoj i obrazovanje za demokratsko građanstvo i ljudska prava

Cilj odgoja i obrazovanja za demokratsko građanstvo je podržavanje razvoja kompetencija na trima područjima, koja su međusobno čvrsto povezana te ih se stoga ne bi smjelo odvojeno obrađivati.

Kompetencija političke analize i prosuđivanja

Cilj je razvijanje kompetencije analiziranja političkih događaja, problema i kontroverznih pitanja te obrazlaganje vlastite prosudbe. Škola može doprinijeti tom procesu poticanjem učenika da strukturiranom analizom počnu sofisticiranije shvaćati građu.

Za postizanje toga potrebne su sljedeće vještine:

- prepoznavanje važnosti političkih odluka za vlastiti život;
- prepoznavanje i prosuđivanje posljedica političkih odluka;

- prepoznavanje i izlaganje vlastitog stajališta i stajališta drugih;
- prepoznavanje i razumijevanje triju dimenzija politike:
 - a) institucionalne,
 - b) sadržajne,
 - c) procesualne;
- analiziranje i procjenjivanje različitih faza političkih procesa na mikrorazini (primjerice, školski život), mezorazini (primjerice, zajednica) i makrorazini (državna i međunarodna politika);
- predstavljanje činjenica, problema i odluka uz pomoć analitičkih kategorija, identificiranje glavnih aspekata i njihovo povezivanje s temeljnim vrijednostima ljudskih prava i demokratskih sustava;
- identificiranje društvenih, pravnih, ekonomskih, ekoloških i međunarodnih okolnosti, interesa i razvoja u raspravi o aktualnim kontroverznim pitanjima;
- prepoznavanje načina na koji je politika predstavljena u medijima.

Kompetencija korištenja metoda

Za sudjelovanje u različitim političkim procesima potrebno je ne samo osnovno poznavanje političkih sadržaja, struktura i procesa, već i opće kompetencije koje se stječu u drugim temama (kao što su komunikacija, suradnja, baratanje informacijama, brojkama i statistikama). U sklopu odgoja i obrazovanja za demokratsko građanstvo trebaju se učiti i poticati posebne sposobnosti i vještine, poput sposobnosti iznošenja argumentiranoga mišljenja za ili protiv neke teme, što je posebno bitno za sudjelovanje u političkim aktivnostima. Cilj je korištenje tih vještina u metodama koje predstavljaju opća mjesta političkog diskursa (rasprave, debate).

Kako bi se u tome uspjelo, potrebne su sljedeće vještine:

- sposobnost samostalnog pronalaženja, biranja, obrađivanja i predstavljanja informacija dobivenih iz masovnih sredstava komunikacije i/ili novih medija na kritički i usredotočen način (prikupiti, organizirati, ocijeniti statistiku, karte, dijagrame, grafikone, karikature);
- kritički pristup korištenju medija i sposobnost razvijanja vlastitih medijskih proizvoda;
- primjena empirijskih metoda na osnovni način (primjerice, tehnike anketiranja i intervjuiranja).

Kompetencija političkog odlučivanja i aktivnog djelovanja

Cilj je steći kompetencije za samouvjereno i primjereno istupanje i ponašanje u političkome kontekstu i u javnosti.

Kako bi se u tome uspjelo, potrebne su sljedeće vještine:

- sposobnost izražavanja vlastitoga političkog mišljenja na primjeren i samopouzdan način te usavršavanje raznih oblika razmjene mišljenja;
- sudjelovanje u javnome životu i sposobnost političkoga djelovanja (usmene vještine komuniciranja poput izražavanja vlastitog mišljenja, raspravljanja, debatiranja, vođenja ili moderiranja rasprave; rasprave; tehnike pisanih prezentacija i vizualizacije za plakate, zidne novine, zapisnike sa sastanaka, pisma uredniku, itd.);
- prepoznavanje vlastitih mogućnosti upotrebljavanja političkog utjecaja, sastavljanje tima i zajednički rad;
- asertivnost, no i sposobnost pristajanja na kompromise;
- prepoznavanje anti-demokratskih misli i tendencija te sposobnost da se na njih odgovarajuće reagira;
- sposobnost prirodnog ponašanja u međukulturalnom kontekstu.

Postavljanje ciljeva i odabir materijala

Radni materijal 2: Dvije kategorije materijala u odgoju i obrazovanju za demokratsko građanstvo i ljudska prava

Učenje i poučavanje bez materijala gotovo je nemoguće jer su materijali medij koji daje sadržaj, teme, informacije i podatke. Učenici razvijaju svoje kompetencije baveći se određenim aktivnostima, što znači da “nešto rade” s nekim predmetom. Prvi na pamet padaju udžbenici ili radni listovi. Oni su zaista bitni za odgoj i obrazovanje za demokratsko građanstvo i ljudska prava.

Dvije kategorije materijala u Odgoju i obrazovanju za demokratsko građanstvo i ljudska prava

Međutim, specifičan profil odgoj i obrazovanje za demokratsko građanstvo i ljudska prava odražava se u širim konceptima materijala i medija. Udžbenici i radni listovi primjeri su tiskanih medija. U interaktivnome konstruktivističkom učenju nastavnici i učenici stvaraju različite kategorije materijala. Oni su autentični jer su materijali iz prve ruke, proizvedeni na licu mjesta, u određenoj situaciji, za ljude koji su ondje prisutni u tome trenutku. U Odgoju i obrazovanju za demokratsko građanstvo i ljudska prava stoga nastavnici i učenici nisu samo korisnici materijala nego i njihovi proizvođači. U knjigama II do VI ovog izdanja odgoj i obrazovanje za demokratsko građanstvo i ljudska prava predstavljeno je mnogo primjera za tu kategoriju materijala, koju vrlo često stvaraju učenici u okviru iskustvenog učenja ili radom na projektima. Opisi nastavnih jedinica i lekcija nude bogate nastavne potencijale za rad s učenicima.

Matrica zahtjeva nastavnog procesa i materijali

Sljedeća matrica povezuje neke od tipičnih primjera za te dvije kategorije materijala za različite aspekte razvoja kompetencija u odgoju i obrazovanju za demokratsko građanstvo i ljudska prava: gotovi nastavni materijali i materijali razvijeni u procesima interakcije između nastavnika i učenika. Ne zagovaramo pristranost prema jednome tipu materijala, već integrirani pristup. Međutim, poučavanje kroz demokraciju i ljudska prava od nastavnika zahtijeva da ozbiljno shvaćaju materijale koje naprave učenici.

Aspekti razvoja kompetencija	Materijali preneseni putem medija	Materijali nastali u procesima učenja	
		Materijali koje su izradili nastavnici	Materijali koje su izradili učenici
prethodni razvoj učenika	(takvi mediji i materijali, naravno, postoje. Primjerice, dječje knjige ili filmovi – no nastavnici ne mogu imati predodžbu o njihovom učinku)		predodžbe, prijašnje iskustvo i procesi socijalizacije u obitelji ili s vršnjacima, prethodno usvojene informacije u školi i izvan nje
definiranje teme, određivanje plana i programa za lekciju ili temu			polazišta dobivena sijevanjem ideja ili raspravom
informacije	aktualne novosti (tiskovine, TV, DVD, internet) udžbenici	predavanje; osiguravanje osnovnih materijala (primjerice flipchart ploče, markeri, papir u boji)	doprinosi učenika u nastavi (primjerice dekonstrukcija poruka prenesenih putem medija, sažeci, zaključci, domaće zadaće, prezentacije, argumenti u raspravama i debatama, komentari, pitanja)
analiza i prosuđivanje	tematska i kontroverzna pitanja u politici i znanosti (radni listovi, udžbenici)	objašnjenje ključnih koncepata; kritika koja zahtijeva dekonstrukciju	
uvježbavanje vještina	radni listovi (upute za vježbanje)	pokazivanje i usmjeravanje	povratne informacije
participacija i aktivno djelovanje		vođenje sastanka ili radne skupine	iskustvo; pitanja, primjedbe, uvidi, interesi
procjenjivanje i vrednovanje	testovi pitanja portfoliji	opserviranje	samoprocjenjivanje; povratne informacije; iskazivanje obrazovnih potreba

Postavljanje ciljeva i odabir materijala

Radni materijal 3: Odabir i korištenje materijala u ogoju i obrazovanju za demokratsko građanstvo i ljudska prava

Izbor materijala prenesenih putem medija

Širi raspon materijala implicira da će i nastavnici i učenici birati materijale. Učenici to rade u procesu konstruktivističkog učenja. Ovdje ćemo se usredotočiti na ulogu nastavnika u odabiru materijala kojima se treba služiti u nastavi odgoj i obrazovanje za demokratsko građanstvo i ljudska prava.

Kriteriji za odabir materijala iz medija

- Pouzdanost: mogu li se autor, izvor, datum nastanka, itd., nedvojbeno odrediti? Jesu li tekst, podaci, itd., preuzeti iz izvornika, i mogu li učenici (sekundarne razine) uočiti je li nešto promijenjeno?
- Prikladnost: odgovara li materijal razini razumijevanja i razvoja kompetencija učenika, uključujući i njihovo iskustvo u dekonstruiranju poruka prenesenih putem medija? Materijali ne bi smjeli biti ni prelagani ni preteški; trebali bi zahtijevati trud koji unapređuje vještine učenika i njihovo znanje, razumijevanje i sposobnost prosuđivanja.
- Važnost: odgovara li materijal interesima učenika? Obraduje li temu ili problematiku koje učenici smatraju bitnim? Mogu li povezati sadržaj sa svojim predodžbama ili iskustvom?
- Načelo ne-indoktrinacije ili pluralizam perspektiva: prikazuju li materijali različite perspektive? Izbjegavaju li zamku indoktriniranja učenika – u bilo kojem smjeru razmišljanja, prosuđivanja ili interesa (vidi Prvi dio, Poglavlje 3, Odlomak 5: Profesionalna etika nastavnika demokratskog građanstva i ljudskih prava)?

Postupak s materijalima koje su proizveli učenici

Pisani materijali, slike, itd.: nastavnik ih može proučiti prije ili nakon nastave i odlučiti što poduzeti.

Usmena aktivnost učenika znatno je zahtjevniji zadatak za nastavnika jer treba spontano reagirati i vrlo često improvizirati (vidi Treći dio, Poglavlje 1, Pomagalo 3: Vođenje plenarnih sjednica).

Poglavlje 3

Razumijevanje politike

1. Uvod: što učenici trebaju naučiti?

Cilj Odgoj i obrazovanje za demokratsko građanstvo i ljudska prava je omogućavanje sudjelovanja učenika u procesima političkog odlučivanja koji utječu na njihove interese i Zajednicu u cjelini.

Mogu aktivno djelovati tek onda kada sam se odlučio, odnosno kada znam što želim. Objašnjeno nešto više analitičkim pojmovima, trebao sam prepoznati i prioritizirati svoje interese ili sam trebao procijeniti neku temu, sukob ili problem i odlučiti koji pravac djelovanja podržavam. Procjena zahtijeva razumijevanje, a razumijevanje zahtijeva kvalitetne informacije.

Učenici bi stoga trebali razumjeti važne političke teme – kako zbog njih samih (učenje „o“ politici), tako i zbog stjecanja kompetencija koje im omogućavaju neovisno djelovanje u poduzimanju potrebnih koraka: prikupljanje informacija, analiza i razumijevanje političkog pitanja ili problema, te procjena. Navedeno omogućava mladom Građaninu sudjelovanje i aktivno djelovanje (učenje „za“ demokratsko sudjelovanje).

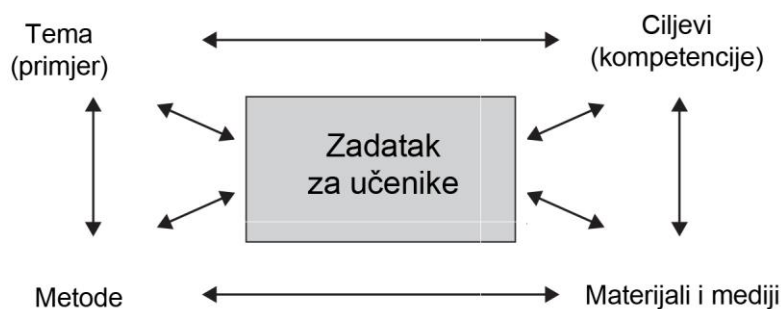
2. Zadatak i ključna pitanja za razumijevanje politike

2.1 Zadatak za nastavnike u Odgoju i obrazovanju za demokratsko građanstvo i ljudska prava

U svim područjima učenja i poučavanja, ne samo u Odgoju i obrazovanju za demokratsko građanstvo i ljudska prava, učenici najbolje shvaćaju kompleksne teme proučavajući dobro izabrane primjere. Priručnici za učitelje u ovom izdanju Odgoj i obrazovanje za demokratsko građanstvo i ljudska prava za osnovnu, te nižu i višu sekundarnu razinu (Svesci II-V) slijede to načelo u svakom poglavlju i prikazuju različite moguće pristupe. Priručnici također pokazuju da ti primjeri mogu biti iz konteksta upravljanja školama ili s bilo koje razine političkog odlučivanja ovisno o dobi učenika, dostupnom materijalu i očekivanom ishodu učenja.

Ti se primjeri u osnovi mogu svrstati u dvije kategorije – analiza političkog problema ili teme, ili analiza procesa političkog odlučivanja. Nastavnik treba odlučiti koji su primjeri odgovarajući i pojasniti koji je materijal već dostupan ili može biti dostupan.

Zadatak nastavnika za demokratsko građanstvo i ljudska prava je povezati sljedeće elemente u planiranju slijeda lekcija o politici:

Planiranje lekcije nemoguće je bez promišljanja o svim ovim elementima učenja i poučavanja i povezivanja istih. Promjena jedne pozicije utjecat će na druge. S druge strane, tema se može zamijeniti u svrhu ostvarenja određenog cilja i obrnuto.

2.2 Ključna pitanja

- Za što bi moji učenici trebali biti sposobni nakon ove nastavne jedinice? Što bi trebali razumjeti i biti u stanju objasniti drugima i koje bi kriterije trebali primijeniti u procjeni određenog političkog pitanja?
- Na koji način mogu procijeniti razvoj njihovih kompetencija?
- Na koji se način učenici mogu osloniti na svoje iskustvo u svakodnevici ili u školi da bi razumjeli politiku?
- Kako moji učenici percipiraju političko odlučivanje?
- U kojoj su mjeri moji učenici svjesni svojih interesa?
- Koje trenutne teme utječu na moje učenike?
- Koje trenutne teme mogu razumjeti moji učenici?
- Jesu li te teme povezane s upravljanjem školom ili s politikom na lokalnoj, regionalnoj, nacionalnoj ili internacionalnoj razini?
- Kako mogu potaknuti svoje učenike na sudjelovanje u izboru teme?
- Kojim nastavnicima ili materijalima izabrati za predstavljanje različitih mišljenja o temi?
- Koje zadatke dati učenicima da odrade samostalno?
- Koje inpute mogu dati učenicima?
- Koje ključne koncepte moji učenici mogu primijeniti na određenu temu?
- Kakva mišljenja na određenu temu očekujem od svojih učenika?
- Koje je moje mišljenje? Koji su mi kriteriji bili prioritetni u vlastitoj prosudbi?
- Kako ću osigurati da moji učenici ne budu pod pretjeranim utjecajem mojih nastojanja da usvoje moje mišljenje?
- Na koji način moji učenici mogu aktivno djelovati?

Razumijevanje politike

Radni materijal 1: Kako mogu obraditi politiku u svojoj nastavi demokratskog građanstva i ljudskih prava?

Učenici bi u okviru odgoj i obrazovanje za demokratsko građanstvo i ljudska prava trebali naučiti kako razumjeti politiku. No, što je politika? Što čini temu političkom? Sljedeći primjer može poslužiti kao uvod.

Primjer slučaja

Gradić u ruralnom području ima školu koju pohađaju ne samo učenici iz tog gradića, već i oni koji žive do 20 km udaljenosti. Ti učenici koriste organizirani prijevoz autobusom od svojih domova do škole. Lokalna uprava pomaže obiteljima s nižim dohotkom, posebice ako imaju dvoje ili više djece u školi. Obitelji dobivaju nižu cijenu karte. Njima je karta subvencionirana od 25% do 75%.

Gospodarska kriza prouzročila je značajan pad poreznih prihoda. Predstavnici lokalne uprave sada raspravljaju o smanjivanju potrošnje da bi se što je više moguće izbjeglo financiranje uzimanjem kredita. Neki su utjecajni političari i komentatori predložili smanjivanje pomoći za autobusni prijevoz učenika ili čak potpuno ukidanje iste. Njihov je stav da su rezovi u potrošnji značajni, no da su istovremeno usmjereni na obitelji koje bi minimalno osjetile razliku. No, mnogi se roditelji ne slažu s tim mišljenjem i ne žele promjenu sustava pomoći za obitelji.

Ova je priča izmišljena, no vjerojatno prilično uobičajena za rasprave o smanjivanju javne potrošnje u doba recesije. Koji su politički elementi u ovoj priči?

Trodimenzijski model politike

Moguće su različite definicije koncepta politike. Definicija koja je uobičajena i korisna za učenje i poučavanje primjenjuje trodimenzijski model politike: teme, odluke i institucije.

Dimenzija političkih tema: u politici ljudi zagovaraju svoje interese ili načine prepoznavanja i rješavanja problema ili dilema. U cilju izražavanja kolektivnih interesa ljudi se ponekad organiziraju u skupine. Rasprave i kontroverze su uobičajene u politici, one odražavaju različite interese i mišljenja u pluralističkom društvu i nema razloga za strah ako se rješavaju mirnim putem.

Dimenzija političkog odlučivanja: problemi u politici su neodgodivi, oni utječu na interese zajednice kao cjeline ili velike skupine ljudi. Zahtijevaju aktivno djelovanje, tako da svaka rasprava treba dovesti do odluke s posljedičnom akcijom.

Institucionalna dimenzija politike odnosi se na okvir u kojem se politika odvija. Koja ja moć dana kome? Kako se održavaju izbori? Kako se pripremaju zakoni? Koja prava ima opozicija u saboru? Kako pojedinci i interesne skupine utječu na te političke procese? Stoga ova dimenzija uključuje ustav, pravila i zakone koji definiraju načine mirnog bavljenja političkim temama u demokratskim procesima odlučivanja. Širi koncept također uključuje dimenziju kulture, vrijednosti i stavove koji upravljaju političkim ponašanjem građana.

Ključna pitanja iz tri političke perspektive

Tri dimenzije daju nam pogled na politiku iz različitih perspektiva. To pomaže uvođenju reda u nerijetku kompleksnost političkih tema. Svaka od ove tri političke perspektive vodi do zanimljivih ključnih pitanja. Ovdje postavljena pitanja služe kao primjer i trebala bi biti prilagođena slučaju koji se razmatra.

Dimenzija političkih pitanja		Odgovori		
Koji se problem treba riješiti?	Opasnost povećanja javnog duga u vrijeme gospodarske recesije			
Tko je uključen? Koje ciljeve ili interese uključene strane zastupaju?	Lokalni političari: izbjegavanje kredita smanjenjem javne potrošnje Obitelji s niskim dohotkom: nastavak pomoći za obitelji kojima je potrebna			
Koja su ljudska prava u pitanju?	Jednakost i nediskriminacija Pravo na obrazovanje Pravo na socijalnu sigurnost			
Koja su Rješenja predložena ili se raspravljaju da bi se riješio problem?	Smanjivanje ili ukidanje pomoći za prijevoz školskim autobusom			
Dimenzija političkog odlučivanja				
Tko sudjeluje u procesu odlučivanja?	Političari	Medijski komentatori	Obitelji	
Tko se slaže ili ne slaže međusobno?	Suglasnost u predlaganju rezova na obiteljske pomoći		Suprotstavljanje rezovima	
Koliko mogu različiti sudionici utjecati na konačnu odluku?	Izravan pristup članovima lokalne uprave		Mogu pronaći podršku među sugrađanima i u medijima	
Tko ima veću, a tko manju moć?	Ovisi. Priča ne daje odgovor na ovo pitanje			
Tko ima veće ili manje šanse za stvaranje većine?	Političari mogu prilično jednostavno pronaći većinu u parlamentu. No, ako je odluka nepopularna, mogli bi izgubiti podršku na sljedećim izborima i stoga trebaju biti pažljivi.			
Institucionalna dimenzija (okvir)				
Koja su ključna načela iz Ustava ili zakonodavstva relevantna ili se primjenjuju?	Sustav provjera i ravnoteža, vladavina prava, socijalna sigurnost, sloboda medija, sloboda izražavanja (roditelji)			
Koji su relevantni međunarodni i/ili regionalni Standardi u području ljudskih prava?	Opća deklaracija o ljudskim pravima (1948.), Europska konvencija o ljudskim pravima (1950.), Konvencija o pravima djeteta (1989.)			
Koje su političke institucije uključene i koja je njihova moć u odlučivanju?	Gradsko/općinsko vijeće kao zakonodavac			
Koji se zakoni i pravna načela trebaju primijeniti?	Priča ne daje tu informaciju, no ovo je standardno pitanje koje uvijek treba biti uključeno			

Kako ova analiza podržava odgoj i obrazovanje za demokratsko građanstvo i ljudska prava?

Strukturirana i sustavna analiza političkog pitanja pomaže nastavniku u pripremi nastave demokratskog građanstva i ljudskih prava, a učenicima u razumijevanju politike.

Nastavnik:

- treba odlučiti hoće li se fokusirati na samo jednu dimenziju koristeći priču poput ove u cilju ukazivanja na funkcioniranje političkih institucija, političko odlučivanje ili odgovore na pitanje što je politička tema i kako se može riješiti;
- može iskoristiti ovu priču kao igru odlučivanja u kojoj učenici igraju različite uloge i pregovaraju o rješenju;
- razvija vještinu prepoznavanja odgovarajućih materijala o aktualnim temama u medijima.

Učenici:

- razvijaju kompetencije razumijevanja i izbora informacija o političkim temama, procesima odlučivanja i političkim institucijama;
- uče postavljati pitanja koja usmjeravaju njihovu analizu;
- uče se baviti složenim temama fokusirajući se na pojedine dijelove i analizirajući ih iz različitih perspektiva.

Razumijevanje politike

Radni materijal 2: Kako mogu podržati svoje učenike u prosuđivanju političkih tema?

Glavni je cilj odgoj i obrazovanje za demokratsko građanstvo i ljudska prava je omogućiti učenicima sudjelovanje u njihovoj zajednici i u politici. Da bi aktivno djelovali na taj način učenici trebaju znati što žele postići jer su ciljevi i strategije političke participacije zasnovani na analizi i procjeni.

Slijedom toga, kako mogu nastavnici odgoj i obrazovanje za demokratsko građanstvo i ljudska prava podržati svoje učenike u procjeni političkih tema? Učenici neprestano emocionalno ili intuitivno prosuđuju teme i odluke. No, kako mogu razviti studiozniji pristup političkom prosuđivanju?

Koji su odgovarajući kriteriji za političko prosuđivanje?

Ista (prethodno prikazana) priča se koristi kao primjer za demonstriranje kako se kriteriji političkog prosuđivanja mogu suprotstavljati ili balansirati. Koristeći istu priču dva radna materijala pokazuju kako se politička tema može proučavati iz različitih kutova. Političko se prosuđivanje usmjerava na dimenziju političkih tema (vidi prethodni Radni materijal) analizirajući je detaljnije.

Primjer slučaja

Gradić u ruralnom području ima školu koju pohađaju ne samo učenici iz tog gradića, već i učenici koji žive do 20 km udaljenosti. Oni koriste prijevoz autobusom od svojih domova do škole. Lokalna uprava pomaže obiteljima s nižim dohotkom, posebice ako imaju dvoje ili više djece u školi. Obitelji dobivaju nižu cijenu karte. Njima je karta subvencionirana od 25% do 75%.

Gospodarska kriza prouzročila je značajan pad poreznih prihoda. Predstavnici lokalne uprave sada raspravljaju o smanjivanju potrošnje da bi se što je više moguće izbjeglo financiranje uzimanjem kredita. Neki su utjecajni političari i komentatori predložili smanjivanje pomoći za autobusni prijevoz učenika ili čak potpuno ukidanje iste. Njihov je stav da su rezovi u potrošnji značajni i da su istovremeno usmjereni na obitelji koje bi minimalno osjetile razliku. No, mnogi se roditelji ne slažu s tim mišljenjem i ne žele promjenu sustava pomoći za obitelji.

Ova je priča izmišljena, no vjerojatno prilično uobičajena za rasprave o smanjivanju javne potrošnje u doba recesije. Kako se ovaj problem treba sagledati?

Lokalna uprava treba pokušati ostvariti dva istovremeno teško ostvariva cilja.

1. Obitelji s niskim dohotkom trebaju pomoć što ukazuje da je određeni dio proračuna rezerviran za olakšice za obitelji.
2. Uprava treba riješiti problem opadajućih poreznih prihoda u vrijeme recesije, a time se javlja pitanje u kojoj mjeri potrošnja, uključujući obiteljske olakšice, treba biti smanjena.

Navedeni ciljevi su u neskladu budući da se njihovo ostvarenje međusobno isključuje. Dok prvi zahtijeva potrošnju, drugi zahtijeva štednju. Financiranje zaduživanjem kao mogući izlaz ima ozbiljne neželjene posljedice. Pruža kratkotrajno olakšanje, no otplaćivanje kamata i glavnice u pravilu stavlja teret na javne financije. Osim toga, financiranje zaduživanjem može doprinijeti inflaciji.

Dva osnovna kriterija za prosuđivanje političkih odluka

U demokratskoj državi mogućnosti odlučivanja procjenjuju ne samo politički lideri nego i građani. Samo u takvom uređenju građani mogu podržati ili se suprotstaviti odlukama vladajućih.

Političko prosuđivanje možemo zamisliti kao proces konstruktivističkog razmišljanja koji nalikuje raspravi sa samim sobom. Različiti govornici unutar nas samih predlažu različite vrijednosti ili načela koja dovode do različitih odluka. Pojedinaac je poput suca koji sluša sve govornike, važe i prioritizira njihove argumente i onda donosi presudu koja otvara put aktivnom djelovanju. Idealnu raspravu unutar nas samih o političkoj temi obiteljskih povlastica možemo zamisliti na sljedeći način.

Prvi govornik

Naša je zajednica posvećena ljudskim pravima i integrirala je mnoga ljudska prava u naš ustav. Ona uključuju pravo na obrazovanje³⁰ i odgovarajući životni standard.³¹ Obitelji ponajviše uživaju zaštitu države. Obitelji služe društvu kao cjelini kroz preuzimanje odgovornosti za odgajanje mladih generacija. Stoga smo obavezni skrbiti osobito o obiteljima s niskim dohotkom. Slijedom toga zahtijevam da se olakšice za školski autobus ne mijenjaju.

Drugi govornik

Preuzimanje odgovornosti za zajednicu znači da trebamo utvrditi probleme i opasnosti koje nam prijete i osigurati njihovo rješavanje. U srednjem roku ne možemo potrošiti više no što zarađujemo. Ako nam porezni prihodi padaju, isto se treba dogoditi i s našom potrošnjom. Činimo obiteljima uslugu ako financiramo njihove olakšice uzimanjem kredita. No, svi će oni, posebice njihova djeca, trebati otplatiti svoj dio uvećan za kamate. Učinkovito rješenje našeg financijskog problema poslužiti će svima. Stoga zahtijevam smanjivanje potrošnje do razine koja omogućava izbjegavanje kredita i tražim da i obitelji daju svoj doprinos.

Više govornika može preuzeti „unutarnju govornicu“ izražavajući daljnja stajališta. Treći govornik može na primjer razmotriti željeni i neželjeni dugoročni utjecaj odluke na održivost. Koji je utjecaj na planet, interese i životne uvjete sljedeće generacije, na gospodarski rast ili na društvene skupine na dnu socijalne ljestvice?

Dvije osnovne perspektive političkog prosuđivanja

Prva su se dva govornika zalagala za različita razumijevanja odgovornosti. Definicija odgovornosti prvog govornika bila je normativna, zasnovana na sustavu vrijednosti ljudskih prava. Siromaštvo predstavlja ozbiljno narušavanje ljudskog dostojanstva i stoga država ne smije smanjiti potporu obiteljima s niskim dohotkom. Definicija odgovornosti drugog govornika nije bila zasnovana na vrijednostima već na namjeri. Potrebno je učinkovito rješenje hitnog problema i tabui koji odvlače pažnju od prioriteta nisu prihvatljivi.

Razmatrajući dugoročne posljedice odluke treći se govornik bavi aspektima koje su naveli prethodna dva govornika.

Jednostavno rečeno, ljudi žele da ih vlast tretira humano i da imaju pravo glasa o vođenju zemlje (prvi govornik), a žele i učinkovito i kvalitetno vladanje (drugi govornik).

Rasprave mogu dovesti u slijepu ulicu ako se govornici oslanjaju na različite referentne točke kao što su vrijednosti i svrha. Oba su gledišta opravdana na svoj način no teško se mogu sastati ako se ne povežu prosudbom.

Političko prosuđivanje u nastavi odgoja i obrazovanja za demokratsko građanstvo i ljudska prava

U školi učenici primijenjuju svoja prava na slobodu misli i uvjerenja.³² Stoga su učenici koji su pažljivo saslušali svoju „unutarnju raspravu“ slobodni u odlučivanju. Nastavnik ne bi trebao intervenirati kao sljedeći govornik u tom procesu procjenjivanja i time navoditi učenikovo mišljenje na „ispravnu“ odluku;³³ u demokratskoj politici nitko nema apsolutne standarde prosuđivanja u cilju definiranja ispravne odluke. Osobito nastavnik ne bi trebao trebalizirati ili siliti učenike da aktivno djeluju na određeni način ili da djeluju uopće. Ta je odluka na učenicima, ne na nastavniku.

³⁰ Protokol Europske konvencije o ljudskim pravima (20. ožujka 1952.), Članak 2.

³¹ Opća deklaracija o ljudskim pravima (10. prosinca 1948.), Članak 25.

³² Konvencija o pravima djeteta (20. studenog 1989.), Članci 13, 14; Europska konvencija o ljudskim pravima (4. studenog 1950.), Članci 9, 10

³³ Vidi Radni materijal o profesionalnoj etici nastavnika GOO-a u ovom priručniku.

Učenici su dakle slobodni u svojem izboru kriterija. Trebali bi ih biti svjesni kada izražavaju svoju političku procjenu. To je velik korak unaprijed u usporedbi s prosudbama zasnovanim na emocijama ili intuiciji ("dobro" ili "loše"). Na naprednijoj razini mogu dati razloge za svoj izbor kriterija.

U svakom slučaju učenici trebaju shvatiti da se u politici odluke trebaju donijeti, te da je i sam čin nedonošenja odluke zapravo također odlučivanje. Stoga nije dovoljno da učenici slušaju svoju unutarnju raspravu i otpuste svoje govornike bez samog finaliziranja odluke. Kod razmatranja suprotstavljenih ciljeva učenici u osnovi trebaju:

- odlučiti se za prioritete, odnosno odlučiti zadržavaju li obiteljske olakšice ili usvajaju politiku rezanja javne potrošnje;
- pronaći kompromis: u ovom slučaju to bi značilo blaže rezove obiteljskih olakšica i umjerena kreditna potrošnja; pažljivije promišljanje o načinu trošenja smanjenog proračuna na način da oni koji najviše trebaju i dalje dobiju pomoć. Ti tehnički detalji daju novi značaj u svjetlu ljudskih prava.

Različite metode, no ne i sve, podržavaju učenike u pažljivom promišljanju pitanja političkog prosuđivanja. To uključuje:

- plenarne rasprave – kritičko promišljanje, rasprave i pregovaranje
- pisani radovi uz povratne informacije nastavnika
- iskustveno učenje nakon kojega slijedi izvještavanje i rasprava

Teme koje nastavnik izabere trebale bi omogućiti uvjerljiv izbor kontroverznih stavova i biti u domeni učenika, odnosno ne pretjerano komplicirane. Aktualne teme bude interes učenika, no zahtjevnije su jer su i nastavnici i učenici u njima istraživači.

Poglavlje 4

Upravljanje procesima učenja i određivanje oblika poučavanja

1. Uvod

Pokretanje i poticanje procesa učenja kod učenika, najizazovnija je zadaća naše profesije. Bez dovoljno jasne predodžbe o tome kako se ti procesi trebaju odvijati da bi se postigli utvrđeni ciljevi učenja, nemoguće je primjereno planirati oblike i okvire poučavanja, nastavnih aktivnosti, zadataka i načina rada. Unutar odgoja i obrazovanja za demokratsko građanstvo i ljudska prava te metode mogu biti vrlo raznolike i tko god posveti dovoljno vremena i truda preispitivanju načina na koji pojedini učenici mogu nešto najbolje naučiti, razvit će se, vremenom, u stručnjaka o učenju.

2. Zadatak i ključna pitanja za upravljanje procesima učenja i određivanje oblika poučavanja

2.1 Zadatak

Pokretanje i poticanje procesa učenja kod djece najizazovnija je zadaća naše profesije i istovremeno najzahtjevnija!

Nastavnikova razmišljanja i ideje o procesima učenja čine ujedno i okosnicu cjelokupnog planiranja. Bez dovoljno jasne predodžbe o tome kako se ti procesi trebaju odvijati da bi se postigli utvrđeni ciljevi učenja, nemoguće je primjereno planirati oblike i okvire poučavanja, nastavnih aktivnosti, zadataka i načina rada.

Pronalaženje odgovora na pitanje na koji način pojedini učenici mogu nešto najbolje naučiti, iziskuje mnogo vremena i nerijetko je vrlo teško. No, tko god tom pitanju posveti dovoljno vremena i truda, raspravi ga s učenicima, te na kraju procijeni i razmotri sakupljena iskustva, vremenom će postati stručnjak o učenju. Proces učenja su kompleksni, i njihov uspjeh i usavršavanje ovisi o mnogim čimbenicima.

2.2 Ključna pitanja

Koji procesi učenja će omogućiti učenicima da postignu ciljeve?

Kako mogu osposobiti učenike da u potpunosti usvoje (steknu), razumiju (procesuiraju) i zapamte (pohrane) novu informaciju?

Potiče li odabrani nastavni oblik učenike da primjenjuju svoje novostečeno znanje i vještine u daljnjim zadacima?

Stavlja li planirani nastavni okvir ili jedinica primarno težište na stjecanje, procesuiranje i pohranu informacija ili na njihov prijenos?

Jesam li u planiranju nastavne jedinice uzeo u obzir bitne aspekte (idealne uvjete učenja)?

Je li glavni cilj procesa učenja oblikovanje struktura značenja, stjecanje vještina ili razvoj stavova, i jesam li odabrao prikladne oblike učenja i poučavanja za postizanje tih ciljeva?

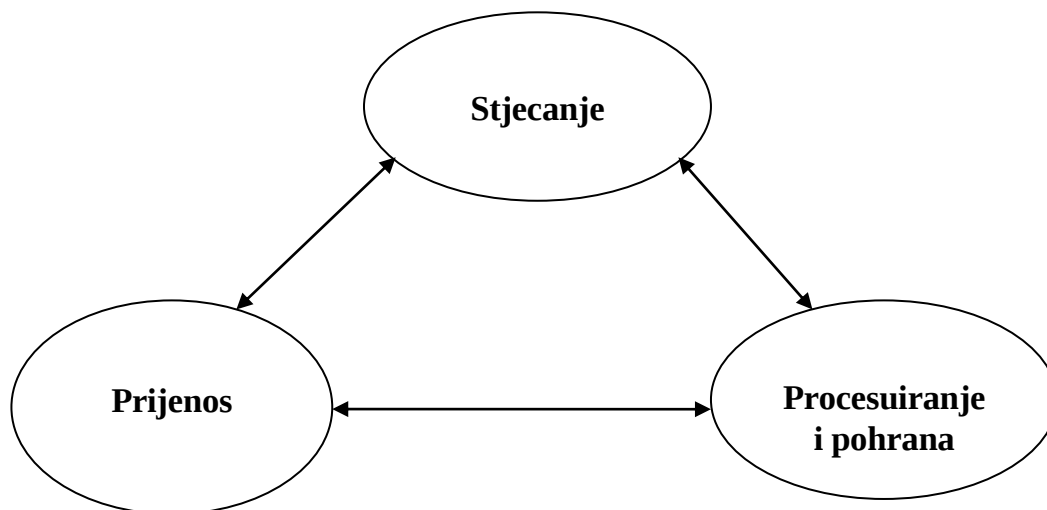
- aktivnostima (učenici su aktivni, nešto proizvode ili oblikuju, itd.)?
- razmišljanjem (mentalnim eksperimentiranjem, “stvaranjem” novih spoznaja)?

- **p**romatranjem?
- usmenim izlaganjem (predavanje, pripovijedanje, itd.)?
- **i**nstruiranjem, podrškom i suradnjom?
- raspravama i debatama?
- pismenom obradom (izvještaji, dnevnici učenja, itd.)?
- uporabom medija?
- specifičnim primjerima iz stvarnog života i iskustvom?
- eksperimentima, primjenom u praksi?

Upravljanje procesima učenja i određivanje oblika poučavanja

Radni materijal 1: Tri faze procesa učenja

U svakom procesu učenja možemo razlikovati tri usko povezane faze koje se međusobno podržavaju.

Stjecanje informacija

Pitanja o stjecanju informacija kod učenika

Predznanje

Kako učenici mogu (re-)aktivirati svoje predznanje?

Postavljanje pitanja

Mogu li se učeniti baviti s gradivom na način da i sami smišljaju pitanja?

Osjetila

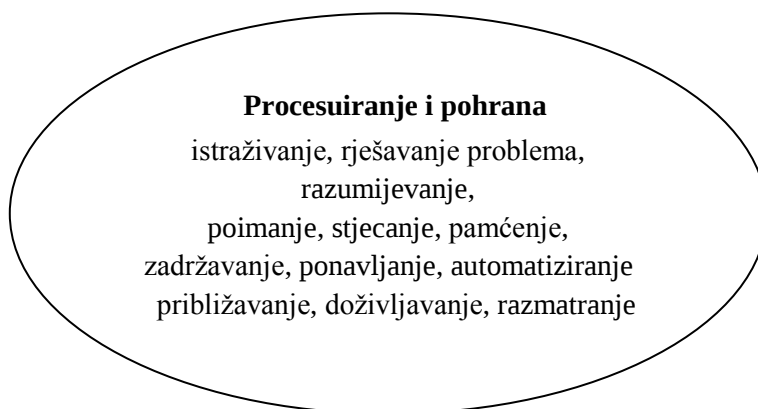
Mogu li učenici koristiti sva osjetila pri stjecanju novih informacija?

Uče li učenici tako da gledaju, vide, spoznaju, čuju, slušaju, osjećaju i doživljavaju, dodiruju, kušaju, mirišu, itd.?

Ilustriranje (atraktivnije i raznolikije predstavljanje gradiva)

Koriste li se ilustracije, modeli ili replike?

Procesuiranje i pohrana informacija

Pitanja o procesuiranju i pohrani informacija

Struktura

Jesu li sadržaji za učenje organizirani tako da prethodni koraci u učenju olakšavaju one koji slijede?

Referentne točke

Mogu li učenici povezati nove informacije sa svojim predznanjem?

Stupanj postignuća

Jesu li zadaci dovoljno zahtjevni i izazovni za pojedine učenike, no ipak rješivi?

Produbljivanje razumijevanja

Jesu li odabrani zadaci i okviri prikladni kako bi se utvrdilo i produbilo ono što je naučeno?

Evidencija

Vode li učenici evidenciju svojih rezultata (izvještaji, poster, bilješke, crteži, dijagrami, grube skice, itd.)?

Praksa

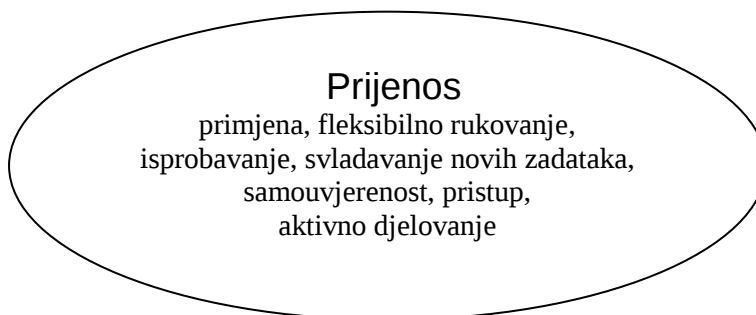
Imaju li učenici prilike prakticirati svoje novostečene sposobnosti i vještine u najrazličitijim mogućim kontekstima?

Intenzitet

Imaju li učenici dovoljno vremena i mogućnosti da temeljito obrade nove informacije i iskustva?

Zadržavamo li se dovoljno dugo na nekoj temi da učenicima omogućimo da je u potpunosti usvoje i razumiju?

Prijenos informacija

Učenje treba uvijek uključivati i mogućnost prijenosa informacija – kako bi se izbjegle negativne procjene procesa učenja poput “naučeno, no već zaboravljeno”, ili “poznato, no bez razumijevanja i promišljanja”, “jučer postignuto, danas zanemareno”, ili “naučeno, no ne i primijenjeno”.

Pitanja o prijenosu informacija

Svrha

Uvažavaju li i prepoznaju učenici svrhu onoga što su naučili?

Potvrda učinkovitosti (motivacija)

Jesu li se učenici na vlastitom iskustvu uvjerali u povezanost između uloženog truda i napredovanja u učenju? Uviđaju li učenici da su oni sami odgovorni za proširenje svog znanja, razumijevanja i vještina, odnosno da mogu nešto postići ulaganjem truda i rada u učenju?

Provjera

Provjeravaju li se i preispituju zaključci?

Nastavak učenja i unapređivanje razine znanja

Potiče li izvršena nastavna jedinica interes učenika za daljnje učenje i unapređivanje znanja?

Zadržavaju li se emocionalno-motivirajući preduvjeti za učenje koje slijedi?

Primjena

Dobivaju li svi učenici višestruke mogućnosti primjene naučenog? Jesu li svjesni na koje sve načine mogu iskoristiti svoje sposobnosti i postoje li ograničenja u primjeni njihovog znanja i vještina?

Upravljanje procesima učenja i određivanje oblika poučavanja

Radni materijal 2: Zašto kreda i katedra nisu dovoljne, “poučeno nije i naučeno” i “naučeno nije i primijenjeno u stvarnom životu”

Nastavnici koji slijede tradicionalne metode poučavanja skloni su precjenjivanju učinka koji preneseni sadržaj ima na njihove učenike – što je “poučeno je i naučeno”. Takav način razmišljanja je osobito učestao na srednjoškolskoj razini, gdje su nastavnici suočeni s kurikulumima pretrpanim velikom količinom složenog sadržaja. Tada se čini primamljivim posegnuti za načinom poučavanja koji djeluje najbrže i najučinkovitije – nastavnik predaje, učenik sluša, te bi nastavnik povijesti, recimo, mogao pomisliti, “sad sam završio 20. stoljeće.”

No uče li učenici slušajući predavanja? I jesu li zaista svi naučili ono što je nastavnik imao na umu – što je htio da nauče?

“Poučeno nije i naučeno”

Iz konstruktivističke je perspektive odgovor na ta pitanja negativan. “Poučeno nije i naučeno.” Učenje je individualan proces. Učenici doslovno konstruiraju svoje individualne sustave znanja. Povezuju ono što već znaju i razumiju s novom informacijom, koristeći koncepte, stvarajući ideje, prosuđujući na osnovi vlastitog iskustva, itd. U potrazi su za značenjem i logikom onoga što uče, određuju što je bitno i vrijedno pamćenja, a što nije, i može se stoga zaboraviti.

Pritom, naravno, i griješe.

Iz tog razloga bi nastavnik koji predaje pred razredom s 30 učenika trebao biti svjestan da se među njima istovremeno stvara 30 verzija tog istog predavanja te potom integrira u njihove sustave značenja – kognitivne strukture, kako ih je nazvao Jerome Bruner, poznati profesor psihologije.

No, učenje nije samo konstrukcija značenja, već i dekonstrukcija grešaka. Mlađi učenici, primjerice, mogu biti uvjereni da noć pada jer sunce zalazi, budući da je to upravo ono što vide. Nastavnici, naravno, opravdano pokušavaju ispraviti takav način razmišljanja. Sa stajališta učenika to je naporan, a katkad i neugodan proces dekonstrukcije. Nastavnikovo predavanje stoga nekim učenicima može predstavljati tek usvajanje nove informacije, dok neki drugi postaju svjesni greške ili pogrešnog shvaćanja koje se treba ispraviti.

Prema konstruktivističkom načinu razmišljanja trebamo očekivati da će greške u logici i razmišljanju, kao i pogrešno shvaćanje informacija biti pravilo, a ne iznimka – ne samo kod naših učenika, već i kod nas samih.

Revizija naših kognitivnih struktura je zbog toga puno složenija od jednostavne izmjene “starog znanja” s “novim”, koju nastavnik ostvaruje tako da taj sadržaj “saopći učenicima”. Štoviše, to je proces koji se odvija kroz dulji vremenski period, tijekom kojeg se suprotstavljani okviri ideja i pojmova međusobno natječu – i učenici su ti koji preuzimaju težak zadatak dekonstrukcije, a ne nastavnik.

“Naučeno ne znači i primijenjeno u stvarnom životu”

Nastavnici koji nastoje ispraviti greške učenika, uvidjet će da često nije dovoljno samo “priopćiti” im što je “ispravno”. Suočeni su sa sljedećim problemima:

- Učenici ostavljaju dojam da ne “slušaju”: kako se nositi s problemom da učenici često ne mijenjaju pogrešne predodžbe nakon što su poučeni ispravnim činjenicama, konceptima, itd.?
- “Učenici uče poput papiga”: kako se nositi s problemom da školski sadržaji koegzistiraju uz sferu naivnih koncepata – uključujući pogrešnu logiku i predodžbe koje proizlaze iz neispravnih informacija, prisutnih u svakodnevnom životu učenika – a učenici ih međusobno ne povezuju? Upamte školske sadržaje za testove “poput papiga”, a zatim ih zaborave.

Svakom nastavniku su ti problemi poznati. Da bi ih se savladalo, čak ni konstruktivističko učenje nije dovoljno. Učenici trebaju učiniti nešto s onime što su naučili – trebaju to znanje primijeniti. Za nastavnika to znači, na primjer:

- nema predavanja bez popratnih zadataka;
- slušanje argumenata i zaključaka učenika, primjerice kroz njihove prezentacije, kako bi se procijenio proces i postignuća u učenju;
- učiniti učenike odgovornima za svoj napredak, na primjer u okviru iskustvenog učenja;
- uvažavanje povratnih informacija učenika: što mi se učinilo osobito važnim je... najbolje učim kad...

Zadaća nastavnika je da učenicima ponude odgovarajuće mogućnosti učenja, te da zajedno s njima procjene i ustanove što dobro funkcionira, a što ne. Konstruktivističko učenje, uključujući dekonstrukciju i popratne zadatke primjene, zahtijeva vremena. Stoga nastavnik – možda zajedno s učenicima – treba izabrati u koje se gradivo isplati uložiti više vremena. “Čini manje, no učini to dobro.”

Upravljanje procesima učenja i određivanje oblika poučavanja

Radni materijal 3: Odabir primjerenih oblika učenja i poučavanja

Odabirom određenog oblika poučavanja odlučuje se na koji način treba osmisliti i organizirati nastavne jedinice i okruženje. To nameće pitanja poput koje različite oblike poučavanja, učenja i društvene interakcije valja uključiti i međusobno kombinirati, kako prikladno tempirati korake u učenju i odabrati nastavna sredstva. Sljedeći popis pitanja može pomoći u procesu odabira:

- Koji oblici poučavanja podržavaju zamišljene procese učenja?
- Koje će oblike društvene interakcije izabrati?
- Kakvu strukturu i ritam će izabrati za odvijanje nastave?
- Do koje mjere mogu učenici sudjelovati u planiranju nastave i oblika poučavanja?
- Koji pristupi poučavanja su izvedivi s obzirom na postojeći okvir vanjskih uvjeta?
- Koje metode i stilovi poučavanja mi posebno dobro leže?
- Što još zajedno s učenicima mogu učiniti za stvaranje pozitivne nastavne atmosfere?
- Odnosi li se pristup poučavanja primjereno prema oba spola?
- Potiče li nastava suradnju u učionici?
- Je li osiguran slobodni prostor (područja ili kutovi učionice) gdje se pojedini učenici ili grupe mogu povući?
- Je li učionica baš uvijek najbolje mjesto za učenje? Jesu li dostupne specijalizirane učionice za posebne oblike nastavnog rada? Mogu li izleti ili istraživanja biti od koristi?
- Koliko slobode mogu pružiti učenicima; kako mogu procijeniti njihove sposobnosti?
- Trebaju li svi učenici učiti na isti predodređeni način? Je li moj pristup poučavanju individualiziran i dovoljno fleksibilan da udovolji različitim potrebama, brzinama i sposobnostima učenja?
- Može li se učenicima ponuditi izbor različitih procedura?
- Kakve domaće zadaće imam u planu?
- Koji su odgovarajući oblici društvene interakcije s obzirom na uvjete, ciljeve, sadržaje i procese učenja (individualan rad, rad u parovima, malim ili velikim grupama)?

Upravljanje procesima učenja i određivanje oblika poučavanja

Radni materijal 4: Pet osnovnih oblika učenja i poučavanja

Ovih pet metodičkih pristupa opisuju, takoreći, pet idealnih tipova mogućnosti za interakciju između nastavnika i učenika.

Svaki od tih pristupa dozvoljava, ili zahtijeva, da nastavnici i učenici jedni na druge reagiraju i surađuju na najrazličitije načine.

Svrstani su u ljestvicu koja započinje klasičnim oblikom nastave usmjerene na nastavnika (izravno poučavanje), te se nastavlja oblicima poučavanja koji su sve izraženije usmjereni na učenike.

Ne tvrdimo da bi se pristupi usmjereni na nastavnike trebali u potpunosti zamijeniti pristupima s učenikom u središtu. Naprotiv, htjeli bismo ukazati da je te oblike potrebno kombinirati, te da bi se, dugoročno, trebao učiniti korak naprijed prema oblicima učenja i poučavanja usmjerenijima na učenike.

Neupućenom bi se promatraču mogao omaknuti dojam da nastava usmjerena na učenika znači sve veću lijenost od strane nastavnika. No, to nije tako. Uloga učitelja se mijenja, kao što ćemo i detaljno objasniti, no pomiče se s direktne aktivnosti u učionici na pažljivo pripremanje, asistiranje i nadgledanje, i moglo bi se reći da se u tom procesu povećava, a ne umanjuje.

Učenici koji trebaju naučiti kako učiti bi u idealnim uvjetima trebali imati podršku svih svojih nastavnika iz svih svojih predmeta. Za projekt ove veličine nije dovoljno da se u metodičku monotoniju neprekidnog ponavljanja “izravnog poučavanja”, koje učenike osuđuje na rutinsko učenje, uvede tek pokoji drugačiji oblik učenja.

Osnovni oblici učenja i poučavanja prikazani ovdje su:

- izravno poučavanje;
- poučavanje vođenim otkrivanjem (razredna rasprava);
- otvoreno učenje;
- individualno poučavanje;
- učenje kroz projekte.

Oblik učenja i poučavanja	Aktivnosti	Karakteristična obilježja
izravno poučavanje	pripovijedanje, predavanje, čitanje pred razredom, izvještaji, izlaganje, pokazivanje, predstavljanje, poučavanje kroz primjere, demonstriranje	– nastavnik može izravno poučavati nastavno gradivo, ovisno o postojećoj situaciji u razredu, reakcije učenika su neposredno vidljive. – svi učenici trebaju postići isti cilj – u istom vremenskom periodu, istom prostoru i okruženju, istom metodom i istim sredstvima. – predodređeno nastavno gradivo se prenosi na učenike.
poučavanje vođenim otkrivanjem (razredna rasprava)	dijalog, pitanja, motivacija, poticaj, usmjeravanje, podrška	– interakcija nastavnikovih izlaganja i poticaja s jedne te doprinosa učenika s druge strane.

otvoreno učenje	nastavnik: savjet, posredovanje, podrška učenici: odabir, planiranje, postavljanje pitanja, otkrivanje, istraživanje, skiciranje, dizajniranje, analiziranje, razmišljanje, provjera;	– učenici mogu sudjelovati u donošenju odluka; – interesi, potrebe i inicijative učenika su visoko na listi prioriteta; – nastavno okruženje potiče učeničke aktivnosti (fleksibilna raspodjela učionice i prostora, velika raznolikost nastavnih materijala, kutak za eksperimentiranje, slikanje, itd.); – otvorena organizacija nastavnog ambijenta; – učenicima je na biranje ponuđen širok raspon tema i materijala: – uključeni su izvannastavni okviri; – slobodan izbor nastavnih aktivnosti; – individualan rad, rad u paru ili u grupama; – otvoreno učenje uključuje samoodređenje, osobnu odgovornost, istraživanje, spontanost, usmjerenost na kontekst;
individualno poučavanje	nastavnik: dijagnoza, usmjeravanje, instruiranje, podrška, savjet, informiranje, provjeravanje, nadgledanje, motivacija; učenici: odabir, modificiranje i razvoj radnog programa, čitanje, postignuće, preispitivanje i vrednovanje	– okvir učenja i poučavanja je usklađen s potrebama učenika (određenih njihovim predznanjem, sposobnostima (vještinama i talentima), interesima, društvenom i obiteljskom pozadinom, itd.); – optimalno prilagođavanje svih elemenata procesa učenja potrebama i sposobnostima pojedinačnih učenika, što znači preduvjeta, ciljeva, procedura, metoda, vremena, medija i pomagala (multi-dimenzionalna specifikacija); – didaktički materijali, medijska pomagala (kompjuter, software za učenje, video snimke, radni listovi, modeli, slike, udžbenici, itd.); – individualno poučavanje potiče učinkovitost, ekonomičnu raspodjelu truda i vremena, sistematičan pristup, samostalnost i osobnu odgovornost;

učenje kroz projekte	nastavnik: moderiranje, praćenje, savjeti, stimuliranje, podrška, organiziranje, koordiniranje učenici: postavljanje ciljeva, suradnja, planiranje, raspravljavanje, uzajamni sporazum, sakupljanje podataka i informacija, postavljanje pitanja, primjena, proučavanje, eksperimenti, testovi, modificiranje, dizajn, kreativnost, proizvodnja, provjera, vrednovanje	– zajednički interesi, preokupacije i ciljevi učenika su ključni u odabiru tematike, pristupa i zadataka; – polazišna točka je (složeni) autentični problem, preuzet iz stvarnog života kakvim ga percipiraju učenici; – prioritet je postizanje rezultata, i interdisciplinarni (kroskurikularni) pristup; – učenike se potiče da primjenjuju vlastita iskustva, učenje je povezano s prakticiranjem u stvarnom životu; – dugoročni poduhvat koji se odvija kroz tipičan raspored etapa i faza (inicijativa – procjena interesa i potreba – postavljanje ciljeva – utvrđivanje granica, odnosno izostavljanje ciljeva koje je nemoguće postići – nacrt projekta; planiranje – konačan raspored; izvršenje; osvrt i predviđanje predstojećih aktivnosti nakon projekta, provjeravanje i usavršavanje, vrednovanje); – raspodjela zadataka - individualan rad, rad u paru, u malim i velikim grupama; suradnja; – učenici posjećuju lokacije izvan škole i savjetuju se s roditeljima i/ili stručnjacima; – rad na projektu podržava samostalnost i učenje otkrivanjem, osobno i praktično iskustvo te društvenu interakciju; – učenje i poučavanje potiče učenike da aktivno djeluju.
------------------------------------	--	---

Poglavlje 5

Procjenjivanje i ocjenjivanje postignuća učenika, nastavnika i škole

1. Uvod

Vrijedi li za odgoj i obrazovanje za demokratsko građanstvo i ljudska prava što vrijedi za druge oblike učenja i poučavanja? Kako i zašto se rad učenika treba procijeniti i ocjeniti? Je li procjenjivanje i ocjenjivanje pošteno? Podržava li procjenjivanje i ocjenjivanje samo učenje i proces učenja? U sklopu odgoja i obrazovanja za demokratsko građanstvo i ljudska prava ta se pitanja trebaju temeljito obraditi iz više različitih razloga. Koje se kompetencije mogu procijeniti i ocjeniti? Koja je vrsta znanja od središnje važnosti? Je li nužno napamet poznavati članke Opće deklaracije o ljudskim pravima ili znati sve o stvaranju pravnog sustava vlastite zemlje? Ovdje ne možemo ponuditi odgovor na ta pitanja jer smo svi – svjesno – usred rasprave na tu temu i nitko (još) nema konačno rješenje. Budući da svaku vrstu učenja valja vrednovati s obzirom na njen uspjeh, htjeli bismo pažljivo raspraviti taj aspekt. Jedno od rješenja tog pitanja nalazi se u odabiru oblika procjenjivanja i ocjenjivanja! Ukoliko nastavnici i učenici procjenjuju i ocjenjuju postignuća tijekom, a ne nakon procesa učenja (formativno procjenjivanje i ocjenjivanje), samo će procjenjivanje i ocjenjivanje imati ulogu moderatora učenja i omogućiti bolja postignuća. Ovim poglavljem želimo doprinijeti širem razumijevanju pojma učenja predstavljajući potpuno nepristrano raznolike pristupe. Ne radi se o tome treba li procjenjivanje i ocjenjivanje uopće provoditi, već koje ćemo oblike koristiti, u kojoj fazi i s kojim specifičnim ciljevima. Slijedom toga postavljamo ova pitanja, isto kao što postavljamo pitanja o ispravnom odabiru nastavne metode: nije samo pitanje ispravne metode ono što je bitno, već koju i kada koristiti. Odgoj i obrazovanje za demokratsko građanstvo i ljudska prava – kao što smo već ranije učestalo napominjali – nije predmet. Znači mnogo više. To je koncept koji sudjeluje u stvaranju atmosfere pogodne za učenje i poučavanje. Pri procjeni postignuća i kvalitete rada učenika u sklopu odgoja i obrazovanja za demokratsko građanstvo i ljudska prava ne testira se samo stečeno znanje, razvijene kompetencije i stručnost u pojedinom predmetu. **Ono uključuje i dinamične karakteristike kao što su stavovi, perceptivnost, kroskurikularne sposobnosti poput fleksibilnosti, komunikacije, interakcijskih vještina, povezivanja, argumentiranja, itd..** Procjenjivanje i ocjenjivanje se stoga odvija u različitim dimenzijama. To vrijedi za sve predmete. Postoje također određeni elementi odgoja i obrazovanja za demokratsko građanstvo i ljudska prava koje jednostavno nećemo moći ili htjeti procijeniti i ocjeniti, kao što su vrijednosti i mišljenja, bez obzira što ih smatramo sastavnim dijelom niza kompetencija koje bi htjeli usaditi svojim učenicima.

2. Zadatak i ključna pitanja za procjenjivanje i ocjenjivanje postignuća učenika, nastavnika i škola

2.1 Zadatak

U procesu planiranja lekcija i nastavnih jedinica posebnu pozornost zahtijevaju pitanja kako kontrolirati i osigurati napredak učenika, kako ga prepoznati, te na koji način vrednovati rezultate učenja i nastavnih aktivnosti. Stoga je prije same provedbe lekcije nužno isplanirati kako uspostaviti, prosuditi i poboljšati učinak i kvalitetu poučavanja, te na koji način zabilježiti, analizirati, poboljšati i prosuditi rad učenika, kao i nastavne aktivnosti. Pritom je potrebno uzeti u obzir na osnovi kojih mjerila i instrumenata je moguće utvrditi u kolikoj mjeri su razred kao cjelina ili pojedinačni učenici ostvarili postavljene ciljeve, te na osnovi kojih kriterija će se – ukoliko je to potrebno – temeljiti sustav ocjenjivanja.

U ovom poglavlju ćete saznati više o procjenjivanju i ocjenjivanju postignuća učenika, nastavnika i škole kao cjeline.

2.2 Ključna pitanja

Proces učenja kod učenika:

- Kako prepoznati i procijeniti uspješnost učenja?
- Na koji se način primjenjuje samoprocjenjivanje i procjenjivanje od strane drugih?
- Kako mogu biti siguran/sigurna da su učenici postigli zadane ciljeve?
- Jesu li učenici tijekom procesa učenja redovito imali osjećaj da napreduju?
- Jesu li svjesni svog napretka?
- Pruža li moj način poučavanja daje jednake mogućnosti uspjeha dječacima i djevojčicama?
- Promatraju, kontroliraju i unapređuju li učenici svjesno svoje učenje i radne navike?
- Jesu li dobivali smjernice koje su im pomagale u učenju?
- Mogu li samostalno kontrolirati i procijeniti svoje navike učenja?
- Mogu li prepoznati navike učenja svojih razrednih kolega putem međusobnih evaluacija?
- Osvrću li se učenici pri samoprocjenjivanju i na vlastite ciljeve, standarde, kriterije ili potrebe?
- Primjećujem li napredak pojedinačnih učenika?
- Kako da prepoznam poteškoće u učenju kod pojedinačnih učenika?
- Na koji način promatram društvenu interakciju u razredu?
- Kako bilježim svoja zapažanja i procjene pojedinačnih učenika i razreda kao cjeline?

Proces učenja kod nastavnika:

- Kako prepoznati i procijeniti uspješnost učenja?
- Na koji se način primjenjuje samoprocjenjivanje i procjenjivanje od strane drugih?
- Kako, kada i s kim preispitati svoj način poučavanja?
- Na koji način dozvoljavam učenicima da sudjeluju?
- Kako povezujem uspjeh ili neuspjeh svojih učenika s vlastitim načinom poučavanja?
- Kako prepoznajem svoj napredak u poučavanju, te na koji način kao nastavnik učim?

Procjenjivanje i ocjenjivanje postignuća učenika, nastavnika i škola

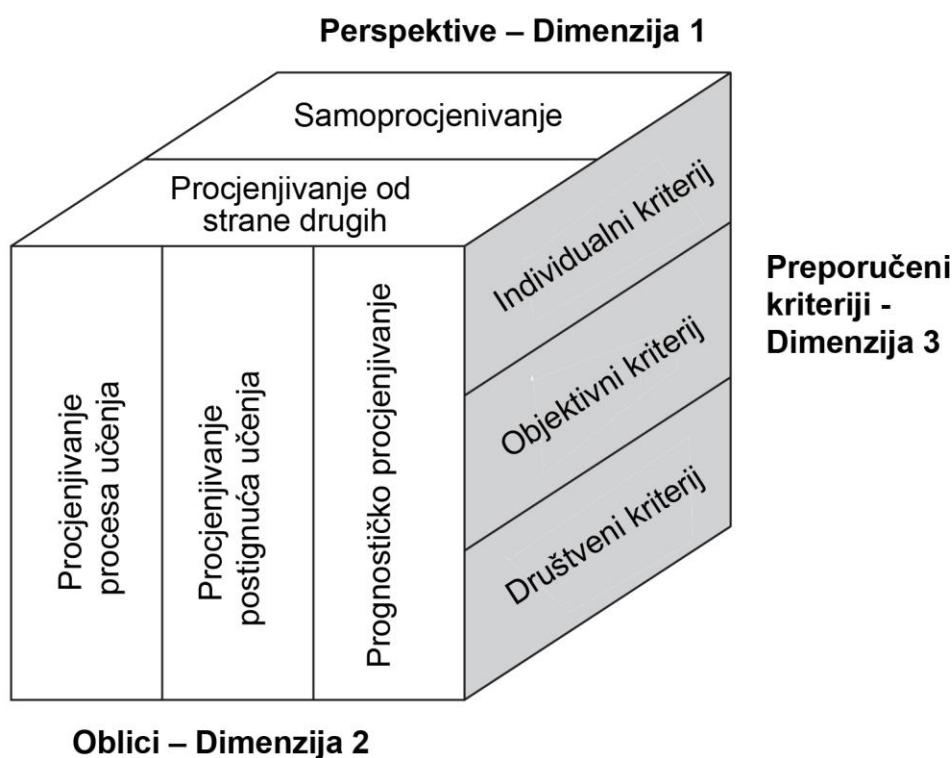
Radni materijal 1: Različite dimenzije procjenjivanja

Različite dimenzije procjenjivanja i ocjenjivanja postignuća učenika obuhvaćaju tri razine. Pomoću sljedećeg modela kocke može se objasniti međuovisnost te tri dimenzije.

Dimenzija 1 – perspektive: učenici mogu procijeniti sami sebe (samoprocjenjivanje) ili ih mogu procjenjivati drugi (procjenjivanje od strane drugih).

Dimenzija 2 – oblici: procjenjivanje može imati tri različita oblika – procjenjivanje procesa učenja, procjenjivanje postignuća učenja i prognostičko procjenjivanje.

Dimenzija 3 – standardi odnosa: nastavnik se pri procjenjivanju i ocjenjivanju može orijentirati prema individualnom kriteriju (učenik), prema objektivnom kriteriju (cilj učenja) ili prema društvenom kriteriju (pozicija učenika u razredu). Kakav će utjecaj procjena i ocjena imati na učenikov budući proces učenja ovisi u velikoj mjeri o standardima odnosa.

Prije nego što počnemo razmatrati različite dimenzije trebamo se zapitati koje kompetencije procjenjujemo. U sklopu odgoja i obrazovanja za demokratsko građanstvo i ljudska prava odgovor na to pitanje leži u tri kompetencije o kojima smo već raspravljali: kompetencija analize, kompetencija političkog odlučivanja i kompetencija aktivnog djelovanja.

U tom pogledu možemo postaviti i sljedeća pitanja koja se vrte oko aspekta postavljanja jasnih i objektivnih kriterija vrednovanja i procjenjivanja:

- Testiraju li se u procjenjivanju temeljni elementi (trajno pohranjene informacije, egzemplarni sadržaji, umjesto pukog poznavanja činjenica, “oruđa misli i djela”, vještine i sposobnosti)?
- Primjenjuju li se nepristrani kriteriji pri određivanju ocjena za rad učenika?
- Odgovaraju li kriteriji uspjeha u testu onima u nastavnom planu i programu?

- Jesu li unaprijed određeni svi uvjeti koje se treba zadovoljiti da bi se postigla određena ocjena (različite razine postignuća)?
- Omogućava li test i učenicima da razumiju koje su dijelove nastavnog cilja postigli?
- Jesu li osmišljeni različiti tipovi testiranja za učenike s različitim preduvjetima za učenje?
- Mogu li učenici pojedinačno rješavati testove gdje to ima smisla (na primjer, mogu li odabrati točno vrijeme)?

Procjenjivanje i ocjenjivanje postignuća učenika, nastavnika i škola

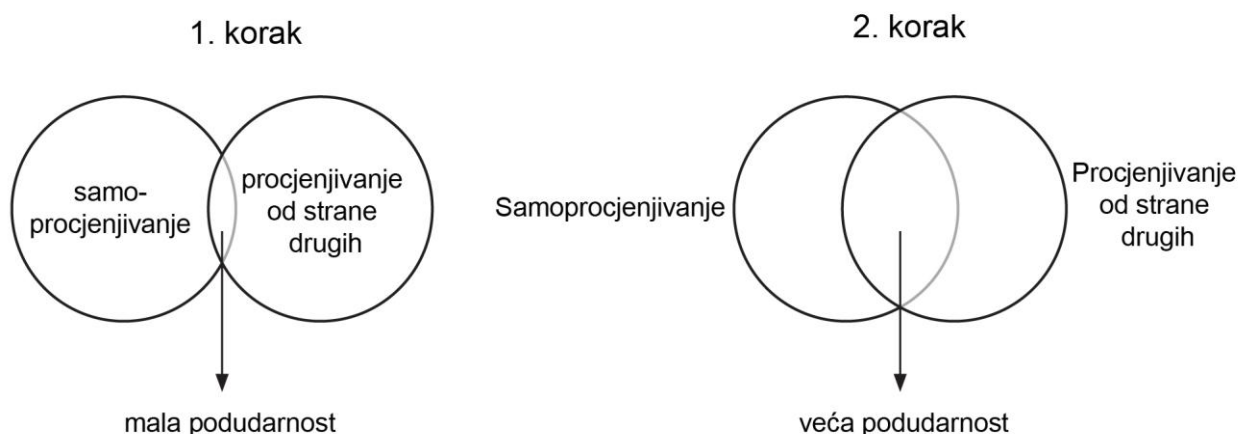
Radni materijal 2: Perspektive procjenjivanja

Unutarnje i vanjsko procjenjivanje omogućavaju pojedincu da dobije predodžbu o vlastitom statusu učenja te da sukladno tome poduzme daljnje korake. Ona pomažu i u postavljanju novih ciljeva.

Svi su ljudi navikli da ih drugi procjenjuju. Tako dobivaju povratne informacije od učenika, nastavnika i roditelja.

Samoprocjenjivanje opisuje sposobnost prosuđivanja samog sebe te izvođenja zaključaka na toj osnovi. Bitan je to instrument u poticanju autonomije učenika i umanjivanju potpune ovisnosti o nastavnikovim povratnim informacijama. Učenici koji su sposobni realno prosuditi sami sebe stvaraju bolju sliku o vlastitom ja i manje su podložni osjećaju nesigurnosti. Manje će ovisiti o povratnim informacijama i pohvali te će primjerenije interpretirati reakcije nastavnika.

Samoprocjenjivanje i procjenjivanje od strane drugih ne trebaju se nužno potpuno podudarati, no treba ih se saslušati na zajedničkim sastancima, o njima dobro promisliti i raspraviti ih. Učenik na samog sebe ne gleda automatski na isti način kao i njegov nastavnik. Trebaju se iznijeti i raspraviti različita stajališta. Na taj se način mogu ispraviti mrtvi kutovi, sužene perspektive ili gotovi stavovi. Učenici trebaju korak po korak naučiti kako prosuditi vlastite kompetencije i sposobnosti, kao i na koji način pružiti povratne informacije ostalim učenicima, kako prihvatiti povratne informacije i raspraviti ih. Takvim pristupom dolazi do veće podudarnosti između samoprocjenjivanja i procjenjivanja od strane drugih.

Procjenjivanje i ocjenjivanje postignuća učenika, nastavnika i škola

Radni materijal 3: Perspektive i oblici procjenjivanja i ocjenjivanja

Procjenjivanje i ocjenjivanje procesa učenja (formativno)

Svrha ove perspektive je unaprijediti, upravljati i kontrolirati učenikov proces učenja, kao i aktivnosti učenika i nastavnika u postizanju određenog cilja.

Procjenjivanje i ocjenjivanje postignuća učenja (sumativno)

Nakon određenog vremena završna procjena sumira stečeno znanje i vještine učenika. Osnovna funkcija je informiranje, primjerice, učenika ili roditelja o razini postignuća.

Prognostičko procjenjivanje i ocjenjivanje

Usmjereno je učenikovom daljnjem razvoju. U različitim fazama njegovog školovanja, ljudi uključeni u učenikov odgojno-obrazovni proces (drugi učenici, nastavnici, roditelji, u nekim slučajevima školski psiholozi i lokalne vlasti) savjetuju kako bi trebao nastaviti svoju školsku karijeru.

Procjenjivanje i ocjenjivanje procesa učenja

Glavni cilj procjenjivanja i ocjenjivanja procesa učenja (ili formativnog procjenjivanja i ocjenjivanja) je podržati pojedinačnog učenika. To dovodi do unapređenja učinkovitosti poučavanja. Umjesto da se suzbijaju simptomi, istražuju se i obrađuju temeljni razlozi poteškoća u učenju (ti razlozi mogu biti i kognitivne i emocionalne prirode). Greške se ne ispravljaju, već analiziraju. Na taj se način mogu razumijeti ideje i misaoni sklop učenika i podržati s obzirom na postavljene ciljeve. Poteškoće se trebaju raspraviti zajedno s učenicima i može ih se rješavati upotrebom posebnih mjera ili zadataka potpore. Analiziranjem ishodišta grešaka, učenici se ne trebaju prilagođavati na van, niti se osjećati prepušteni na milost i nemilost svojih poteškoća. Umjesto toga uče kako razviti individualne strategije za suočavanje s vlastitim problemima.

U tom smislu uspješno učenje znači neprestano usmjeravanje procesa učenja i rad na greškama u čemu sudjeluju i nastavnici i učenici, a ne samo traženje najbolje metode.

Mogućnosti procjenjivanja procesa učenja:

- promatranje;
- kratki, svakodnevni testovi;
- testovi nakon dulje faze rada.

Testovi koji procjenjuju procese učenja funkcioniraju kao pokazatelji procesa učenja i poučavanja. Omogućavaju kako učenicima, tako i nastavnicima da provjere razinu postignuća. Praznine i upitne točke ispunjavaju dodatni zadaci.

Mogućnosti testiranja:

- promatranje učenika pri rješavanju zadataka;
- pomno promatranje i analiza izvršenih zadataka;
- individualni razgovori o izvršenim zadacima;
- postavljanje pitanja o načinu rješavanja problema;
- kratki testovi.

Kao rezultat promatranja i razgovora o načinu rada na zadacima i o ishodištima grešaka proizlaze individualni ciljevi koje učenici postavljaju samostalno, u suradnji s nastavnikom, ili ih određuje sam nastavnik.

Logička posljedica primjene ovakvog načina procjenjivanja je i pomak prema:

- učenju usmjerenom na ciljeve, a ne isključivo na sadržaje;
- individualiziranom poučavanju, umjesto poučavanju gdje svi rade na istom zadatku.

Procjenjivanje i ocjenjivanje postignuća učenja

Procjenjivanje i ocjenjivanje postignuća učenja (ili sumativno procjenjivanje i ocjenjivanje) vrednuje učenikova postignuća u najkraćim crtama. Sumira sva stečena znanja i kompetencije. Funkcionira kao mehanizam povratnih informacija roditeljima, učenicima i nastavnicima. Može biti temelj podrške usmjerene na ciljeve.

Koristi se nakon duljih nastavnih jedinica promatranjem i testiranjem. Informira razne zainteresirane do kojeg su stupnja učenici postigli različite ciljeve. Primjeri procjenjivanja postignuća učenja su sve vrste testova koji ispituju učenikovo akumulirano znanje ili kompetencije vezane za određeno područje predmeta u određenom vremenskom periodu (na primjer, kvizovi o demokraciji, testovi iz matematike, vokabulara ili društvenih znanosti). Procjenjivanje postignuća učenja ima najširu primjenu u svim školskim predmetima. Iako je neophodno za ocjenjivanje učenika, i nastavniku daje uvid u selektivne informacije o sveukupnom uspjehu učenika, takav oblik procjenjivanja nosi raznovrsne probleme.

Ocjene se koriste kao sredstvo povratnih informacija. Postoji nekoliko neriješenih problema vezanih uz davanje ocjena:

- Različiti nastavnici različito vrednuju učenikov uspjeh. Procjenjivanje i ocjenjivanje nije objektivno. Potpuno je nebitno o kojem se predmetu radi. Test iz matematike će različiti nastavnici vrednovati jednako različito kao i pisani sastavak. Stoga na rezultat procjenjivanja i ocjenjivanja najveći utjecaj ima nastavnik koji procjenjuje i ocjenjuje. Može biti presudno za učenika i njegovo daljnje školovanje u kojem će razredu i s kojim nastavnicima provesti svoje školske dane. Iz navedenog proizlazi da objektivnost kao kriterij nije ispunjena.
- Nastavnik je sklon različito vrednovati isti rad učenika u različitim vremenskim periodima. Procjenjivanje nije pouzdano. Bez obzira koji je predmet objekt procjenjivanja nastavnik će u različitim vremenskim periodima vrednovati drugačije. Iz navedenog proizlazi da nije ispunjen ni kriterij pouzdanosti.
- Nije jasno definirano što se ocjenom izražava (vještine, kompetencije, znanje, stavovi?). Kad koriste ocjene pri procjenjivanju postignuća, nastavnici u samu ocjenu integriraju različite aspekte, poput učinkovitih postignuća u prethodnom polugodištu, očekivanu razinu postignuća, napredak ili nazadovanje u učenju u usporedbi s razrednim prosjekom, te motivacijske i disciplinske aspekte. Učeniku je iznimno teško otkriti za što je sve dobio određenu ocjenu. Oni učestalo ne poznaju različite strategije procjenjivanja i ocjenjivanja svojih nastavnika. Sadržaji mogu biti multidimenzionalni, a prostor interpretacije velik. Imajući na umu razne funkcije ocjena u našem društvu poput kvalifikacije, selekcije i integracije, interpretacija dobivenih ocjena postaje još složenija. Iz navedenog proizlazi da ni kriterij validnosti nije ispunjen. Ocjene dobivene procjenjivanjem postignuća učenja u odnosu na većinu gore spomenutih funkcija nisu iskoristivi pokazatelji za daljnje obrazovanje ili profesionalni uspjeh.
- Uobičajena praksa ocjenjivanja prema procjeni postignuća učenja ima vrlo bitan neželjeni učinak: ocjenjivanje u skladu s razrednim standardom kod akademski slabijih učenika izaziva još jači osjećaj neuspjeha. Budući da su malobrojna mjesta razredne ljestvice uspjeha koja učenike karakteriziraju kao dobre ili odlične rezervirana za uvijek iste učenike, isti će se učenici uvijek nalaziti na drugoj strani te ljestvice. Na istom će mjestu ostati čak i ako poboljšaju svoja akademska postignuća. Rangiranje učenika mjerenjem uspjeha s obzirom na razredni standard slijedom toga može dovesti samo do gubitka motivacije i interesa jer se situacija ionako ne može promijeniti, osobito za slabije učenike.

- Ocjene nemaju primjenu u određenim situacijama ili fenomenima: možda je jednostavnije u predmetima poput matematike doći do krivog ili ispravnog odgovora, no u umjetničkim predmetima ili bilo kojem drugom kreativnom području učenja, kao i kod učenja jezika, situacija je znatno kompliciranija. Razlog tome je izostanak ili nejasnost kriterija vrednovanja, kao i činjenica da različiti predmeti potiču različite kompetencije ili vještine. U odgoju i obrazovanju za demokratsko građanstvo i ljudska prava, rasprava o različitim oblicima rješavanja problema može proizvesti vrlo kreativne ili inovativne ideje, dok se u drugim predmetima samo jedan odgovor može smatrati ispravnim. Upravo ovdje leži opasnost da ocjene, i želja za mogućnošću ocjenjivanja svega u metodi procjenjivanja postignuća učenja, uzrokuju uniformiranost. Kreativna potraga za novim načinima rješavanja zadataka u takvim uvjetima nije moguća.
- Aritmetika ocjenjivanja matematički nije valjana: u najboljem slučaju, ocjene ne mogu predstavljati ništa više, no grube procjene približnog ranga učenika unutar njegovog razreda. U tom pogledu, čak niti vrlo precizne matematičke metode ne mogu tu situaciju promijeniti na bolje. Računanje prosjeka ocjene pomoću zbrajanja različitih ocjena te ponovnim dijeljenjem brojem danih ocjena može služiti samo kao dodatni izvor sigurnosti na vrlo površan način. Isto ovisi i o vremenu kad je ocjena dobivena. Učenika koji je semestar započeo s lošijim ocjenama, no koji je tijekom vremena napredovao, trebalo bi vrednovati drugačije od učenika koji je tijekom istog semestra nazadovao. Iako bi izračunani prosjek tih dvaju učenika mogao biti isti, razina postignuća i napredak u učenju to nisu.

Sukladno navedenim problemima, procjenjivanje postignuća učenja ne bi smio biti jedini način prikupljanja informacija o uspjehu učenika u odgoju i obrazovanju za demokratsko građanstvo i ljudska prava. Pri mjerenju stečenih kompetencija i vještina učenika valja primijeniti i metode formativnog procjenjivanja.

Prognostičko procjenjivanje i ocjenjivanje

Prognostičko procjenjivanje funkcionira kao sredstvo prosudbe i predviđanja buduće karijere. Kombinira osnovne aspekte preuzete iz procjenjivanja i ocjenjivanja procesa učenja i procjenjivanja postignuća učenja, te nastoji postaviti dijagnozu budućnosti učenika. Postavlja pitanja poput: kako možemo podržati individualni razvoj i pozitivne procese učenja? Prognostičke procjene postaju izuzetno važne u različitim fazama učenikovog akademskog života:

- upis u školu;
- ponavljanje godine;
- mijenjanje razreda/škole;
- prelazak u različiti tip škole (na primjer, za učenike s posebnim potrebama);
- prelazak na višu razinu školovanja.

U tom se pogledu posljednjih desetljeća odvijaju rasprave treba li se prognostičko procjenjivanje uopće definirati kao oblik ocjenjivanja ili ga promatrati kao funkciju ocjenjivanja.

Procjenjivanje i ocjenjivanje postignuća učenika, nastavnika i škola

Radni materijal 4: Referentni kriteriji

Postoje tri osnovna preporučena kriterija za procjenjivanje i ocjenjivanje uspjeha učenika:

1. Individualni kriterij: učenikov aktualni učinak uspoređuje se s ranijim.
2. Objektivni kriterij: učenikov učinak uspoređuje se s utvrđenim ciljevima učenja.
3. Društveni kriterij: učenikov učinak uspoređuje se s onime ostalih učenika unutar istog razreda ili iste dobne skupine.

Vrsta kriterija	Individualni kriterij	Objektivni kriterij	Društveni kriterij
Preporučeni oblici	Napredak učenja	Cilj učenja	Krivulja normalne distribucije, aritmetička sredina, odstupanje
Informacije	Koliko su učenici naučili između prvog i drugog vremena?	U kojoj mjeri su se učenici približili cilju učenja?	Koliko je odstupanje individualnog napretka od prosjeka?
Vrsta procjenjivanja i ocjenjivanja	Testovi, usmeno odgovaranje, izvještaj o napretku učenja, strukturirani oblik promatranja	Testiranje postizanja ciljeva, izvještaj o napretku učenja, strukturirani oblik promatranja	Testovi koji uključuju ocjenu orijentiranu na prosjek razreda
Pedagoški učinak	Vrlo visok	Vrlo visok	Često se koristi za selekciju; ne igra ulogu u pružanju podrške učenicima

Procjenjivanje i ocjenjivanje u obrazovanju je izrazito široko područje. Ne utječe samo na vidljive eksplicitne kategorije poput učenikovih kvalifikacija, njegovog položaja u društvu na osnovi ocjena, te akademske karijere kao rezultat istih, već djeluje i na ostale aspekte unutar samog pojedinca kao što su samopredodžba, samopoštovanje i opća spoznaja o vlastitim kompetencijama i sposobnostima. Škola igra golemu ulogu u spoznavanju vlastitih kompetencija, a njen neposredni utjecaj ovisi o načinu procjenjivanja i ocjenjivanja koji se odabire i provodi.

Društveni kriterij

Zbog društvenog konteksta unutar kojeg se učenje u školi odvija, upotreba društvenog kriterija kao mjerila uspjeha može pružiti neophodne informacije o razini i količini kompetencija učenika u usporedbi s ostatkom razreda. Procjene i ocjene kompetencija iz komparativne društvene perspektive imaju snažan utjecaj na samopredodžbu i samospoznaju učenika.

Individualni kriterij

Upotreba individualnog kriterija podrazumijeva međusobno uspoređivanje intraindividualnih razlika. Koja je razika između sadašnjih učenikovih postignuća u odgoju i obrazovanju za demokratsko građanstvo i ljudska prava i onih prošlog mjeseca? U ovom se slučaju koristi privremena usporedba. Mlađi učenici su osobito skloniji tom kriteriju kao sredstvu provjeravanja. Bilježi se količina “dodane vrijednosti” tijekom određenog vremenskog perioda, što učeniku omogućava dobivanje povratnih informacija o rasponu vlastitih postignuća, kao i povećavanju ili smanjivanju istog. Uspjeh jednog učenika se ne uspoređuje s uspjehom ostalih. Procjena napretka je u središtu interesa. Ovaj način procjenjivanja odgovara neformalnim procesima učenja koji se odvijaju i izvan školskih granica, gdje učenik autonomno prosuđuje vlastite kompetencije.

Objektivni kriterij

Akademsko postignuće se uspoređuje s ciljem učenja; individualni napredak s realno ostvarivim ciljevima. Ovaj način procjenjivanja predstavlja kriterij utemeljen na postignutim ciljevima i daje informacije o metodama postizanja tih ciljeva definiranih kao savršeno postignuće. Uspoređivanje uspjeha pojedinog učenika s napretkom ostalih ovdje ne igra ulogu. Testovi su usmjereni prema jasno utvrđenim ciljevima i mjere postignuće u odnosu na određenu karakteristiku koju je odredio nastavnik. To također znači da nastavnik treba postaviti i predstaviti ciljeve kojima učenici u svojim postignućima trebaju težiti. Upravo se zbog toga postignuća jednog učenika neće uspoređivati s onima ostalih. Razna istraživanja na ovom području pokazala su da društveni procesi uspoređivanja između učenika započinju tek kad u procjenjivanju ne postoji objektivni kriterij.

Koji su rezultati ove rasprave? Želi li nastavnik učvrstiti samopredodžbu i samospoznaju svojih učenika, procjenjivanje bi trebalo slijediti objektivni kriterij. Ciljevi koje je nastavnik odredio trebaju biti jasni i dobro objašnjeni učenicima.

Procjenjivanje postignuća učenika, nastavnika i škola

Radni materijal 6: Lista provjere “Kako procjenjujem svoje učenike?”

Prilikom procjenjivanja postignuća učenika nastavnici bi trebali imati na umu ključna načela sljedeće liste provjere:

- ocjenjivanje učenicima treba pružati podršku: pomoć pri definiranju vlastitog učinka u odnosu na kriterije ocjenjivanja, savjeti za daljnji rad, produbljivanje samospoznaje i samopredodžbe učenika.
- ocjenjivanje treba osposobiti učenike i pomoći im da sami vrednuju svoje znanje i rezultate.
- ocjenjivanje treba biti transparentno: učenici trebaju poznavati temelje procjenjivanja, njegove kriterije, kao i norme koje se upotrebljavaju.
- ocjenjivanje treba biti primjereno sadržajima i ciljevima. Znanje se treba vrednovati drugačije od kompetencija i vještina.
- Nastavnici trebaju imati na umu funkciju selekcije koju vrše ocjenjivanjem. Osim samog sumativnog načina procjenjivanja, u buduće metode i alate procjenjivanja valja uvrstiti i razgovore i izvještaje. Samo se na taj način može unaprijediti otvorenost školskog sustava.
- Testove valja oblikovati tako da provjeravaju način na koji se pristupa zacrtanim ciljevima. (Oni također pružaju informacije o kvaliteti poučavanja koje se koristilo za pristupanje tim ciljevima: rezultati testova stoga ne prikazuju samo učenička postignuća, već i kvalitetu nastavnikovog poučavanja.)

Pitanja za samovrednovanje

Proces učenja učenika:

- Kako mogu biti siguran da su učenici postigli zadane ciljeve?
- Jesu li učenici tijekom procesa učenja redovito imali osjećaj da napreduju?
- Jesu li svjesni svog napretka?
- Pruža li moj način poučavanja jednake mogućnosti uspjeha i dječacima i djevojčicama?
- Promatraju, kontroliraju i unapređuju li učenici svjesno svoje učenje i radne navike?
- Jesu li učenici dobivali smjernice koje su im pomagale u učenju?
- Osvrću li se učenici pri samoprocjenjivanju i na vlastite ciljeve, standarde, kriterije ili potrebe?
- Primjećujem li napredak pojedinačnih učenika?
- Kako mogu prepoznati poteškoće u učenju kod pojedinačnih učenika?
- Na koji način promatram društvenu interakciju u razredu?
- Kako bilježim svoja zapažanja i procjene pojedinačnih učenika i razreda kao cjeline?

Neka pitanja o nastavnikovom procesu učenja:

- Kako, kada i s kim preispitati svoj način poučavanja?
- Na koji način dozvoljavam učenicima da sudjeluju?
- Kako povezujem uspjeh ili neuspjeh svojih učenika s vlastitim načinom poučavanja?
- Kako prepoznam svoj napredak u poučavanju, te na koji način kao nastavnik učim?

Procjenjivanje i ocjenjivanje postignuća učenika, nastavnika i škola

Radni materijal 7: Procjenjivanje postignuća nastavnika

Dobivanje povratnih informacija o postignućima učenika jedno je od središnjih načela školovanja.³⁴ No, jednako kao što vrednujemo proces učenja te stjecanje kompetencija, vještina i znanja naših učenika, od izuzetne je važnosti postići da i nastavnici vrednuju vlastite metode poučavanja demokratsko građanstva i ljudskih prava.

Bez čvrste osnove razumijevanja aktualnih trendova u poučavanju nemoguće je davati preporuke za daljnje unapređenje ili poduzimati ikakve korake za nastavak razvoja nastavničkih vještina, metoda i strategija. No, koliko dobro nastavnici vrednuju vlastito poučavanje? Činjenica je da je većina nastavnika sklona podcjenjivanju potencijala svojih učenika. Nadalje, učestalo nisu u stanju prilagoditi svoje metode i stil poučavanja ako je to potrebno. Postaje još kompliciranije kada se u obzir uzmu i različite perspektive procjenjivanja: nastavnička prosudba vlastitog poučavanja razlikuje se u velikoj mjeri od mišljenja svih ostalih skupina koje sudjeluju u procjeni njihovog rada (učenici, roditelji, školska administracija, itd.).³⁵ Trebamo li podržati nastavnike u njihovim vlastitim uvjerenjima? Ili je nužno da oni usvoje nove kompetencije kako bi učinili korak natrag i iz te perspektive kritički, no istovremeno i realno procijenili vlastito poučavanje?

³⁴ Helmke A. (2003.), "Unterrichtsevaluation: Verfahren und Instrumente", *Schulmanagement*, (Vrednovanje nastave: Metode i sredstva, Školski menadžment) 11, 8-11.

³⁵ Clausen M. i Schnabel K. U. (2002.), "Konstrukte der Unterrichtsqualität im Expertenurteil", *Unterrichtswissenschaft* (Stručna kategorizacija postavki o kvaliteti nastave, *Didaktika*) 30 (3), 246-60.

Procjenjivanje i ocjenjivanje postignuća učenika, nastavnika i škola

Radni materijal 8: Samoprocjenjivanje nastavnika

Za svakodnevnu školsku praksu, samoprocjenjivanje poučavanja je najpragmatičnija i najjednostavnija metoda procjenjivanja. Ta se metoda među nastavnicima uobičajeno odvija automatski, no ne i sistematično. U većini slučajeva, nastavnici preispituju svoj način poučavanja kad smatraju da je to potrebno ili prema vlastitoj intuiciji, što se najčešće događa tek kad nisu zadovoljni s ishodima. Sljedeća lista provjere može uvelike olakšati proces samoprocjenjivanja:

- Kako sam potaknuo proces učenja?
- Na koji način mogu održavati interes učenika za nastavni sadržaj?
- Jesu li učenici bili usmjereni na središnje probleme ili zadatke?
- Je li jasan fokus nastavne lekcije?
- Koliko pitanja sam postavio?
- Kakva sam pitanja postavio?
- Kakva pitanja su postavljali učenici?
- Jesu li pitanja bila vezana uz probleme ili zadatke?
- Koje su ideje i zamisli učenika potaknule koja pitanja?
- Jesam li slušao učenike?
- Jesu li se u razredu poštivala dogovorena pravila komunikacije?
- Kako sam reagirao na ideje učenika?
- Jesam li ih doslovno ponovio?
- Jesam li koristio stereotipne oblike stimuliranja učenika?
- Jesam li podržavao interakciju među učenicima?
- Koliki je približan postotak mojih ideja?
- Koliki je približan postotak ideja učenika?
- Jesu li neki učenici imali iznimno visoki postotak ideja?
- Kakvo je bilo sudjelovanje djevojčica u usporedbi s dječacima?
- Kakvim su idejama takozvani “problematični” učenici doprinijeli?
- Jesam li se koncentrirao na određene učenike?
- Kako su nastale konfliktne situacije?
- Kakav je bio tijek sukoba?
- Na koji su način sukobi rješavani?
- Jesu li učenici razumijeli dobivene zadatke?
- Kako su ti zadaci integrirani u proces učenja?
- Kakva sredstva potpore sam omogućio?
- Na koji su način rezultati prezentirani?
- Na koji je način zabilježeno znanje, spoznaje ili zaključci?
- Ostala pitanja?

Potrebno je naglasiti da primjena ovakvih pitanja u procjenjivanju vlastitog rada ima smisla jedino uz osnovu solidnog, znanstveno utemeljenog i iskustvom utvrđenog znanja o poučavanju i njegovim učincima. U svim će ostalim slučajevima puko odgovaranje na pitanja predstavljati samo izvršavanje dužnosti, i ništa više. Osim toga, većina je korištenih lista provjere nešto poput klupka različitih aspekata, no niti jedna od njih ne objedinjuje sve aspekte koji bi se tijekom izvođenja nastavnog sata mogli pojaviti. Stoga je pri uporabi lista provjere izuzetno bitno ostaviti ih otvorenima ili sačuvati mjesto za aspekte koje je nemoguće predvidjeti.³⁶

³⁶ Becker G. E. (1998.), *Unterricht auswerten und beurteilen (Vrednovanje i ocjenjivanje nastave)*, Beltz, Weinheim

Procjenjivanje i ocjenjivanje postignuća učenika, nastavnika i škola**Radni materijal 9: Rad s dnevnicima, zapisnicima, portfolijima³⁷**

Preispitivanje vlastitog načina poučavanja uz upotrebu dnevnika, zapisnika ili portfolija može biti idealna metoda samoprocjenjivanja, kao i dobra osnova za otvaranje didaktičkih i pedagoških rasprava.

Dnevnik

Dnevnik je uobičajeno sastavljen na način da dopušta neku vrstu dijaloga (s nastavnicima iz iste ili druge škole, itd.). Nastavnik u dnevnik zapisuje svoja svakodnevna iskustva istovremeno izražavajući osobne interpretacije i osjećaje u vezi određenih lekcija, te vlastitog ponašanja ili načina interakcije. Dnevnik dopušta unošenje osobnih napomena i otvoren je za napomene drugih. Sam čin uspostavljanja dijaloga te čitanje tuđih osobnih napomena, interpretacija i misli o nečemu što je sam nastavnik već dobro preispitao, omogućuje visoku razinu promišljanja o procesima učenja i poučavanja, te ostavlja dodatni prostor za raspravu. Za prosuđivanje nastave demokratskog građanstva i ljudskih prava preporučljivo je da su i ostali nastavnici koji zapisuju napomene upoznati s tim.

Zapisnik

Zapisnik je opis procesa bez ikakvih komentara ili osobnih napomena. U njemu se nalaze čiste činjenice i njihova preglednost koristi nastavniku pri prosuđivanju vlastitog rada. U tom se smislu zapisnik može usporediti s dnevnikom bez elemenata osobne interpretacije i dijaloga. No, upotreba zapisnika ima smisla jedino ako se nastavnik na njihov sadržaj referira nakon relativno kratkog vremenskog odmaka. Budući da ne sadrži nikakve napomene niti interpretacije poprilično je otežano nakon duljeg vremenskog perioda prisjetiti se određenih elemenata nastavnog sata samo na osnovi pukih činjenica.

Portfolio

Portfolio za nastavnike je zbirka materijala koje je osmislio i sastavio sam nastavnik. Namjera mu je prikazati jake strane njegove nastave demokratskog građanstva i ljudskih prava, kao i zacrtana područja daljnjeg razvoja. Portfolio je zamišljen kao instrument prikazivanja kompetencija nastavnika u određenom području. U suvremenoj obuci i pripravičkom usavršavanju nastavnika portfoliji su postali uobičajeni instrument kvalifikacije. U drugom je smislu portfolio instrument promišljanja. Otvara prostor kritici i vrednuje učinak nastavnih sati, metoda, interakcije s učenicima, itd. Portfolio može obuhvaćati:

- kratak životopis nastavnika;
- opis razreda;
- odabrane nastavne sate (uključujući radne listove, materijale za učenike);
- ocijenjene uratke učenika;
- rezultate testova (ukoliko ih ima);
- osobnu izjavu nastavnika o svojoj filozofiji poučavanja demokratskog građanstva i ljudskih prava;
- uratke poput video snimaka ili fotografija određenih nastavnih sati demokratskog građanstva i ljudskih prava;
- povratne informacije kolega nastavnika iz iste ili drugih škola koji su posjetili sate demokratskog građanstva i ljudskih prava;
- dokumentacija projekta u sklopu demokratskog građanstva i ljudskih prava ukoliko ih je nastavnik provodio.

³⁷ Predložene metode ovog radnog materijala mogu se upotrebljavati i za učenike i predstavljaju ustaljena pomagala u kulturi učenja i poučavanja raznih zemalja Europe.

Procjenjivanje i ocjenjivanje postignuća učenika, nastavnika i škola

Radni materijal 10: Suradničko poučavanje i povratne informacije kolega nastavnika

Planiranje lekcija demokratskog građanstva i ljudskih prava u suradnji s kolegom nastavnikom može nesumnjivo biti korisno sredstvo za uzajamnu razmjenu informacija i koordinaciju, kao i za razvoj razreda, uključujući i vrednovanje učinkovitosti takvog procesa.³⁸ Suradničko planiranje se može ograničiti isključivo na pripremanje lekcije (kakva je praksa u većini zemalja) ili se može razviti u zajedničko poučavanje te lekcije (putem timskog poučavanja). Institucije za obuku nastavnika mnogih zemalja Europe još uvijek ne daju veliki prioritet pokretanju suradničkog načina planiranja i poučavanja lekcija. Kultura otvaranja vrata prema drugima je proces koji zahtijeva dulji period razvoja.

Ostaje i dalje zanimljiv fenomen da mnogi nastavnici nerado usko surađuju sa svojim kolegama.³⁹ Je li razlog tome nedostatak dobrih primjera u praksi? Ili možda strah nastavnika da će još više vremena trebati provoditi u školi? Ili se pak razlog nalazi u činjenici da nastavnici zaziru od ocjenjivanja od strane svojih kolega?

Kao primjer oblika suradničkog planiranja i poučavanja, jedno rješenje za uštedu dragocjenog vremena mogle bi biti grupne hospitacije među kolegama u nastavi demokratskog građanstva i ljudskih prava. Sljedeći prijedlog može služiti kao smjernica:⁴⁰

Veličina grupe:	Tri nastavnika posjećuju jedni druge dva puta u svakom polugodištu (svaki nastavnik prima dvije posjete i ide u četiri – u posjet uvijek idu dva nastavnika zajedno).
Organizacija:	Nastavnici zajedno planiraju hospitacije sukladno postojećoj satnici na decentraliziran način.
Uloga predmeta:	Nastavnici hospitiraju u nastavi demokratskog građanstva i ljudskih prava. Nije bitno za koje su predmete specijalizirani (ili koje su ranije poučavali).
Sastavljanje grupe:	Razlog sastavljanja grupe može biti prijateljstvo ili simpatija, što osigurava minimalnu količinu povjerenja.
Zadatak ravnatelja:	Ravnatelj je uloga vođenje evidencije o minimalnom broju uzajamnih posjeta. Ne bi se trebao uplitati u sadržaj i tematike poučavanja.
Tematski fokus:	Pitanja koja čine središnju točku takvih hospitacija mogu nastati na osnovi raznih interesa i konteksta: a) nastavnik želi dobiti povratne informacije o određenom pitanju, b) odabrana je ili već uvedena nova metoda/aktivnost i potrebno ju je evaluirati c) nužna je evaluacija pedagoških načela (primjerice, formuliranih u školskom programu ili profilu).

Više je razloga za dodavanje elemenata povratnih informacija kolega nastavnika i zajedničkih lekcija promatranja i analize suradničkom planiranju poučavanja. Promatranje rada kolega u nastavi demokratskog građanstva i ljudskih prava pozitivno će doprinijeti osvještavanju vlastitog poučavanja tog predmeta. Ono ne služi samo kao instrument postavljanja dijagnoze, već i kao instrument unapređivanja vlastitih stilova i metoda.

³⁸ Helmke A. (2003.), "Unterrichtsevaluation: Verfahren und Instrumente", *Schulmanagement*, (Vrednovanje nastave: Metode i sredstva, Školski menadžment) 1, 8-11.

³⁹ Ibid.

⁴⁰ Klippert H. (2000.), *Pädagogische Schulentwicklung. Planungs- und Arbeitshilfen zur Förderung einer neuen Lernkultur* (Pedagoški razvoj škola. Pomoćna sredstva za planiranje i rad u promicanju nove kulture učenja), Beltz, Weinheim.

Više je razloga za to:⁴¹

Mnogo se učinkovitije uči kako poučavati u stvarnoj, svakodnevnoj nastavi, nego zajedničkim promišljanjem ili hipotetskim modelom stvarne, no ne i isprobane nastave.

Postoje mnogi detalji koji se ne daju lako objasniti samim razgovorom o nastavnoj lekciji kao što su radne rutine, govor tijela, mimika, ponašanje u komunikaciji, itd.

Promjena perspektive i promatranje nastavne lekcije iz većeg odmaka pruža bolji uvid u vlastito poučavanje.

Promatranje lekcije rasterećuje nastavnika od aktivnog djelovanja. Tako je moguće percipirati više detalja i stvoriti više prostora za promišljanje.

Iz svake je promotrene lekcije moguće usvojiti više sugestija za vlastito poučavanje. Raznolikost osobnosti i stilova poučavanja može biti zanimljiv izvor impulsa koje nastavnik nakon završenog pripravničkog staža više ne dobiva u svakodnevnom radu.

Promatranje nastave i svih elemenata planiranja i promišljanja obuhvaća raspravu o didaktičkim i metodičkim pitanjima i sastavni je dio razvoja škole s polazištem na razini nastavnika.

⁴¹ Leuders T. (2001.), *Qualität im Mathematikunterricht der Sekundarstufe I und II* (Kvalitetna nastava matematike na sekundarnoj razini I i II) Cornelsen, Berlin

Demokracija nije automatski mehanizam. Ona je s jedne strane povijesno postignuće u starim demokracijama, a s druge rezultat dugotrajnog procesa koji ovisi o specifičnoj situaciji pojedine zemlje. Demokratski stavovi ne nastaju sami od sebe, već ih svaka pojedina osoba treba stjecati kroz iskustva u društvenom kontekstu, u obitelji i u školi. Demokracija se ne može učiti samo u sklopu nastave Odgoj i obrazovanje za demokratsko građanstvo i ljudska prava. Ona se treba razvijati u svim formalnim i neformalnim strukturama škole. Škola stoga posjeduje ključnu ulogu u uspostavljanju stabilnog demokratskog društva. Osim toga, “demokratski ustrojena škola, koja demokratski i funkcionira, neće samo promicati odgoj i obrazovanje za demokratsko građanstvo i ljudska prava i pripremati svoje učenike da postanu angažirani i demokratski obrazovani građani; ona će na taj način postati i mnogo sretnija, kreativnija i uspješnija ustanova”.⁴²

Rad škola je moguće procijeniti korištenjem određenih kriterija za utvrđivanje kvalitete poučavanja Odgoj i obrazovanje za demokratsko građanstvo i ljudska prava, kao i stupnja ostvarenja i primjene vrijednosti ljudskih prava i demokracije u školama. To je moguće upotrebom metoda samovrednovanja.

Za evaluaciju Odgoj i obrazovanje za demokratsko građanstvo i ljudska prava u školama potrebni su pokazatelji koji upućuju na različite aspekte školovanja. Ta tri glavna područja su:⁴³

- kurikulum, učenje i poučavanje;
- školsko ozračje i etos;
- menadžment i razvoj.

Ti pokazatelji nadalje prikazuju odgoj i obrazovanje za demokratsko građanstvo i ljudska prava kao načelo školske politike i organizacije, te kao pedagoški proces.

U ovom svesku predstavljamo instrumente i pomagala za samovrednovanje škola, koji uključuju sve njene sudionike, a ne samo vanjske procjenitelje. Samovrednovanje u ovom kontekstu znači također promatranje vrednovanja kao polazišta procesa unapređenja, a ne kao završetka nekog procesa.

Za detaljniji opis mjerenja rada škole u pogledu demokratskog upravljanja vidi radne materijale 12 do 18.

⁴² Vijeće Europe (2007.), *Demokratsko upravljanje školama*, Strasbourg, str. 6.

⁴³ Vijeće Europe (2005.), *Demokratsko upravljanje školama*, Strasbourg.

Procjenjivanje i ocjenjivanje postignuća učenika, nastavnika i škola**Radni materijal 12: Pokazatelji kvalitete odgoja i obrazovanja za demokratsko građanstvo i ljudska prava u školama**

“Priručnik Vijeća Europe „Osiguranje kvalitete odgoja i obrazovanja za demokratsko građanstvo u školama” obuhvaća niz pokazatelja podijeljenih u podteme i opise željenih kvaliteta odgoja i obrazovanja za demokratsko građanstvo i ljudska prava u školama. Prikazane se kriterije može upotrijebiti u prosuđivanju i evaluaciji. Njihova primjena će omogućiti usporedbu između trenutnog statusa škole u odnosu na odgoj i obrazovanje za demokratsko građanstvo i ljudska prava i željenih ciljeva.

Sljedeća se tablica iz navedenog priručnika može koristiti za procjenjivanje trenutnog statusa odgoja i obrazovanja za demokratsko građanstvo i ljudska prava u školi sukladno pokazateljima kvalitete.⁴⁴

Područja	Pokazatelji kvalitete	Podteme
Kurikulum, učenje i poučavanje	Pokazatelj 1 Je li jasno vidljiv odgovarajući položaj Odgoj i obrazovanje za demokratsko građanstvo i ljudska prava u sklopu školskih ciljeva, politike i kurikuluma?	• Školske politike • Planiranje razvoja škole u odgoju i obrazovanju za demokratsko građanstvo i ljudska prava • odgoj i obrazovanje za demokratsko građanstvo i ljudska prava i školski kurikulum • Koordinacija odgoja i obrazovanja za demokratsko građanstvo i ljudska prava
	Pokazatelj 2 Je li jasno vidljivo stjecanje razumijevanja o odgoju i obrazovanju za demokratsko građanstvo i ljudska prava od strane učenika i nastavnika te primjena njegovih načela u svakodnevnoj školskoj i razrednoj praksi?	• Ishodi učenja odgoja i obrazovanja za demokratsko građanstvo i ljudska prava • Metode i procesi učenja i poučavanja • Praćenje razvoja odgoja i obrazovanja za demokratsko građanstvo i ljudska prava
	Pokazatelj 3 Jesu li oblik i primjena procjenjivanja unutar škole u skladu s odgojem i obrazovanjem za demokratsko građanstvo i ljudska prava?	• Transparentnost • Pravednost • Napredak
Školski etos i ozračje	Pokazatelj 4 Odražava li primjereno školski etos načela odgoja i obrazovanja za demokratsko građanstvo i ljudska prava	• Primjena načela i vrijednosti odgoja i obrazovanja za demokratsko građanstvo i ljudska prava u svakodnevnom životu • Odnos i oblici autoriteta • Mogućnosti participacije i samoizražavanja • Procedure rješavanja sukoba i ophođenja s nasiljem, maltretiranjem i diskriminacijom, uključujući disciplinske mjere
Upravljanje i razvoj	Pokazatelj 5 Je li jasno vidljivo učinkovito vođenje škole zasnovano na načelima odgoja i obrazovanja za demokratsko građanstvo i ljudska prava	• Stil vođenja • Odlučivanje • Podijeljena odgovornost, suradnja i timski rad • Pristupačnost
	Pokazatelj 6 Ima li škola jasan plan razvoja u kojem su vidljiva načela odgoja i obrazovanje za demokratsko građanstvo i ljudska prava?	• Sudjelovanje i uključenost • Profesionalni i organizacijski razvoj • Upravljanje resursima • Samovrednovanje, promatranje i odgovornosti

Vijeće Europe, *Demokratsko upravljanje školama*, 2005, str. 58

⁴⁴ Kada je ovaj priručnik razvijen (2005), pokazatelji u tablici su se odnosili samo na odgoj i obrazovanje za demokratsko građanstvo. Proširenje koncepta na odgoj i obrazovanje za demokratsko građanstvo i ljudska prava dodano je u tabelu tek u ovom priručniku

“Odgoj i obrazovanje za demokratsko građanstvo i ljudska prava je dinamičan, sveobuhvatan i progresivan koncept. Zastupa ideju škole kao zajednice učenja i poučavanja za život u demokraciji, koja uvelike nadilazi bilo koji pojedinačni školski predmet, klasično poučavanje u učionici ili tradicionalni odnos nastavnik-učenik” (Vijeće Europe, *Demokratsko upravljanje školama*, 2005., str. 80).

Vrijednosti, stavovi i ponašanje

Kako je već istaknuto u prvom dijelu ovog priručnika, odgoj i obrazovanje za demokratsko građanstvo i ljudska prava je primarno usmjeren na razvoj vrijednosti i stavova – no i ponašanja. Kao i kod svake druge evaluacije – bilo učenika, nastavnika ili škole – procjenjivanje dimenzija kao što su vrijednosti i stavovi izuzetno je zahtjevan posao budući da podrazumijeva rizik vrlo subjektivne interpretacije. Osim toga, vrijednosti i stavovi se ne izražavaju samo eksplicitno kroz određeno ponašanje, već i implicitno načinom rada, komunikacije i organizacije same škole.

Kako prikupiti podatke

Vrednovanje odgoja i obrazovanja za demokratsko građanstvo i ljudska prava u školi može se provesti na različite načine. Pokazatelji odgoja i obrazovanja za demokratsko građanstvo i ljudska prava pružaju tek opći okvir za uspostavljanje različitih načina prikupljanja podataka ili definiranja različitih metoda za dobivanje informacija.

U tu svrhu mogu poslužiti sljedeća pitanja (isto, str. 81):

- **Što:** Koje se informacije i naznake trebaju tražiti?
 - organizacija škole
 - prevladavajuće vrijednosti u učionici
 - razumijevanje ključnih koncepata
 - odnosi autoriteta, itd.
- **Gdje:** Na koje se nastavno okruženje odgoja i obrazovanja za demokratsko građanstvo i ljudska prava odnosi dotični pokazatelj/podtema i gdje je to jasno uočljivo?
 - poučavanje u razredu
 - jutarnji zbor učenika prije početka nastave
 - rad u skupinama u sklopu nastave demokratskog građanstva i ljudskih prava
 - školske proslave
 - tjedan projekata, itd.
- **Materijal:** Koji dokumenti mogu pružiti nužne informacije?
 - službeni dokument školske politike
 - školski kurikulumi
 - školski Statut
 - učenička povelja
 - etički kodeks nastavnika, itd.
- **Tko:** Koje osobe/interesne skupine mogu pružiti nužne informacije?
 - učenici
 - nastavnici
 - roditelji
 - lokalna uprava
 - NVO, itd.

- **Kako:** Na koji način će se prikupljati podaci, koja će se metoda koristiti?
 - upitnici
 - ciljne skupine
 - rasprave
 - individualni intervjui
 - promatranje, itd.

Procjenjivanje i ocjenjivanje postignuća učenika, nastavnika i škola

Radni materijal 14: Smjernice za samovrednovanje škola

Kada škola odluči provesti samovrednovanje u odnosu na odgoj i obrazovanje za demokratsko građanstvo i ljudska prava treba biti svjesna činjenice da taj proces iziskuje duži vremenski period, možda čak i cijelu školsku godinu. To može biti izrazito izazovan period koji uključuje mnoge različite korake i aktivnosti.

Sljedeća lista, preuzeta iz “Pomagala za osiguranje kvalitete odgoja i obrazovanja za demokratsko građanstvo u školama” (Vijeće Europe, *Demokratsko upravljanje školama*, 2005., str. 73) može biti od velike pomoći za prisjećanje glavnih smjernica. Potrebno je.⁴⁵

- podizati svijest svih interesnih skupina o nužnosti i samom procesu samovrednovanja odgoja i obrazovanja za demokratsko građanstvo i ljudska prava kao sredstva za osobni, profesionalni i školski napredak;
- osigurati da su sve interesne skupine informirane o evaluacijskom okviru za odgoj i obrazovanje za demokratsko građanstvo i ljudska prava, kao i o njegovoj svrsi;
- izabrati najprikladniji pristup za samovrednovanje u dogovoru sa širokim rasponom interesnih skupina i stručnjaka;
- osmisliti kvalitetne i pouzdane evaluacijske alate (poput upitnika, pitanja za intervju) u suradnji sa stručnjacima iz raznih instituta za istraživanje odgoja i obrazovanja ili ustanova za obuku nastavnika;
- pripremiti školsko osoblje i ostale interesne skupine za evaluaciju, uključujući i njihovu obuku za korištenje evaluacijskih alata; te
- uspostaviti ozračje poštenja, iskrenog promišljanja, povjerenja, uključenosti i odgovornosti za ishode.

- Prepoznati i umanjiti negativne konotacije vrednovanja.
- Shvatiti izazov samovrednovanja kao proces učenja.
- Razviti znanje i vještine vrednovanja.
- Učvrstiti posvećenost svih uključenih unapređenju škole.

⁴⁵ Kada je ovaj priručnik bio razvijen (2005) smjernice su se odnosile samo na demokratsko građanstvo. Proširenje koncepta na odgoj i obrazovanje za demokratsko građanstvo i ljudska prava dodano je tek u ovom priručniku.

Procjenjivanje i ocjenjivanje postignuća učenika, nastavnika i škola

Radni materijal 15: Uključivanje raznih interesnih skupina u vrednovanje odgoja i obrazovanja za demokratsko građanstvo i ljudska prava u školama

Kada škola odluči provesti samovrednovanje, neophodna je dobra organizacija. U idealnom slučaju trebala bi postojati jedna osoba odgovorna za upravljanje i nadgledanje cijelog procesa. U mnogim slučajevima ta uloga pripada ravnatelju škole ili nekoj drugoj osobi kojoj je jasno namijenjen taj zadatak. Odgovorna osoba treba biti svjesna da usmjeravanje tog procesa zahtijeva visoku razinu suradnje i podrške, više nego čvrsto i odlučno vodstvo. Kao što je istaknuto u smjernicama za samovrednovanje škola (Radni materijal 14), proces samovrednovanja ne bi smjeli otežavati nastavnici ili učenici u svrhu iskazivanja moći ili kontrole.

Slijedom toga valja primijeniti pristup kojeg odlikuje sudjelovanje i suradnja (Vijeće Europe, *Demokratsko upravljanje školama*, 2005., str. 74).

Sljedeće preporuke rezimiraju najbitnije činjenice kod uključivanja raznih interesnih skupina.

Uspostavljanje evaluacijskog tima

Evaluacijski tim sačinjava sedam do devet osoba. Može uključivati ravnatelja škole, jednog ili dva nastavnika, jednog ili dva predstavnika učenika, školskog savjetnika (u nekim zemljama to je pedagog ili školski psiholog), jednog roditelja, jednog predstavnika lokalne zajednice (ili predstavnika NVO-a) te jednog predstavnika iz istraživačkog instituta ili ustanove za stručno usavršavanje nastavnika.

Zadaci evaluacijskog tima su sljedeći (isto, str. 75):

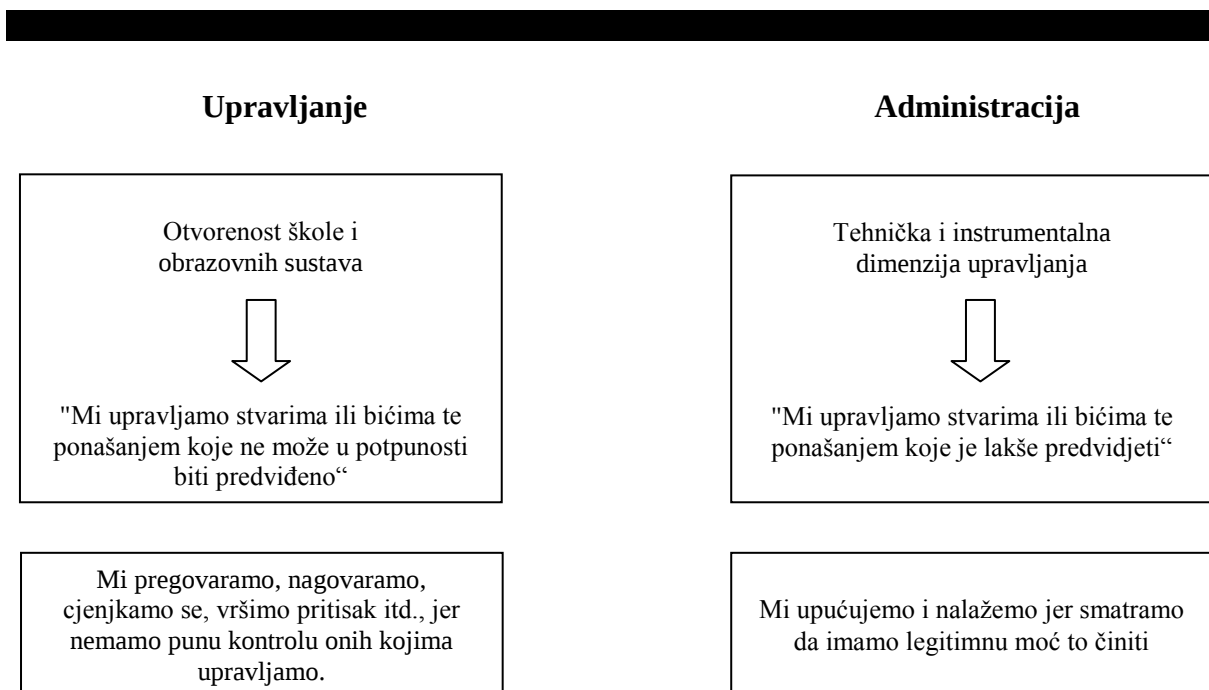
- pripremiti evaluacijske alate;
- omogućiti trening školskog osoblja za evaluacijske tehnike i uporabu evaluacijskih instrumenata u odgoju i obrazovanju za demokratsko građanstvo i ljudska prava;
- pružiti informacije i savjetovanje evaluatorima i interesnim skupinama tijekom cijelog procesa;
- pratiti implementaciju evaluacijskih alata;
- analizirati i interpretirati rezultate u suradnji i dogovoru sa širokim rasponom interesnih skupina i vanjskih stručnjaka;
- pripremiti različite oblike izvještaja za različite interesne skupine;
- primati i analizirati komentare i prijedloge interesnih skupina nakon njihove revizije izvještaja.

Važna napomena: općenito govoreći, mišljenja različitih interesnih skupina valja prihvaćati i uspoređivati (primjerice, pomoću usporednih upitnika). No, u ovom su kontekstu presudni stavovi učenika u odnosu na stjecanje kompetencija kroz demokratsko građanstvo i ljudska prava kao što su samopromišljanje, kritičko razmišljanje, odgovornost za napredak i promjenu (isto, str. 77). Evaluacijski tim treba osobito uzeti u obzir fenomen “politički korektnih” odgovora učenika u kontekstu poučavanja i škole. To se u određenoj mjeri može umanjiti jasnim definiranjem korištenih metoda (intervjui vršnjaka, vrlo otvoreni upitnici, anonimnost, povjerljivost, itd.).

Procjenjivanje i ocjenjivnje postignuća učenika, nastavnika i škola

Radni materijal 16: Upravljanje i administracija u školi⁴⁶

Rad škole se može mjeriti i promatranjem načina na koji se procesi odgoja i obrazovanja za demokratsko građanstvo i ljudska prava odražavaju u načinu na koji se njom upravlja. U svezi s time se koristi pojam “demokratsko upravljanje školama”. U tom su kontekstu značajne dvije vrste procesa koje međusobno treba razlikovati:

Menadžment stoga opisuje organizacijske aspekte te tehničku, kao i instrumentalnu dimenziju u školi ili odgojno-obrazovnom sustavu. Međutim, budući da škole uvode sve otvorenije procese koje obilježavaju različite složene potrebe i interesi, pribjegava se uporabi pojma “upravljanje” (Vijeće Europe, *Demokratsko upravljanje školama*, 2007., str. 9).

Prednosti demokratskog upravljanja školama mogu se sažeti u sljedećim točkama (ibid., str. 9):

- poboljšava disciplinu;
- smanjuje sukobe;
- čini školu konkurentnijom;
- osigurava trajnu demokraciju u budućnosti.

⁴⁶ Za vrednovanje škole u odnosu na odgoj i obrazovanje za demokratsko građanstvo i ljudska prava predstavili smo pokazatelje u sklopu Radnog materijala 11.

Procjenjivanje i ocjenjivanje postignuća učenika, nastavnika i škola

Radni materijal 17: Fokus na demokratsko upravljanje školama

Za procjenu trenutnog statusa škole u smisli primjene odgoja i obrazovanja za demokratsko građanstvo i ljudska prava kao i odnosa između njegove teorije i provedbe ili politike i prakticirane demokracije predlažemo sljedeću tablicu (Vijeće Europe, *Demokratsko upravljanje školama*, 2007.).

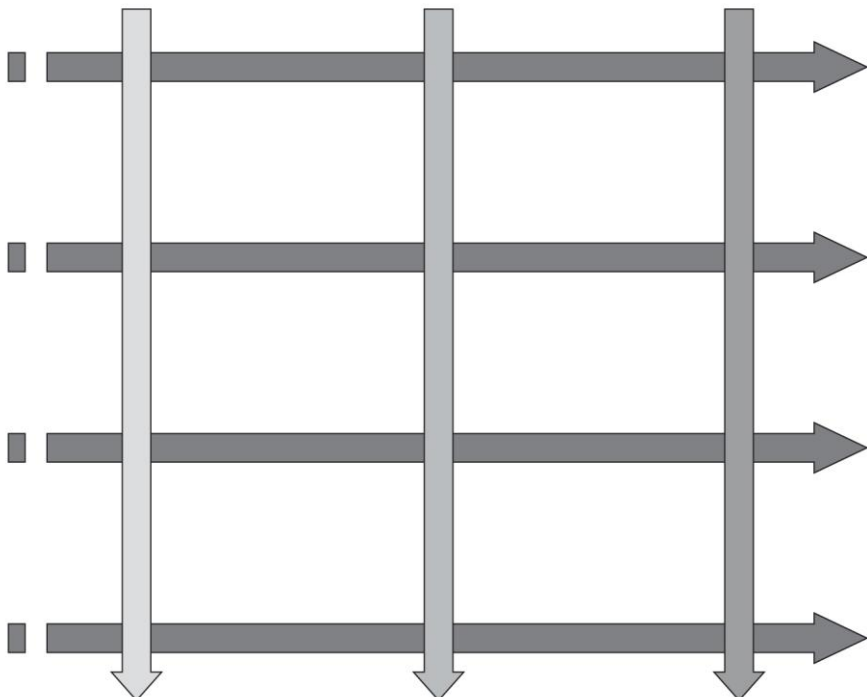
Svaka škola obuhvaća tri glavna načela u kontekstu odgoja i obrazovanja za demokratsko građanstvo i ljudska prava. Glavna načela su:

- prava i odgovornosti;
- aktivno sudjelovanje;
- poštovanje različitosti.

U svakoj školi postoje i ključna područja gdje je uočljiva primjena tih načela. Ključna područja su:

- upravljanje, vodstvo i javna odgovornost;
- odgoj i obrazovanje usmjereno na stjecanje vrijednosti;
- suradnja, komunikacija i angažiranost: konkurentnost;
- učenička disciplina.

Sukladno sljedećoj tablici, u svakom od ključnih područja mogu se promatrati različite razine ostvarivanja ključnih načela.

	Prava i odgovornosti	Aktivno sudjelovanje	Poštovanje različitosti
Upravljanje, vodstvo, menadžment i javna odgovornost			
Odgoj i obrazovanje usmjereno na stjecanje vrijednosti			
Suradnja, komunikacija i angažiranost			
Učenička disciplina			

Daljnje informacije za bolje razumijevanje i uporabu ove tablice mogu se pronaći u pomagalu “Demokratsko upravljanje školama” (www.coe.int/edc).

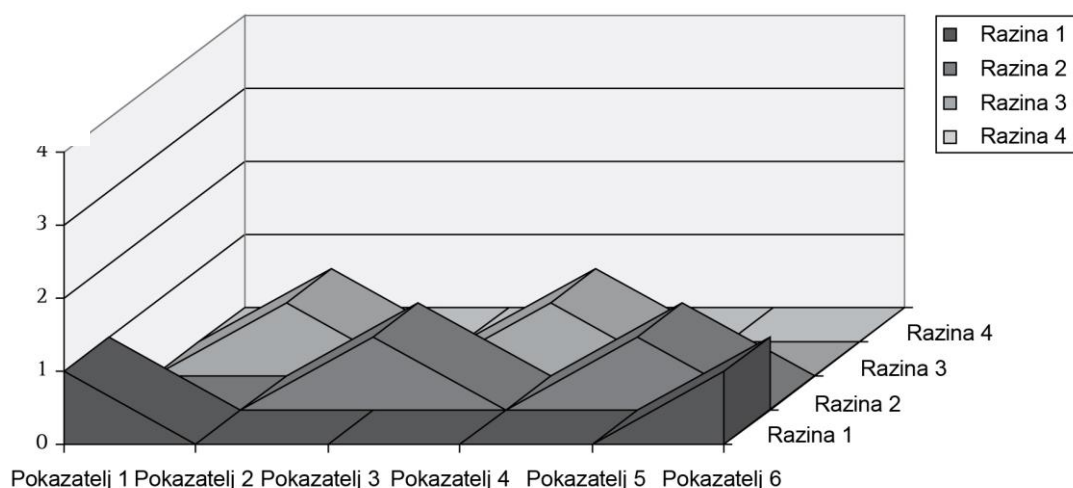
Vrednovanje i ocjenjivanje postignuća učenika, nastavnika i škola

Radni materijal 18: Kako analizirati i interpretirati rezultate vrednovanja odgoja i obrazovanja za demokratsko građanstvo i ljudska prava

Mnogo je načina za analizu, kategorizaciju i interpretaciju rezultata vrednovanja. Pri uporabi pokazatelja kvalitete odgoja i obrazovanja za demokratsko građanstvo i ljudska prava, predloženih u sklopu radnog materijala 12, jedan od najučinkovitijih i najlakših načina je započeti s prepoznavanjem jakih i slabih strana u odgoju i obrazovanju za demokratsko građanstvo i ljudska prava. U tu svrhu Vijeće Europe predlaže korištenje četverorazinske ljestvice te analiziranje svakog pokazatelja sukladno njoj (Vijeće Europe, *Demokratsko upravljanje školama*, 2005., str. 88):

- Razina 1 – izražene slabosti u većini ili svim područjima;
- Razina 2 – više slabih, manje jakih strana;
- Razina 3 – više jakih, manje slabih strana;
- Razina 4 – jakosti u većini ili svim područjima bez izraženih slabosti.

Jedan od načina predstavljanja rezultata takve analize je upotreba dijagrama koji prikazuje sveukupni učinak u odgoju i obrazovanju za demokratsko građanstvo i ljudska prava, no istovremeno i iznosi različite pokazatelje. Donji primjer fiktivne škole ilustrira navedeno:

Proces donošenja zaključka treba pokriti četiri osnovna područja (isto, str. 91):

- postignuće škole u odgoju i obrazovanju za demokratsko građanstvo i ljudska prava općenito;
- položaj škole u odnosu na svaki pokazatelj kvalitete;
- najuspješnije i najslabije aspekte odgoja i obrazovanja za demokratsko građanstvo i ljudska prava u školi;
- najkritičnije točke koje bi mogle otežati daljnji razvoj odgoja i obrazovanja za demokratsko građanstvo i ljudska prava u školi.

Treći dio

**Pomagala u učenju i
poučavanju demokracije i
ljudskih prava**

**Poglavlje 1
Komplet pomagala za
nastavnike**

**Poglavlje 2
Komplet pomagala
za učenike**

U odgoju i obrazovanju za demokratsko građanstvo i ljudska prava, kao i u poučavanju općenito, od izuzetne je važnosti da nastavnik dobro promisli o ciljevima te da razjasni razloge svojih odluka i prioriteta koji se neizbježno trebaju poduzeti. Nastavnik bi želio znati što učenici u sklopu odgoja i obrazovanja za demokratsko građanstvo i ljudska prava trebaju naučiti? Ukoliko bi trebali naučiti kako kao građani mogu participirati u demokratski organiziranim zajednicama, trebaju razviti kompetencije analize i prosuđivanja za obrađivanje političkih problema i spornih pitanja, kompetencije participacije u procesima političkog odlučivanja, te niz metodičkih vještina. To je ostvarivo jedino ako mogu učiti neovisno i na različite načine. Kako bi to bilo moguće, nužna im je podrška. Isto vrijedi i za nastavničku profesiju. Svaki stručnjak koristi specijalna pomagala. Ovdje ćemo predstaviti neka od njih za nastavnike te neka za učenike, koja osobito podržavaju nastavu odgoja i obrazovanja za demokratsko građanstvo i ljudska prava. Ona služe pojedincu da djeluje samostalno. Samostalnost je već sama po sebi cilj za svako ljudsko biće.

Poglavlje 1

Komplet pomagala za nastavnike

1. Uvod

Odgoj i obrazovanje za demokratsko građanstvo i ljudska prava pruža specifičan oblik odgoja i obrazovanja s ciljem osposobljavanja mladih za sudjelovanje u ulozi aktivnih građana. Pritom koristi specifične oblike učenja. Nastavnici trebaju vladati tim oblicima učenja i biti sposobni koristiti ih u različitim situacijama. Ti različiti oblici su:

- induktivni – prezentiranje konkretnog problema kojeg treba riješiti ili o njemu donijeti odluku, te poticanje učenika da generaliziraju ostale situacije na osnovi prezentirane – umjesto da se započinje s apstraktnim konceptima;
- aktivni – poticanje učenika na učenje kroz djelovanje, umjesto da samo budu informirani ili poučeni;
- odgovarajući – kreiranje aktivnosti učenja vezanih za stvarne situacije u životu škole ili fakulteta, zajednice ili globalne razine;
- kooperativni – primjena rada u grupi i suradničkog učenja;
- interaktivni – poučavanje kroz raspravu i razgovor;
- kritički – poticanje učenika na samostalno razmišljanje, tražeći njihova mišljenja i stavove i pomažući im da razviju vještine argumentiranja;
- participativni – dopuštanje učenicima da doprinose vlastitom učenju, primjerice predlažući teme za raspravu ili istraživanje, ili procjenjujući vlastito učenje ili učenje kolega iz razreda.

Kako bi ostvarili ove planove nastavnicima su potrebna pomagala za podršku učenicima. Neka od njih su osobito važna za odgoj i obrazovanje za demokratsko građanstvo i ljudska prava. Iz tog razloga ćemo ih opisati u vrlo praktičnom obliku.

Komplet pomagala za nastavnike

Pomagalo 1: Iskustveno učenje

Kako podržati učenje postavljanjem zadataka

Interaktivno učenje i poučavanje igra ključnu ulogu u većini aktivnosti poučavanja predloženih u ovom priručniku. Ciljevi interaktivnog poučavanja su spoznaja (odnosno razmišljanje i razumijevanje), učenje i aktivno djelovanje. Svaka faza planiranja lekcija, praćenja izvršenja zadataka, vrednovanja rezultata i promišljanja cjelokupnog procesa sadrži puno skrivenog potencijala za učenje.

Osnovni pristup integriranja promišljanja i djelovanja ima utjecaj na cijeli proces učenja. To ne znači da je aktivno bavljenje objektima učenja ograničeno samo na preliminarne etape “pravog” učenja koje u tom slučaju podrazumijeva uključivanje samo umova učenika. Umjesto toga, integracija učenja i djelovanja može pružiti svim učenicima jasnu ideju smislenosti učenja kroz djelovanje: imaju zadatak pred sobom koji zahtijeva sposobnosti i vještine. Kroz ovu vrstu poučavanja učenik treba definirati svoje potrebe učenja za svaku novu situaciju. Pritom su im potrebni sadržaji koje im prenosi nastavnik, što znači da učenici njemu postavljaju zadatke, a ne obratno. Iskustveno učenje idealna je kombinacija konstruktivističkog učenja i učenja putem prijenosa odgojno-obrazovnih sadržaja.

U iskustvenom učenju učenici se suočavaju s problemima koje žele riješiti. Učenje nije cilj sam po sebi, već vodi do nečeg korisnog i smislenog. Učenici uče istražujući načine rješavanja problema, postavljajući samima sebi, kao i svom nastavniku, zadatke kojima stvaraju put do rješavanja problema. Škola je život; ta misao vodilja odgoja i obrazovanja za demokratsko građanstvo i ljudska prava vrijedi i u iskustvenom učenju. Mnoge situacije u stvarnom životu sastoje se od traženja rješenja problema. Iskustveno učenje priprema učenika na život stvarajući životne situacije kao okruženje za učenje.

Iskustveno učenje slijedi obrazac koji se može opisati općenitim pojmovima. Ako se nastavnik pridržava tog obrasca potencijal učenja djelovanjem, odnosno aktivnog učenja, ostvarit će se gotovo sam od sebe.

Elementi iskustvenog učenja:

Učenici se suočavaju sa zadatkom kojeg treba riješiti (nastavnik im predstavlja zadatak ili se on nalazi u udžbeniku).

Učenici planiraju akciju..

Učenici provode svoj plan akcije.

Učenici promišljaju proces učenja i predstavljaju svoje rezultate.

Bitno je da učenici često i u različitim kontekstima doživljavaju načela iskustvenog učenja. Dobar zadatak koji otvara mnoge probleme koje valja riješiti, najbolje je sredstvo za stvaranje produktivne i uzbudljive okoline za učenje.

Komplet pomagala za nastavnike

Pomagalo 2: Suradničko učenje

Ovaj oblik poučavanja ne podrazumjeva tek čisto uvođenje rada učenika u grupama u nadi da će se zadatak već nekako obaviti. Sam rad u grupama pripada području socijalnog učenja zbog nedostatka vidljivih kognitivnih ishoda. Međutim, pojam “suradničko učenje” je usredotočen na postignuća učenika.

Prema suradničkom modelu jasna raspodjela uloga među članovima grupe preduvjet je uspješnog poučavanja. Raspodijeljeni su i primjenjuju se formalni zadaci koji pružaju jednak status članovima grupe, što rezultira uspješnim učenjem. No, jasno je da svaki zadatak nije primjeren za ovaj način poučavanja, što ne podrazumjeva polarizirani odnos između suradničkog oblika učenja i poučavanja usmjerenog na nastavnika. U ovom modelu, nastavnik igra jasnu i smislenu ulogu. Usporedbe mnogih nastavnih sati jasno su pokazale da uspjeh suradničkog učenja ovisi o osnovnim elementima. Sljedeću su proceduru isprobali mnogi nastavnici:

Suradničko učenje: kako pristupiti organiziranju grupe

1. Imena članova grupe navode se abecedno.

2. Svaki član dobiva jednu od sljedećih uloga.

Moderator: Osigurava da svi članovi razumiju zadatak i ujedno je i glasnogovornik.

Izvjestitelj: Organizira predstavljanje konačnog proizvoda.

Organizator materijala: Osigurava dostupnost svih potrebnih materijala, kao i pospremanje materijala nakon rada.

Planer: Osigurava da cijela grupa dobro upravlja vremenom i izvršava zadatke sukladno rasporedu. Također osigurava da grupa razumno planira svoje aktivnosti od samoga početka i prilagođava svoj plan u skladu s tim.

Posrednik: Rješava eventualne probleme unutar grupe.

3. Pravila:

a) Neki članovi imaju posebne zadatke/uloge, no svaka je osoba odgovorna za cijeli proces i rezultate grupe.

b) Ako treba postaviti pitanje nastavniku ili učeniku-voditelju, cijela grupa treba odlučiti koje će pitanje biti postavljeno. U skladu s tim pravilom, grupa kolektivno odlučuje o pitanju. Voditelji ne odgovaraju na individualna pitanja tijekom ovog grupnog procesa.

c) Svaka je grupa odgovorna za prezentaciju. Svaki je član grupe odgovoran za odgovaranje na bilo koja pitanja.

Nastavnici koji često primjenjuju grupnu metodu kažu da najčešće ima smisla za učenike da zadrže iste uloge kroz duži period. To pruža određenu sigurnost i poboljšava rezultate grupe.

Komplet pomagala za nastavnike

Pomagalo 3: Vođenje plenarnih rasprava (kritičko promišljanje i izvođenje zaključaka) u nastavi odgoja i obrazovanja za demokratsko građanstvo i ljudska prava

Uvod

Učenici razmjenjuju svoje misli i ideje uz vodstvo svojih nastavnika. To je sve. Postava je jednostavna i zahtijeva samo ploču ili flipchart, no zato je uloga nastavnika zahtjevnija. Platonovi “Sokratski dijalozi” obilježavaju dugu tradiciju ovog načina poučavanja, a Sokrat je bio fokusiran na problematiziranje i dekonstrukciju pogrešnih ili dogmatskih uvjerenja svoga partnera. Ovdje predlažemo ulogu koja više odgovara nastavniku demokratskog građanstva i ljudskih prava – više podržavajuću, poput mentora. Aspekt razvoja kompetencija – gdje učenici uče kako razmišljati i iskazivati svoje misli – cilj je koji je jednako bitan kao i sadržaj.

Učenici su angažirani u procesu razmišljanja i interaktivnog konstruktivističkog djelovanja. Nastavnik ih u tome podržava. Općenito govoreći, razmišljanje je napor u povezivanju konkretnog s apstraktnim. Plenarne rasprave treniraju učenikovu sposobnost razmišljanja. Za razmišljanje je potrebno vrijeme. Oprezni učenici često su spori u razmišljanju.

Jedino škola može ponuditi vođene plenarne rasprave kao oblik učenja. Kao i nastavnikovo predavanje, može ih se precizno prilagoditi potrebama učenika više od bilo kojeg udžbenika ili video materijala. Kritičari s pravom ističu zloupotrebu ovog oblika: koristi se prečesto i predugo; nastavnici postavljaju pitanja koja učenici nisu sposobni odgovoriti i ne zanimaju ih; nastavnici provode grubu sokratsku ulogu tretirajući učenike kao inferiorne sugovornike od kojih se očekuje da ponude odgovore koje nastavnik želi čuti.

No, ako se koriste promišljeno i s odgovarajućom količinom prakse, plenarne su rasprave jedan od najmoćnijih i najfleksibilnijih, te zapravo neophodnih, oblika odgoja i obrazovanja za demokratsko građanstvo i ljudska prava. Sljedeća lista provjere sažima potencijal učenja i nudi nastavniku savjete što činiti, a što izbjegavati. Knjige II-V u ovom izdanju odgoja i obrazovanja za demokratsko građanstvo i ljudska prava predstavljaju brojne opise plenarnih rasprava s učenicima od osnovnoškolske do više srednjoškolske razine. Iz tog razloga niti jedan primjer nije uključen u ovo pomagalo.

Uloga učenika

Učenici:

- pristupaju raspravi s određenim predznanjem – na različitim razinama i zainteresirani su za temu koja se raspravlja;
- znaju da je njihov doprinos dobrodošao i da neće dobiti ocjene za “pogrešne” ideje ili prijedloge;
- imaju značajan udio vremena za govorenje;
- mogu zadovoljiti različite potrebe u učenju (na primjer: “spori mislioci” – “brzi govornici”).

Uloga nastavnika

Nastavnik:

- komunicira s razredom, spreman je i želi improvizirati i reagirati na sve što učenici kažu;
- u potpunosti shvaća temu i ima jasnu ideju ishoda rasprave;
- kontrolira, no ne dominira, plenarnom raspravom uzimajući tek mali dio vremena izlaganja;
- daje učenicima dovoljno vremena za razmišljanje;
- sluša bez vođenja bilješki;

- aktivno sluša i daje kratke napomene na ideje koje učenici iskazuju;
- potiče učenike na sudjelovanje i obraća se učenicima koji su skloni povlačenju;
- upravlja vremenom, grupom i procesima;
- daje strukturu raspravi koristeći ploču (bolje nego flipchart), nudeći slike, simbole, primjere informacije, koncepte i okvire;
- utvrđuje potrebe učenika u učenju i reagira u skladu s njima. Poučava učenike o temama i činjenicama koje ne poznaju i osigurava da se pogrešni ili nepotpuni argumenti ili promišljanja kritiziraju i dekonstruiraju.

Odgovarajuće teme i konteksti u odgoju i obrazovanju za demokratsko građanstvo i ljudska prava

Odgovarajuće teme uključuju:

- rad s doprinosom učenika (pitanja, komentari, prezentacije, domaća zadaća, iskustvo i osjećaji)
- rad s doprinosom nastavnika (pitanja, poticanje, slike, predavanje)
- uvođenje novog koncepta;
- dodatni zadaci nakon čitanja ili istraživanja;
- dodatni zadaci nakon faze iskustvenog ili problemskog učenja (izvještavanje, promišljanje);
- povratne informacije;
- razvoj hipoteze za daljnje istraživanje.

Potencijal za učenje

Učenici:

- stvaraju kontekst za novi koncept koji nastavnik predstavlja prenoseći obrazovni sadržaj (konstruktivističko učenje);
- stječu iskustvo razmišljanja – postavljajući pitanja, pažljivo razmatrajući odgovore, povezujući konkretno s apstraktnim i obratno (razvoj kompetencija kroz prikaze analitičkog razmišljanja i kritičkog prosuđivanja);
- razmjenjuju svoje kriterije prosuđivanja i promišljaju razloge svog izbora kriterija (kompetencija prosuđivanja ili interaktivno konstruktivističko učenje)
- doživljavaju svoj razred kao mikro-zajednicu učenja u kojoj ih se potiče na sudjelovanje (učenje kroz demokraciju i ljudska prava)
- obraća im se kao stručnjacima (jačanje samopoštovanja);
- iznose svoj sud nakon što su razmotrili polemična mišljenja o političkoj temi (simulacija procesa političkog odlučivanja, zakonodavna rasprava).

Priprema

Kriteriji za izbor teme:

- Učenici trebaju biti informirani o temi (poveznice s predznanjem učenika).
- Učenici uviđaju zašto je tema vrijedna rasprave (relevantnost, osobni izbor).
- Polemika: tema stvara problem i omogućava učenicima zauzimanje različitih stajališta; nastavnik ima osobni stav no ne posjeduje “točno rješenje”.

- Nastavnik na umu ima matricu koja mu omogućava predvidjeti što će učenici vrlo vjerojatno reći, te integrirati njihove ideje u konceptualni okvir (primjerice, za i protiv, kriteriji korektnosti i učinkovitosti, konkretno i apstraktno, interesi i kompromis).
- Ukoliko rasprava ne započne inputom učenika, nastavnik razmišlja o početnoj ideji (pitanje ili poticaj, na primjer).
- Nastavnik priprema sažetak rasprave – na primjer dijagram s novim konceptom, tezom, odnosno nizom ključnih riječi koje učenici oblikuju u tekst kao dodatnu domaću zadaću.

Savjeti: Učinite!

- Kad potičete ili postavljate pitanje, omogućite svojim učenicima vrijeme za razmišljanje – pričekajte nekoliko sekundi. Potom prepustite podij nekolicini učenika u nizu.
- Varijante značajno popravljaju kvalitetu doprinosa učenika i nastavnika kada dajete poticaj ili postavljate pitanje, no zahtijevaju više vremena;
 - o omogućite svojim učenicima dovoljno vremena da zapišu svoje ideje i onda im prepustite podij; učenici čitaju svoje iskaze ili izlažu svoje zapisane ideje na podiju ili na posteru i grupiraju ih;
 - o neka Vaši učenici predstave svoje ideje u paru, te potom prezentiraju svoje rezultate.
- Osnovno pravilo: “Jedan doprinos nastavnika – mnogobrojni odgovori učenika.” Što se upravljanja vremenom tiče, ovime se već može ispuniti cijela plenarna rasprava zaokružena nastavnikovim sažetkom ili zaključkom.
- Pobrinite se da Vaši učenici sjede u kvadratu ili krugu dopuštajući svakome da se obrati i vidi ostale.
- Pobrinite se da učenici mogu jedni druge razumjeti. Potičite ih da objasne svoje ideje i terminologiju koju drugi učenici ne znaju.

Savjeti: Izbjegavajte!

- Izbjegavajte postavljanje da/ne pitanja. U tom slučaju trebat ćete odmah postaviti još jedno. Preferirajte otvorena pitanja ili poticaje. Daljnja pitanja tada mogu biti fokusiranija i specifičnija;
- Izbjegavajte uvlačenje u raspravu s jednim ili dva učenika. Umjesto toga preusmjerite njihova pitanja ostatku razreda;
- Izbjegavajte zanemarivanje ili ignoriranje izjava učenika koje vas ulove nepripremljene. To mogu biti najzanimljivije izjave! I u ovom slučaju uključite razred;
- Izbjegavajte komentiranje svake pojedine izjave učenika s kojom se slažete ili ne slažete. Umjesto toga potičite učenike da prepoznaju svoje snage ili slabosti u međusobnim argumentima;
- Izbjegavajte ograničavanje svoje uloge na prozivanje učenika redosljedom kojim su podigli ruke. Često će se učenici baviti različitim aspektima i podtemama i rasprava može lako otići u zbunjujućem ili kaotičnom smjeru. Stoga preuzmite inicijativu i odlučite ili predložite na koju ćete se temu prvo usredotočiti. Naglasite dilemu o ograničenosti vremena i koncentracije da bi se sve raspravilo, ukoliko učenici dovedu u pitanje potrebu za određivanjem prioriteta.

Nastavnik kao improvizator – učenici potiču raspravu

Do sada smo razmatrali plenarne rasprave koje je nastavnik uključio u planiranje lekcije demokratskog građanstva i ljudskih prava.

No, učenici mogu spontano zatražiti raspravu, često iznoseći primjedbu ili komentar koji potiče polemiku. Ako to vrijeme dopušta, nastavnik treba učenicima dati priliku da se izraze. Njihove potrebe u učenju su na taj način očite – oni ili barem dio njih su zainteresirani za tu temu.

Primjeri:

- “Na kraju se možeš osloniti samo na svoju obitelj.”
- “Mislim da je za neke ljude smrtna kazna dobra ideja.”
- “Što se događa političarima koji ne ispune svoja izborna obećanja?”
- Učenik se poziva na aktualnu temu iz dnevnog tiska.

U takvim situacijama učenici postavljaju zadatak nastavniku. Nastavnik treba voditi raspravu bez prethodne pripreme, jedino improvizacijom. Nastavnici ne trebaju zazirati od ovakvih situacija. Uobičajeno nastavnici i razumiju temu, a načini interakcije su isti kao u svakoj plenarnoj raspravi uključenoj u nastavni plan. Slična situacija nastaje kada učenici zatraže od nastavnika objašnjenje za koje nije unaprijed pripremljen (“što znači demokracija?”).

Slijede savjeti za reagiranje u spontanim raspravama:

- Pitajte učenika koji je započeo raspravu da objasni temu razredu. To daje svakome priliku za sudjelovanje, a vama vrijeme za razmišljanje.
- Odredite koliko vremena želite posvetiti toj temi. Odlučite kako nastaviti s temom/ama i lekcijom nakon rasprave.
- Kada slušate učenike, obratite pozornost na ono što znaju i što jesu, odnosno nisu razumjeli.
- Preuzmite inicijativu za iznošenje sažetka ili zaključka rasprave. On ne treba biti iste kvalitete kao onaj o kojem ste imali vremena razmisliti unaprijed, no to više koristi učenicima od završavanja rasprave bez ikakvog zaključka o tome do čega je dovela rasprava.
- Druga mogućnost je da to oblikujete u naknadni zadatak za svoje učenike, no samo ukoliko imate rješenje u vidu.

Komplet pomagala za nastavnike

Pomagalo 4: Intervjuiranje stručnjaka – kako prikupiti informacije

U odgoju i obrazovanju za demokratsko građanstvo i ljudska prava postoje brojne situacije kada učenici trebaju prikupiti informacije od ljudi koji se nalaze izvan učionice.

Ti se intervjui mogu održati u učionici, no može i razred ili grupa učenika posjetiti intervjuirane osobe.

Osobe za intervju mogu biti stručnjaci u najužem smislu riječi kao na primjer narodni zastupnik u Hrvatskom saboru ili člana lokalnih vlasti, predstavnika upravnog vijeća ili znanstvenika. No, to mogu također biti osobe sa specifičnim društvenim ili profesionalnim iskustvom kao što je radnik u smjenama, samohrana majka, useljenik ili nezaposlena osoba.

Ovdje ostavljamo na stranu pitanje tko će kontaktirati osobu za intervju. U većini slučajeva biti će to nastavnik, no taj zadatak može biti namijenjen i učenicima, osobito na srednjoškolskoj razini. Umjesto načina kontaktiranja osobe za intervju, usredotočit ćemo se na pripremu učenika za intervju i izvedbu istog.

Podrazumijeva se da treba izbjeći scenarij u kojem nastavnik ili dio učenika intervjuiira stručnjaka, a ostatak razreda promatra bez razumijevanja zašto se određena pitanja postavljaju. Intervjuiranje uključuje kompetencije koje su korisne u bilo kojoj vrsti projektnog rada, studijama ili naprednijem radu u znanosti ili medijima.

Standardna procedura za pripremu intervjua sa stručnjakom uključuje sljedeće korake:

1. Učenici utvrđuju važnu temu koja zavrjeđuje detaljnije proučavanje.
2. Nastavnik predlaže da učenici intervjuiiraju stručnjaka. Stručnjaka se kontaktira i dogovara termin u učionici ili na mjestu izvan škole.
3. Nastavnik objašnjava učenicima njihov zadatak: u raspoloživom vremenu za intervju (45-90 minuta) učenici mogu postaviti niz ključnih pitanja. Budući da svako pitanje zahtijeva određeno vrijeme za odgovor, a odgovori će potaknuti daljnja pitanja, učenici trebaju odlučiti na koja će se pitanja i teme usredotočiti. Učenici će oformiti grupe od kojih će svaka biti odgovorna za jedno ključno pitanje. Svaka će grupa dobiti ograničeno vrijeme (10-15 minuta) za intervjuiiranje stručnjaka. Bitno je da učenici razumiju ovaj okvir i njegovu svrhu. S tim ciljem nastavnik treba odgovoriti na pitanja strpljivo i pažljivo.
4. U plenarnom dijelu učenici sudjeluju u osmišljavanju i predlaganju ideja. Zapisuju sva pitanja koja bi htjeli postaviti i kojih se mogu sjetiti na kartice ili komad papira s time da za svako pitanje uzimaju novi papir. Kako bi se izbjeglo trošenje previše vremena, nastavnik može ograničiti broj kartica na dvije do tri po učeniku. Nakon pet do osam minuta, pitanja se sakupljaju na ploču ili flipchart, a učenici predstavljaju svoje ideje.
5. Pitanja koja se odnose na jednu temu grupiraju se pod ključnim pitanjem. Učenici tada odlučuju koja će se ključna pitanja koristiti u intervjuu i kojim redoslijedom će se obrađivati. Kao pravilo, prvo pitanje treba biti o samoj osobi kako bi učenici dobili predodžbu s kim razgovaraju. Posljednjih deset minuta treba ostaviti za otvorenu raspravu ili dodatna pojedinačna pitanja učenika.
6. Učenici se raspoređuju u grupe. Uzimaju kartice s prijedlozima s ploče ili flipcharta i odlučuju hoće li ih uključiti u intervju.
7. Ukoliko učenici nemaju iskustvo intervjuiiranja, nastavnik im daje kratku uputu o osnovnim tehnikama intervjuiiranja. Pitanje kojim se intervju započinje treba biti općenito i omogućiti intervjuiranoj osobi da pruži mnoštvo informacija i ključnih riječi. Učenici mogu tada postaviti daljnja pitanja koja su fokusiranija. Pitanja koja se mogu odgovoriti s da ili ne trebala bi se izbjegavati, budući da novo pitanje slijedi odmah. Učenici također trebaju pripaziti da ne miješaju raspravu i intervju ("Slažete li se sa mnom da...?")

8. Učenici na kraju trebaju imati listu od četiri do šest pitanja koja su uredili i rangirali. U cilju izgradnje povjerenja razred može imati generalnu probu kroz igru uloga u kojoj nastavnik nastupa kao stručnjak.
9. Bitno je pojasniti uloge članova tima tijekom intervjua. Tko će postaviti koje pitanje? Tko će zabilježiti odgovore? Tko zamjenjuje člana tima koji je odsutan na dan intervjua? Osobe koje intervjuijaju trebale bi biti sposobne održati kontakt očima s intervjuiiranom osobom i s tim ciljem trebaju podršku jednog ili dva zapisničara (vidi primjer upitnika dolje). Ne preporuča se koristiti diktafon budući da transkribiranje intervjua učenicima uzima previše vremena. Umjesto toga, trebali bi se koncentrirati na najbitnije i svoje bilješke prenijeti u potpuni tekst iz sjećanja odmah nakon intervjua.
10. Nakon intervjua timovi izvještavaju usmeno i/ili pismeno u razredu. Ovisno o raspoloživim pomagalima, to može biti putem radnih listova, zidnih novina ili elektronskog dokumenta. Sada je vrijeme za osvrt na kontekst iz kojega je proizišao intervjui. Jesmo li primili sve potrebne informacije? Što smo naučili? Jesu li se pojavila nova pitanja?
11. Učenici također trebaju preispitati proces i stečene vještine, te probleme na koje su naišli. To će nastavniku pružiti važne povratne informacije za planiranje budućih zadataka.

Radni list za planiranje intervjua

Intervju s _____

Datum: _____ Mjesto: _____

Raspoloživo vrijeme po skupini: _____ min.

Tim br. _____ Tema: _____

Članovi tima:

Br.	Ključna pitanja	Osoba koja intervjuiira	Zapisničar
1.			
2.			
3.			
4.			
5.			
6.			

Komplet pomagala za nastavnike

Pomagalo 5: Definiranje ciljeva poučavanja i učenja utemeljenih na kompetencijama⁴⁷

1. Standard kurikulumu (samo jedan):		
2. Odgovorite na sljedeće pitanje: Što je učenik sposoban činiti kada je stekao kompetencije koje ste imali na umu?		
Opis:		
3. Opišite što bi učenik najmanje trebao biti sposoban činiti, a potom razmislite o naprednijim razinama postignuća.		
Nakon što su moji učenici sudjelovali u nastavi demokratskog građanstva i ljudskih prava na temu ... koja se sastojala od x lekcija ...		
... najmanje što bih očekivao od svakog učenika jest da je sposoban...	... što bih htio da moji učenici budu sposobni činiti je...	... zapravo se nadam da će moji učenici biti sposobni ...
“Minimalni standard” (prihvatljivo)	“Redovni standard” (zadovoljavajuće)	“Stručni standard” (dobro)

⁴⁷ Vidi Prvi dio, Poglavlje 3: Kompetencije u Odgoju i obrazovanju za demokratsko građanstvo i ljudska prava. Ovo je pomagalo utemeljeno na Ziener G (2008.), *Bildungsstandards in der Praxis. Kompetenzorientiert unterrichten* (2nd edn) (Odgojno-obrazovni standardi u praksi. Poučavanje utemeljeno na kompetencijama (2. izdanje), Seelze-Velber, str. 56.

4. Prvi koraci u planiranju nastave demokratskog građanstva i ljudskih prava		
Ciljevi	doprinos nastavnika	Aktivnosti učenika, zadaci

Poglavlje 2

Komplet pomagala za učenike

1. Uvod

Nastavnici koji poučavaju odgoj i obrazovanje za demokratsko građanstvo i ljudska prava mogu savršeno isplanirati i pripremiti svoju nastavu. No, i najbolje pripremljena nastava može poći po zlu ukoliko zaborave uzeti u obzir vještine učenika u određenim tehnikama. To se može dogoditi i najboljim i najiskusnijim nastavnicima. Nastava može dobro funkcionirati jedino ako učenici posjeduju određeni repertoar metoda i stručnost da ih upotrijebe.

Poučeni iskustvom stečenim kroz raznolike programe za nastavnike odgoja i obrazovanja za demokratsko građanstvo i ljudska prava diljem Europe odlučili smo u ovu knjigu uključiti komplet pomagala. On se sastoji od niza uputa, radnih listova, instrumenata i lista provjere koje mogu služiti kao neka vrsta baze podataka kojoj učenici imaju pristup kada nisu upoznati s određenom metodom ili tehnikom.

Nastavnikov je zadatak objasniti kako i kada upotrijebiti koje pomagalo. Njegov će zadatak osim toga biti i odlučiti kada učenicima predstaviti koje pomagalo, je li komplet pomagala nepomičan instrument izložen u učionici, jednostavno dostupan u bilo koje vrijeme, ili se može koristiti i za domaću zadaću.

Sljedeći komplet pomagala može biti od pomoći učenicima u mnogim različitim aktivnostima kao što su:

- prikupljanje i traženje informacija;
- razvrstavanje informacija;
- stvaranje kreativnih radova;
- predstavljanje radova;
- rad s ostalim učenicima.

Opis svakog pomagala započinje na zasebnoj stranici. Učenici ih mogu proučavati individualno ili – ako nastavnik tako odluči – zajedno u parovima ili malim grupama.

Komplet pomagala za učenike

Pomagalo 1: Radni list učenika za planiranje rasporeda učenja

- Postavit ću ovaj cilj – za sljedeću lekciju/poglavlje/danas, itd: ...
- Danas rješavam sljedeće zadatke: ...
- Osobito me zanima: ...
- Imam osobite poteškoće s: ...
- Postavio sam sljedeći plan: ... (Što ću prvo učiniti? Što ću učiniti nakon toga? Gdje ću učiti? Kada ću napraviti stanku? Kada ću završiti s radom?)
- Raspraviti ću svoj plan s: ...
- Bit ću zadovoljan/zadovoljna svojim učenjem ukoliko uspijem u sljedećem: ...
- Pripremit ću sljedeće materijale za učenje: ...
- Kako bih osigurao/osigurala rad bez ometanja, poduzet ću sljedeće mjere: ...
- Kako bih unaprijedio/unaprijedila svoje učenje, zamolit ću sljedeće učenike za pomoć: ...
- Kada sam umoran/umorna, skupit ću novu energiju na sljedeći način: ...
- Ukoliko više ne uživam u učenju, učinit ću sljedeće: ...

Komplet pomagala za učenike

Pomagalo 2: Radni list učenika za preispitivanje vlastitog procesa učenja

- Koji su bili moji prvi koraci u učenju?
- Koje sam sljedeće korake poduzeo/poduzela?
- Kada sam si dozvolio/dozvolila pauzu?
- Koliko dugo sam učio/učila samostalno?
- Koliko dugo sam učio zajedno s nekim drugim učenikom?
- Kada sam učio/učila u grupi?
- Jesam li u grupi dobro učio/učila?
- Jesam li izvršavao/izvršavala sve svoje aktivnosti u skladu sa svojim planom?
- Jesam li se mogao neometano koncentrirati na svoj rad? Jesam li u bilo kojem trenutku izgubio/izgubila koncentraciju? Trebam li poboljšati svoju koncentraciju?
- Jesam li osigurao/osugurala dobre uvjete učenja?
- Jesam li se dosađivao/dosađivala tijekom učenja?
- Jesam li učio/učila sa zadovoljstvom?
- Kada sam posebno uživao/uživala u učenju?
- Jesam li tijekom učenja imao/imala osjećaj da ću biti uspješan/uspješna? (Učenje sa samopouzdanjem)
- Kako sam razvio/razvila interes za sadržaj i počeo/počela uživati u učenju?
- Koje sam strategije i tehnike učenja primijenio/primijenila?
- Jesam li dobro učio/učila? Što sam dobro učinio/učinila, a što loše?
- Što mi je pričinjavalo poteškoće? Kako sam te poteškoće savladao/svladala?
- Trebam li raditi brže ili polaganije?
- Postoji li išta što bih trebao/trebala promijeniti?
- Kako mogu poboljšati svoje učenje?
- U svom sljedećem procesu učenja pokušat ću postići sljedeće: ...

Komplet pomagala za učenike

Pomagalo 3: Radni list učenika za preispitivanje svojih postignuća

- Što sam naučio/naučila?
- Jesam li zaista napredovao/napredovala?
- Jesam li naučeno doista i shvatio/shvatila?
- Jesam li u stanju primijeniti svoje novostečene sposobnosti u različitim situacijama?
- Gdje i kada mogu upotrijebiti ono što sam naučio/naučila?
- Jesam li osobno zadovoljan/zadovoljna s onime u čemu sam bio/bila uspješan/uspješna?
- Imam li potrebu nešto još bolje razumjeti ili biti sposoban/sposobna primijeniti?
- Jesam li postigao/postigla zacrtani cilj učenja?
- Što i dalje trebam učiti?
- Hoću li postaviti nove ciljeve za daljnje učenje?

Komplet pomagala za učenike

Pomagalo 4: Istraživanje u knjižnicama

U knjižnicama se mogu pronaći brojne informacije potrebne za istraživanje pojedine teme. Kako bi se te informacije mogle dobro iskoristiti nužno je znati razlikovati bitne od onih manje bitnih. Sljedeća lista provjere može biti od pomoći u prikupljanju informacija (istraživanju).

1. Koji je moj cilj?

- Što želim izraditi? Kako bi konačni uradak trebao izgledati? Treba li to biti prezentacija? Izvješaj? Poster?
- Potrebno je tražiti različite vrste informacija ovisno o cilju same aktivnosti. Za izradu postera, trebaju se pronaći slike koje se mogu izrezati; za pripremu izvještaja neophodne su precizne informacije o zadanoj temi.

2. Koje informacije su mi potrebne?

- Zapišite sve što već znate o zadanoj temi (u tu svrhu može poslužiti umna mapa).
- Zapišite sve što biste o zadanoj temi htjeli znati (označite pojmove na vašoj umnoj mapi). Precizno odredite o kojim aspektima teme biste htjeli učiti. Ovisno o vašem konačnom proizvodu, trebat ćete ih odrediti mnogo ili samo nekoliko.

3. Kako mogu doći do informacija i kako ih mogu organizirati?

- Pretražite knjige, časopise, filmove, itd., dostupne u knjižnici i odlučite mogu li pružiti odgovore na pitanja koja ste postavili. U tu svrhu može pomoći pregledavanje popisa sadržaja.
- Na zasebnom listu papira zabilježite naslov knjige i broj stranice na kojoj ste pronašli informaciju. Stranicu možete obilježiti i knjižnom oznakom ili post-it papirićima.
- Često je korisno i fotokopirati stranicu. No, ne zaboravite na kopiju zabilježiti naslov knjige.
- Pretražite slike iz časopisa. Fotokopirajte ih ili obilježite knjižnom oznakom.
- Ukoliko koristite film, pogledajte ga i zaustavite svaki put kad se opisuje nešto zanimljivo.
- Sakupite materijale i stavite ih sve zajedno u plastični fascikl.
- Označite najbitnije informacije.
- Vlastitim riječima zapišite najbitnije informacije o zadanoj temi na list papira.

4. Kako da prezentiram informacije?

Možete, na primjer:

- osmisлити poster;
- organizirati izložbu;
- održati govor;
- izraditi prozirne folije;
- napisati novinski članak;
- prikazati video isječak.

5. Kako mogu vrednovati svoje istraživanje?

- Jeste li naučili nešto novo?
- Jeste li pronašli dovoljno korisnih informacija?
- Koji su se koraci vašeg istraživanja dobro odvijali? Što je pricinjavalo poteškoće?
- Što biste sljedeći put učinili drugačije?

Komplet pomagala za učenike

Pomagalo 5: Istraživanje putem interneta

Na internetu se mogu pronaći informacije o gotovo svakoj zamislivoj temi. Stoga trebate dobro razmisliti na koji način pristupiti traženju najbitnijih i najpreciznijih informacija o vašoj temi.

Pronalaženje informacija

Pribilježite ključne riječi o zadanoj ili izabranoj temi na komad papira. Dobro promislite što točno želite saznati o toj temi.

Primjeri:

- odgoj i obrazovanje za demokratsko građanstvo i ljudska prava;
- Vijeće Europe;
- manjine;
- demokracija.

Kombinirajte pojmove traženja, na primjer “srednjovjekovni gradski sajmovi”, koristeći navodnike.

- Koja kombinacija riječi vam je pomogla pronaći najvažnije informacije o vašoj temi? Zabilježite te kriterije na komad papira.

Provjera informacija

Budući da je internet dostupan svima pa čak i za stvaranje informacija, od izuzetne je važnosti dodatno provjeriti svaku informaciju prije no što je se iskoristi.

Pokušajte razjasniti sljedeće probleme:

- Možete li iste informacije pronaći i na ostalim internetskim stranicama?
- Tko je te informacije učinio dostupnima javnosti?
- Koje bi interese ta osoba ili organizacija mogla ostvariti javnim objavljivanjem tih informacija?
- Je li ta osoba ili organizacija pouzdana?

Usporedite informacije dobivene putem interneta s informacijama iz ostalih izvora:

- Možete li iste informacije pronaći u knjizi, putem intervjua ili iz vlastitog iskustva?
- Jesu li informacije s interneta aktualne, razumljive, razumljivije od onih iz knjiga, intervjua ili vlastitog promatranja?
- Koje informacije najbolje odgovaraju vašoj potrebi?

Spremanje informacija

Jednom kad ste pronašli dobru internetsku stranicu na koju se želite vratiti kasnije ili je želite koristiti kao izvor u svom radu, kreirajte osobnu listu web stranica:

- Otvorite zasebnu datoteku.
- Označite URL (adresu).
- Kopirajte URL istovremenim pritiskom na tipke CTRL (control) i C.
- Zalijepite URL u datoteku istovremenim pritiskom na tipke CTRL (control) i V.
- Spremite svoju datoteku pod “weblista_tema” – na primjer, “weblista_demokracija”.

Komplet pomagala za učenike

Pomagalo 6: Provođenje intervjua i anketa

Informacije o određenoj temi možete sakupiti i ispitivanjem ljudi o njihovom znanju na tu tematiku ili traženjem njihovog mišljenja.

Možete pitati:

- stručnjake – ukoliko želite saznati nešto specifično o određenoj tematici;

ili

- ljude koji ne posjeduju stručno znanje o toj tematici, no zanima vas što o vašoj temi misle.

Za provođenje intervjua i anketa preporučljivo je organizirati se u male grupe. Na taj način jedni drugima možete pomoći u postavljanju pitanja i bilježenju odgovora.

Prođite kroz sljedeće točke na listi provjere:

- Zapišite kratki odgovor na svako pitanje.
- Obilježite pitanja na koja niste dobili odgovor.
- Raspravite sva otvorena pitanja sa svojim razredom.

Nužni koraci

1. Cilj

- Koja je naša tema? Što želimo saznati?
- Kako bi konačan uradak trebao izgledati?

2. Priprema

- Koga trebamo intervjuirati? Koliko ljudi? Jesu li dob ili spol bitni?
- Kako izabrati prave ljude?
- Kada bi se intervjui/ankete trebali odvijati?
- Kako bi se trebali odvijati?
- Koga trebamo obavijestiti i od koga trebamo dobiti dozvolu?
- Na koji način ćemo bilježiti odgovore (snimanjem na vrpцу, bilješkama, upitnicima)?

3. Pitanja

- Koja pitanja ćemo postaviti?
- Koliko pitanja možemo postaviti? Koliko vremena imamo?
- Sastavite sva pitanja u obliku ankete.

4. Provođenje ankete/intervjua

- Kako ćemo započeti s pitanjima?
- Tko ima koju ulogu u grupi (postavljanje pitanja, bilježenje odgovora, upravljanje magnetofonom)?
- Kako ćemo intervju završiti?

5. Vrednovanje

- Ako ste intervjuirali stručnjaka, dobro razmislite o najbitnijim informacijama koje ste od njega saznali i ubilježite ih.
- Ako ste ispitali više ljudi na istu temu i htjeli biste znati koliko je ljudi imalo slične odgovore, sortirajte odgovore sukladno tome.

6. Presentacija

Odlučite hoće li prezentacija biti za:

- predstavljanje u razredu; ili
- pisanje novinskog članka; ili
- izradu postera; ili
- nešto drugo.

Komplet pomagala za učenike

Pomagalo 7: Interpretacija slika

Isto kao i tekstovi, i slike sadrže mnogo informacija. Sljedeći savjeti će vam pomoći u interpretaciji i razumijevanju slika.

Otkrijte informacije o slici

- Koje boje prevladavaju na slici?
- Gdje su upadljivi oblici, uzorci, linije?
- Što je veće ili manje nego obično?
- Koja je veličina stvari/osoba na slici u stvarnosti?
- Koji vremenski period (prošlost, sadašnjost) i koje doba godine ili dana su prikazani na slici?
- Iz koje perspektive promatrate subjekt slike: žablje, ptičje ili perspektive osobe?
- Što na slici možete prepoznati?
- O kojoj se vrsti slike radi (fotografija, poster, umjetnička slika, drvorez, grafika, kolaž, portret, pejzaž, karikatura, itd.)?
- Što je na slici preuveličano ili naglašeno (kontrast svjetlo/tamno, proporcije, prednji plan/pozadina, raskoš boja, pokret/statičnost, geste, izrazi lica)?

Proživite sliku

- Što je osobito vrijedno pozornosti?
- Što vam se na njoj sviđa?
- Koja je odlika slike?
- Kako se osjećate dok promatrate sliku?
- Koji vam je najljepši dio slike?
- Koje vam se misli javljaju dok promatrate sliku?

Raspravite sliku

- Opišite sliku vlastitim riječima.
- Podijelite mišljenja o tome što na slici smatrate smislenim, dojmljivim ili važnim.
- Postavljajte jedni drugima pitanja o slici.
- Izdajte jedni drugima kratke naloge, poput potraži, nađi, pokaži, objasni ...
- Raspravite pitanja poput: Zašto su izabrane ove slike? Koje su slike u skladu s popratnim tekstom, a koje od njega odudaraju?

Radite sa slikama

- Izaberite sliku i odglumite scenu koju na njoj vidite.
- Predstavite osobu koju vidite na slici.
- Izmijenite slike i komentirajte ih.
- Usporedite povijesne slike sa slikama koje vi imate.

- Objasnite što bi vam u popratnom tekstu bilo teško razumijeti da nemate slike na raspolaganju.
- Dodajte odgovarajuće slike koje nadopunjuju tekst.
- Usporedite slike i procijenite ih. Sviđaju li vam se? Ako ne, objasnite zašto?
- Napišite opis slike.
- Razmislite što se dogodilo trenutak prije no što je slika nastala.
- Razmislite što bi se dogodilo da ta slika oživi.
- Dodajte slici oblačiće s tekstom.
- Opišite mirise i zvukove na koje vas slika asocira.
- Sakupite slike na sličnu temu.

Interpretirajte sliku

- Koji biste joj naslov dali?
- Gdje je slika nastala?
- Što je autor/umjetnik s ovom slikom htio reći?
- Zašto je slika nastala?

Komplet pomagala za učenike

Pomagalo 8: Umne mape

Umna mapa vam može pomoći da organizirate misli. To je doslovno značenje ovog pojma. Ona može biti koristan instrument u mnogim različitim situacijama kada trebate dobro razmisliti o specifičnoj temi: prikupljanju ideja, pripremanju prezentacije, planiranju projekta, itd.

Promotrite sljedeću umnu mapu:

- Koje su glavne kategorije? Koje su podkategorije?
- Biste li dodali još više pojmova? Ako da, koje biste dodali?

Upute za izradu umne mape

- U središtu praznog lista papira napišite glavni pojam i zaokružite ga. Svakako koristite dovoljno velik papir.
- Nacrtajte nekoliko debljih linija koje se šire iz središnjeg kruga. Iznad svake od njih napišite naziv podteme vezane uz glavni pojam u sredini.
- Iz svake od tih debljih linija možete na isti način iscrtati dodatne tanje linije koje predstavljaju podkategorije ili pitanja vezana uz podtemu iznad debljih linija.
- Pokušajte se dosjetiti što je više moguće različitih pojmova i razvrstajte ih u ispravne kategorije. Možete koristiti različite veličine slova, simbole, crteže i boje.

Usporedite svoju umnu mapu s onima svojih kolega iz razreda

- Što primjećujete?
- Po čemu su slične?
- U čemu se razlikuju?
- Koji su najbitniji pojmovi?
- Ima li smisla organizacija podkategorija?
- Nedostaje li išta bitno?
- Što biste sljedeći put drugačije učinili?

Komplet pomagala za učenike

Pomagalo 9: Izrada postera

Izrada postera vam omogućava da zabilježite svoj rad i predstavite ga kolegama iz razreda. Bitno je da je osmišljen na način da privlači pozornost. Trebao bi poticati znatiželju promatrača da poželesaznati više.

U maloj grupi istražite bitne karakteristike uspješnog postera i razmislite koje elemente možete iskoristiti u oblikovanju vlastitog.

Ukoliko ste poster već pripremili, iste karakteristike možete upotrijebiti kao listu provjere za vrednovanje tog postera.

Lista provjere

Naslov: treba biti kratak i zanimljiv; vidljiv iz daljine.

Tekst: slova trebaju biti dovoljno velika i čitljiva. Pri upotrebi kompjutera izbjegavajte koristiti previše različitih fontova slova. Pišite kratke rečenice čitljive iz daljine.

Slike, fotografije, crteži: uloga im je dodatno objasniti ono što želite prenijeti te učiniti poster zanimljivijim. Ograničite se na svega nekoliko najdojmljivijih.

Izgled: gdje bi se trebao nalaziti naslov, a gdje podnaslovi, podkategorije, simboli, uokvireni tekst, fotografije ili slike? Skicirajte poster prije nego što krenete s izradom.

Oprezno ga oblikujte: poster bi trebao ispuniti izabrani format, no ne smije biti prenatrpan.

Komplet pomagala za učenike

Pomagalo 10: Organiziranje izložbi

Izložba pomaže grupama učenika u predstavljanju vlastitog rada tako da ostali (razred ili uzvanici) mogu dobiti predodžbu o cijelom procesu rada. Sljedeća lista provjere vam može biti od pomoći u planiranju i organiziranju izložbi.

Lista provjere

1. Što želimo prikazati?

- Koja je glavna poruka koju našom izložbom želimo prenijeti?
- Koji bi mogao biti naslov naše izložbe?

2. Tko je publika?

- Djeca i učenici iz naše škole?
- Roditelji, sestre i braća?
- Klijenti iz turističke agencije?

3. Gdje će se izložba održavati?

- U učionici ili negdje u školi?
- Na javnom mjestu (primjerice u gradskoj vijećnici)?
- Hoće li tamo biti dovoljno mjesta i svjetla?
- Hoćemo li moći imati neophodnu infrastrukturu?

4. Kako možemo održati izložbu za pamćenje?

- Dozvoliti da se modeli i predmeti diraju?
- Omogućiti prostor za igru, isprobavanje stvari, promatranje, ili eksperimentiranje?
- Odabrati popratnu glazbu ili je sami izvoditi?
- Ponuditi zakusku?
- Omogućiti razgledavanje izložbe uz stručno vodstvo?
- Izraditi letke za praćenje izložbe?
- Osmisliti natječaj ili kviz?

5. Koga trebamo prethodno obavijestiti?

- Nastavnike u našoj školi?
- Školske domare?
- Članove školskog odbora?
- Ravnatelja?
- Stručnjake koji nam mogu pomoći?
- Posjetitelje?

6. Što trebamo učiniti?

- Oblikovati osobnu listu provjere?
- Izraditi listu materijala?

- Osmisliti vremenski raspored (tko radi što i do kad)?
- Dobro upravljati s raspoloživim novcem?
- Izraditi letke ili pozivnice?
- Obavijestiti lokalni tisak?

7. Na koji način će se izložba vrednovati?

- Koji su najbitniji kriteriji?
- Tko će vrednovati izložbu (nastavnici, kolege iz razreda, posjetitelji)?

Komplet pomagala za učenike

Pomagalo 11: Planiranje i održavanje prezentacija

Govor možete održati pred kolegama iz razreda, roditeljima ili ostalim učenicima iz škole. U svakom slučaju trebate ga dobro pripremiti. Sljedeća lista provjere vam u tome može pomoći.

Planiranje govora

1. Tko će ga slušati?

- Gdje ćete održati govor?

2. Tko će ga održati?

- Hoćete li ga održati sami ili u grupi?
- Na koji način ćete organizirati grupu?

3. Koji je cilj govora?

- Što bi publika trebala naučiti?
- Treba li publika dati povratne informacije?

4. Koliko vremena imate na raspolaganju?

- Trebate li ostaviti vremena za pitanja publike?
- Trebate li ostaviti vremena za povratne informacije publike?

5. Koja sredstva imate na raspolaganju?

- Školsku ploču za pisanje kredom ili flomasterom?
- Grafoskop?
- Kompjuter i projektor za prezentaciju u PowerPointu?
- Postere (flipchart)?
- Zvučnike?

6. Kako možete uključiti publiku?

- Isplanirajte vrijeme za postavljanje pitanja.
- Osmislite zagonetke ili kvizove.
- Uvedite predmete koje ćete dati da kruže publikom.

7. Koja je vaša poruka?

- Odredite tri do šest glavnih pojmova koji su bitni za vašu temu i zapišite ih svaki na zasebni list papira u obliku podnaslova.
- Za svaki od tih podnaslova pribilježite nekoliko ključnih riječi.

Održavanje govora

Prezentacija se može podijeliti u različite faze: uvod, glavni dio i zaključak. U nastavku vam nudimo nekoliko ideja za lakše održavanje govora.

1. Uvod

- Započnite s poznatom izrekom ili prikazivanjem slike ili predmeta vezanima uz temu.

- Uvedite naziv teme.
- Objasnite kako će govor biti strukturiran.

2. Glavni dio

- Predstavite publici sadržaj govora.
- Poredajte prethodno pripremljene listove papira s podnaslovima i informacijama.
- Organizirajte govor prema redoslijedu podnaslova.
- Svaki put kad započinjete s novim podnaslovom, naznačite to prikazivanjem slike ili objašnjenjem.
- Predstavite sliku, predmet ili glazbeni isječak vezane za temu svakog podnaslova.
- Dobro razmislite kako ćete prikazati slike – na primjer, hoćete li ih dati da kruže publikom, nacrtati ih na prozirnoj foliji ili ih izložiti na posteru.

3. Zaključak

- Recite što je za vas bilo novo.
- Recite što ste naučili.
- Prikažite još jednu sliku za kraj.
- Ispitajte svoje kolege iz razreda.
- Ostavite vremena za pitanja publike.

Komplet pomagala za učenike

Pomagalo 12: Priprema prozirnih folija za grafoskop ili PowerPoint prezentacije

PowerPoint prezentacije ili prozirne folije za prikazivanje grafoskopom učestalo se koriste za vrijeme prezentacija te stoga za obje vrijede ista pravila.

Pri izradi prozirnih folija/slajdova, obratite pozornost na sljedeće:

- font treba biti jasan i čitljiv;
- koristi se samo jedan font;
- veličina fonta ne smije biti premala;
- treba biti dovoljno prostora između redaka;
- na prozirnim folijama/slajdovima nema puno teksta;
- prozirne folije/slajdovi trebaju biti čisti, bez crnih mrlja od tonera ili kopiranja;
- slike, mape i crteži su dovoljno veliki i vidljivi;
- koristi se tek nekoliko različitih boja i simbola;
- ne smije biti previše prozirnih folija/slajdova.

Što je bolje: prozirne folije za prikazivanje grafoskopom ili PowerPoint prezentacija?

Svaka ima svoje prednosti i nedostatke. Ovdje ćemo navesti nekoliko bitnih savjeta koji vam mogu olakšati izbor između upotrebe prozirnih folija ili PowerPoint prezentacije.

Koji oblik prezentacije odgovara vašim potrebama?

Sljedeće točke vam mogu pomoći u odabiru.

Prozirne folije su preporučljive ako:

- trebate prikazati manje od pet folija;
- između prikazivanja folija želite nešto pokazati ili objasniti;
- želite tijekom prezentacije po njima pisati;
- želite prikazati samo jednu sliku na svakoj foliji;
- želite pokriti i otkriti nešto na slici;
- želite raspodijeliti zadatke u vašoj grupi i dodijeliti po jednu foliju svakom članu grupe.

PowerPoint prezentacije su preporučljive ako:

- trebate predstaviti mnogo informacija;
- imate velik broj slajdova;
- želite prikazati dijelove informacija jedan za drugim na istom slajdu;
- želite prikazati nešto s interneta tijekom prezentacije;
- želite prikazati video isječak, digitalnu sliku ili nešto iz vašeg kompjutera;
- odlučite koristiti video isječak kasnije ili ga uklopiti u prezentaciju na neki drugi način.

Komplet pomagala za učenike

Pomagalo 13: Pisanje novinskih članaka

Kako biste drugima prenijeli sadržaj svoje teme, možete se okušati i u ulozi reportera i napisati članak za novine. U odgoju i obrazovanju za demokratsko građanstvo i ljudska prava je pisanje članka jedan od načina javnog objavljivanja tema. Time možete pridonijeti mijenjanju loših pojava u društvu.

Novinski članak se sastoji od sljedećih dijelova:

- naslov: treba biti kratak i jasan;
- glava: uvodna rečenica koja kratko i precizno opisuje što se nalazi u tekstu;
- autor(i): tko je napisao članak?
- tijelo teksta: sam članak;
- podnaslovi: pomažu čitateljima da vide “poglavlja”;
- slika: znakovita slika vezana za temu teksta s kratkim objašnjenjem ispod nje.

Lista provjere

- Usporedite novinski članak iz današnjih novina s gornjim popisom. Uočavate li različite dijelove članka?
- Označite dijelove koristeći različite boje.
- Obratite pozornost na stil fonta (bold/masno, normalno, italik/koso).
- Usporedite svoj novinski članak s člancima vaših kolega iz razreda.
- Uvrstite sve dijelove novinskog članka u vaš članak.

Komplet pomagala za učenike

Pomagalo 14: Postavljanje predstava

Izvođenje predstave na osnovi neke priče je dobar način odražavanja ljudskog života. Scene također možete osmisliti na temelju slika, glazbenih isječaka ili predmeta. Kada glumite, preuzimate određenu ulogu. To znači da preuzimate i osjećaje te osobe i nastojite ih odglumiti. Nakon izvedbe, svatko će moći razmisliti o tome koji su mu dijelovi izgledali “stvarni”, a koji su zasigurno izmišljeni.

“Slobodna” izvedba

- Zapišite ključne riječi koje opisuju predstavu.
- Odlučite tko će dobiti koju ulogu i što je za nju bitno upamtiti.
- Prikupite sav potreban materijal.
- Uvježbajte predstavu.
- Pripremite pozornicu.
- Dobro se zabavite.

Nakon toga, raspravite sljedeća pitanja:

- Što ste mogli vidjeti?
- Jesu li svi sve razumjeli?
- Što je bilo osobito dobro?
- Je li nešto nedostajalo?
- Što je bilo pomalo pretjerano?
- Koja se pitanja nameću o sadržaju?

Stvaranje predstave na osnovi postojećeg teksta

Pročitajte zajedno priču i osmislite scene:

- Tko je sudjelovao? Gdje se radnja odvijala?
- Kako su se ljudi nosili sa situacijom? Što su rekli?
- Kako su drugi reagirali?
- Kako je priča završila?
- Odredite broj činova u predstavi.
- Tko će igrati koju ulogu? Koji kostimi će biti nužni?
- Uvježbajte predstavu.
- Vrednujte svoju izvedbu zajedno s kolegama iz razreda.

Stvaranje predstave na osnovi postojeće slike

- Potražite sliku koja može poslužiti kao temelj za dramsku izvedbu.
- Zamislite sebe u toj slici.
- Prikupite ideje: Kakav je bio /ili još uvijek je život ljudi na slici? Zbog čega su sretni? Zbog čega su nesretni?
- Osmislite predstavu na temelju te slike i zabilježite ključne riječi za svaku scenu.

- Odredite broj činova u predstavi.
- Odlučite tko će dobiti koju ulogu i što je za nju bitno upamtiti.
- Uvježbajte predstavu i pronađite rekvizite.
- Pripremite pozornicu i pozovite publiku.
- Vrednujte svoju izvedbu zajedno s kolegama iz razreda.

Komplet pomagala za učenike

Pomagalo 15: Organiziranje debata

Debata može pridonijeti osvještavanju različitih mišljenja o određenoj temi te razumijevanju prednosti i nedostataka kontroverznih tematika. Da bi se rasprava uopće mogla održati, treba postojati kontroverzno pitanje na koje se može odgovoriti s da ili ne. U demokraciji uvijek postoji više od jednog rješenja ili jednog mišljenja.

Dva mišljenja – debata

Evo kako to izgleda:

Podijelite razred u dvije grupe. Jedna je “za” (u korist) teze, a druga je “protiv”.

Svaka grupa priprema moguće argumente⁴⁸ koji će podržati njihovo mišljenje. Trebali bi također sakupiti argumente koji su protivni mišljenju druge grupe.

Zabilježite svoje argumente koristeći ključne riječi.

Svaka grupa imenuje dva govornika.

Debata je organizirana u tri dijela: početni krug, otvorena rasprava, i završni krug:

- početni krug: svaki govornik ukratko iznosi svoje argumente. “Pro” grupa i “kontra”⁴⁹ grupe se izmjenjuju;
- otvorena rasprava: govornici predstavljaju svoje argumente i pokušavaju osporiti argumente suprotstavljene strane;
- završni krug: ovaj krug ima istu proceduru kao i početni. Svaka osoba ima mogućnost rezimirati svoje mišljenje.

Mjeritelj vremena

Izaberite učenika iz svog razreda koji će biti odgovoran za mjerenje vremena tijekom debate.

- Početni krug ne bi smio trajati više od osam minuta (svaka osoba može govoriti dvije minute).
- Otvorena rasprava ne bi smjela trajati dulje od šest minuta.
- Završni krug ne bi smio trajati dulje od četiri minute (minuta po osobi).
- Ukoliko netko premaši dodijeljeno vrijeme, oglašava se zvono.

Promatrači

Učenici koji nisu govornici tijekom debate promatraju što se događa. Nakon debate izlažu što su primijetili na temelju sljedećih točaka:

- Koji su argumenti predstavljeni?
- Tko želi ostvariti što i kako?
- Je li svaki govornik mogao nesmetano govoriti ili su ih prekidali?
- Kako su različiti govornici pokušali prenijeti svoju poruku?
- Koji su argumenti bili uvjerljivi?
- Koji su primjeri dobrih argumenata bili predstavljeni?
- Koje su se riječi učestalo koristile?
- Kako su se govornici izražavali (koristeći govor tijela, jesu li bili dovoljno glasni, kakav je bio ton glasa)?

⁴⁸ Argument: Izjava koja se iznosi kao razlog za neku tvrdnju.

⁴⁹ Pro i kontra: znači “za” i “protiv”.

ovog priručnika je pružiti potporu nastavnicima i odgojno-obrazovnim stručnjacima u odgoju i obrazovanju za demokratsko građanstvo i ljudska prava. Usmjeren je na ključna pitanja o odgoju i obrazovanju za demokratsko građanstvo i ljudska prava, uključujući kompetencije za demokratsko građanstvo, ciljeve i osnovna načela odgoja i obrazovanja za demokratsko građanstvo i ljudska prava te pristup sudjelovanja cijele škole u odgoju i obrazovanju za demokraciju i ljudska prava.

Priručnik se sastoji od tri dijela. Prvi dio ovog priručnika rezimira osnovna načela odgoja i obrazovanja za demokratsko građanstvo i ljudska prava u mjeri u kojoj su korisna i smisljena za odgojno-obrazovne stručnjake. Drugi dio iznosi smjernice i nastavna pomagala u osmišljavanju, podupiranju i procjenjivanju procesa konstruktivističkog i interaktivnog učenja kod učenika. Treći dio predstavlja komplet pomagala za nastavnike i učenike u odgoju i obrazovanju za demokratsko građanstvo i ljudska prava.

Ostale knjige ove serije nude konkretne nastavne modele i materijale u sklopu odgoja i obrazovanja za demokratsko građanstvo i ljudska prava za učenje i poučavanje učenika od osnovne do više srednjoškolske razine.

SERIJAL OD ŠEST KNJIGA ODGOJA I OBRAZOVANJA ZA DEMOKRATSKO GRAĐANSTVO I LJUDSKA PRAVA

Knjiga I: *Obrazovanjem do demokracije.* Metodički priručnik za odgoj i obrazovanje za demokratsko građanstvo i ljudska prava

Knjiga II: *Odrastanje u demokraciji.* Nastavni planovi za osnovnoškolsku razinu na temu demokratskog građanstva i ljudskih prava

Knjiga III: *Živjeti u demokraciji;* Izvedbeno planiranje i programiranje odgoja i obrazovanja za demokratsko građanstvo i ljudska prava za nižu srednjoškolsku razinu

Knjiga IV: *Sudjelovanje u demokraciji.* Nastavni planovi za višu srednjoškolsku razinu na temu demokratskog građanstva i ljudskih prava

Knjiga V: *Istraživanje prava djece.* Devet kratkih projekata za osnovnoškolsku razinu

Knjiga VI: *Poučavanje demokracije.* Zbirka modela za odgoj i obrazovanje za demokratsko građanstvo i ljudska prava

COUNCIL OF EUROPE
CONSEIL DE L'EUROPE

www.coe.int

Vijeće Europe sa svojih 47 država članica obuhvaća gotovo cijeli europski kontinent. Cilj mu je razvijati opća demokratska i pravna načela na temelju Europske konvencije o ljudskim pravima i ostalih referentnih dokumenata na temu zaštite pojedinaca. Od svog osnutka 1949., kao odgovor na posljedice Drugog svjetskog rata, Vijeće Europe simbolizira pomirenje.

ISBN 978-92-871-6920-4

<http://book.coe.int>

Council of Europe Publishing €19/US\$38